

Національна академія оборони України

На правах рукопису

Карпов Віктор Васильович

УДК 355.48”1945”

ПОЛОНЕННЯ ТА РЕПАТРІАЦІЯ КВАНТУНСЬКОЇ АРМІЇ
(1945 – 1956 рр.)

20.02.22 – військова історія

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Карпенко Микола Федорович

Київ – 2004

З М І С Т

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	9
РОЗДІЛ 2. КАПТУЛЯЦІЯ ТА ІНТЕРНУВАННЯ КВАНТУНСЬКОЇ АРМІЇ	24
РОЗДІЛ 3. ДІЯЛЬНІСТЬ РАДЯНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ОРГАНІВ ПО ІНДОКРИНАЦІЇ ЯПОНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ	71
3.1. Ідеологічна обробка японських військовополонених у радянському полоні	71
3.2. Рух опору японських солдатів і офіцерів у таборах	89
РОЗДІЛ 4. РЕПАТРІАЦІЯ ЯПОНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ	122
4.1. Передумови та організаційні засади репатріації	122
4.2. Основні етапи репатріації в Японію солдатів і офіцерів	136
ВИСНОВКИ	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	181

ВСТУП

Актуальність теми. Друга світова війна породила чимало проблем, які і сьогодні не втрачають свого значення і привертають увагу воєнних істориків і теоретиків. Серед них чільне місце займає проблема полону, цього унікального суспільного явища, яке тісно пов'язане з веденням війни і є одним з його наслідків. Особливістю полону є те, що він – самодостатній об'єкт політики. Перефразовуючи відомого німецького теоретика Клаузевіца, можна вважати, що тепер вже не війна, а полон є продовженням політики. Через ставлення до полону і особливо до полонених та інтернованих виникають нові політичні, соціальні та економічні протиріччя між державами стосовно забезпечення прав і свобод їхніх громадян. Історія повоєнних стосунків СРСР і Японії яскраво свідчить, що урегулювання їхніх стосунків залежало не тільки від вирішення проблем територіального розмежування, але й проблеми утримування японських солдатів і офіцерів у таборах.

Переможне завершення радянсько-японської війни у серпні 1945 року було цілком передбачуване. У результаті війни до радянського полону потрапило більше 600 тисяч чоловік. Особливістю полонення та інтернування японської армії було те, що всупереч вимогам Потсдамської декларації уряд СРСР прийняв рішення про використання японських військовополонених як робочої сили в Сибіру і на Далекому Сході. Здійснення репатріації, її етапи і тривалість зумовлені як економічними, так і політичними чинниками.

Науковий аналіз діяльності радянських органів щодо інтернування, утримання, використання та репатріації японських військовополонених набуває актуального значення в сучасних умовах реформування Збройних Сил України, зокрема, для розробки національного законодавства у цій сфері

військової діяльності, враховуючи зростаюче значення в сучасних умовах локальних воєн, а також участь України у зарубіжних миротворчих операціях.

Довгий час після закінчення Другої світової війни наукова розробка зазначеної теми не здійснювалася, оскільки залежала від вирішення іншої проблеми – територіального розмежування між СРСР, а згодом Російською Федерацією і Японією. Лише в період так званої перебудови, у 80-ті роки розпочинається дослідницька робота з вивчення історії перебування японських солдатів і офіцерів у радянському полоні. Цьому сприяв доступ до закритих архівів Далекосхідних фронтів та військових округів, Головного політичного управління РА і ВМФ, Управління репатріації при РМ СРСР, МВС СРСР. Незважаючи на наявність низки опублікованих праць тема полонення, інтернування та репатріації Квантунської армії потребує подальшого комплексного і всебічного дослідження з урахуванням нових архівних матеріалів, уперше введених у науковий обіг.

Отже, здійснення даного дослідження зумовлене відсутністю узагальнюючої наукової праці, в якій би всебічно розглядалися питання інтернування, політичної індокринізації японських солдатів і офіцерів, а також особливості їх репатріації до Японії.

Звідси випливає головна сутність сформованого дисертантом **наукового завдання** роботи:

- розкрити зміст політики радянського уряду щодо японських військовополонених в контексті внутрішніх і зовнішніх факторів;
- виявити закономірності та особливості процесу полонення та репатріації японської армії;
- визначити основні напрями ідеологічної обробки японських солдатів і офіцерів у радянському полоні;
- на підставі узагальнення історичного досвіду полонення та репатріації зробити наукові висновки і дати практичні рекомендації для використання у діяльності Збройних Сил України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконувалося відповідно до визначених наказом Міністра оборони України “Про підсумки наукової і науково-технічної діяльності у Збройних Силах України за 1998 – 2000 роки та основні завдання воєнної науки до 2005 року” завдань за науковим напрямком 2: Будівництво Збройних Сил України та науковою проблемою 2.8. Дослідження проблем воєнної історії, що здійснюється у Національній академії оборони України.

Метою дослідження є об'єктивне дослідження процесу полонення Квантунської армії в результаті минулої радянсько-японської війни серпня 1945 року, узагальнення діяльності радянських органів щодо інтернування, ідеологічної обробки і репатріації японських військовополонених. Для реалізації поставленої мети дисертантом визначені наступні конкретні **завдання**:

- вивчити стан наукової розробки та джерельну базу теми дослідження;
- розкрити процес полонення й інтернування японської армії;
- дослідити політичну роботу радянської адміністрації з метою обробки японських військовополонених у дусі комуністичної ідеології, рух опору в таборах військовополонених і окремих робочих батальйонах;
- вивчити організаційні засади та основні етапи репатріації японських солдатів і офіцерів;
- висвітлити проблему загиблих у полоні японських солдатів і офіцерів;
- обґрунтувати наукові висновки і практичні рекомендації щодо використання історичного досвіду в сучасних умовах.

Об'єктом дослідження є радянсько-японська війна серпня 1945 року, як складова завершального етапу Другої світової війни, та її наслідки.

Предметом дослідження є інтернування, політична індокриніація та репатріація японських військовополонених 1945-1956 рр.

Хронологічні рамки дослідження. Вибір нижньої межі (1945 р.) зумовлений радянсько-японською війною, розгромом, капітуляцією та полоненням японської армії. Верхня межа (1956 р.) пояснюється тим, що хоча основна маса японських солдатів і офіцерів була репатрійована в 1949 році, проте у 1956 році репатріація була остаточно завершена відправкою засуджених військовополонених за амністією до Японії.

Методи дослідження. Нове вирішення актуального наукового завдання отримано завдяки проблемно-хронологічному методу. Це дозволило здійснити комплексне дослідження процесу інтернування та репатріації японських військовополонених в 1945-1956 рр., виявити вплив радянських органів на трудове використання та політичне перевиховання японських солдатів і офіцерів протягом визначеного хронологічними рамками дисертації періоду.

Історико-логічний метод дозволить простежити процеси інтернування та репатріації японських військовополонених у послідовності і тісному взаємозв'язку, встановити закономірності, особливості й протиріччя.

Порівняльно-історичний метод, використаний автором для виявлення загальних та особливих рис полонення, інтернування і репатріації японських солдатів і офіцерів, дав змогу порівняти практичні результати діяльності органів репатріації на різних етапах репатріації, виявити як позитивні риси, так і недоліки в роботі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в постановці і розробці актуальної теми, яка не одержала всебічного й об'єктивного висвітлення в історичній літературі. У дисертації на основі широкого кола вперше залучених до наукового обігу документів та переосмислення опублікованих джерел і наявної історичної літератури проведений комплексний аналіз процесу інтернування та репатріації японських військовополонених в 1945-1956 рр. У

результаті цієї роботи було отримано ряд висновків та положень, що містять наукову новизну і виносяться на захист:

- вперше проведене всебічне і об'єктивне дослідження діяльності радянського державного та військового керівництва щодо полонення, інтернування на територію СРСР, а також трудового використання та наступної репатріації на батьківщину японських військовополонених;
- здійснений аналіз правових основ інтернування та організаційної роботи з військовополоненими;
- розглянута система політичних органів в таборах військовополонених, їх завдання та форми роботи;
- відтворена об'єктивна картина ідеологічної обробки в таборах військовополонених і з'ясований рух опору їй з боку японських солдатів і офіцерів;
- встановлена й обгрунтована наукова періодизація процесу репатріації японських солдатів і офіцерів в 1946-1956 рр.;
- визначені й уточнені особливості репатріації японських військовополонених на кожному етапі її здійснення;
- виявлена залежність темпів репатріації японських військовополонених від соціально-економічних та міжнародних передумов;
- внесок автора у розробку даної теми полягає також в опублікуванні в 1997 році основних результатів дослідження на сторінках монографії "Пленники Сталина. Сибирское интернирование японской армии. 1945-1956 гг." (327 с.), а також в тому, що було здійснено переклад названої праці японською мовою і перевидано в Японії в 2001 році (373 с.).

Практичне значення роботи полягає в тому, що матеріали дисертації, її положення та висновки можуть бути використані:

- при підготовці законодавчих документів з питань забезпечення участі Збройних Сил України в локальних війнах та миротворчих операціях;

- у воєнно-історичних працях та наукових дослідженнях з питань будівництва Збройних Сил України;
- у навчальному процесі в Національній академії оборони України при вивченні дисциплін: “Історія військових формувань України”, “Історія воєн та військового мистецтва”, а також в інших вищих військових навчальних закладах України;
- при створенні музейних експозицій періоду Другої світової війни у Центральному музеї Збройних Сил України;

Виконана робота, висновки й положення здійснені дисертантом особисто.

Апробація основних положень дослідження здійснена у вигляді виставки та основної експозиції Музею історії військ Далекосхідного військового округу (м. Хабаровськ) в квітні 1987 року, а також у проголошеній доповіді в Інституті інформації “Хоккайдо Сімбун” (м.Саппоро), на семінарі присвяченому проблемам економічного розвитку Сахаліну у повоєнний період в Словянському інституті Хоккайдського університету, на зустрічі з колишніми військовополоненими, організованій Товариством “Японія – країни Євразії” (м.Токіо) в серпні 2004 року.

Основні положення дослідження опубліковані також у 10 статтях, з них 3 статті – у фахових виданнях.

Структура дисертації складається із вступу, 4-х розділів, висновків, списку джерел та літератури.

РОЗДІЛ 1

Історіографія і джерельна база дослідження

Відкритість радянського суспільства кінця 80-х років ознаменувалася процесом відомим в новітній історії, як “перебудова”. Це дозволило науковцям звернутися до маловивченої теми полону і розпочати дослідження цієї проблеми. Вивчалися питання як полону радянських солдатів і офіцерів та їхнє утримання у таборах Німеччини та інших країн, так і іноземних армій та їх утримання у таборах на території СРСР. В основному вивчалася проблематика полону німецької армії і її європейських союзників. Менше уваги приділялося полону японської армії.

Проблематика полону японської армії розглядається в дослідженні як складова системи знань про війну та армію, що у свою чергу викликало необхідність відтворення об’єктивної історії радянсько-японської війни 1945 року у контексті Другої світової війни. Сучасність вимагає досліджень, які б аналізували бойові дії радянської армії у війні проти Японії та політику керівництва Радянського Союзу щодо японських військовополонених у повоєнний період та у процесі врегулювання міждержавних відносин, достовірність воєнно-історичної інформації з проблеми перебування японських солдатів і офіцерів в СРСР у таборах для військовополонених.

В історіографії дослідження можна виділити декілька напрямів. Це перш за все роботи, у яких систематизовані найважливіші аспекти радянсько-японської війни 1945 року, її передумови і наслідки. Цей напрям досліджень розкривається академічними працями та працями таких дослідників, як Л.Внотченко,¹ В.Багров,² А.Шишов,³ М.Гришин,⁴ В.Ісраєлян,⁵ П.Мельников,⁶

¹ Внотченко Л. Н. Победа на Дальнем Востоке. – М.: Воениздат. 1971. – 392с.

² Багров В. Н. Южно-Сахалинская и Курильская операции. – М.: Воениздат, 1959.

Я.Кумінов,⁷ А.Кошкін,⁸ О.Крутиков,⁹ Г.Мішкевич,¹⁰ А.Уткін.¹¹ Воєнні командувачі А.Василевський,¹² К.Мерецков,¹³ А.Белобородов¹⁴ та інші описують відомі історичні події і вносять особистісні оцінки початку війни, ходу бойових дій і капітуляції, ролі та значення СРСР у війні, полонення Квантунської армії.

Так, Л.Внотченко розглядає військово-політичні надбаня СРСР у ході війни і констатує, з посиланням на загальновідомі дані без їх дослідження і аналізу, що у ході війни Японія втратила 83 737 чоловік загиблими та 594 тисячі полоненими. Їхня подальша доля не досліджена. Слід зазначити, що радянська військово-історична школа не розрізняє військовослужбовців, які були захоплені у полон у ході бойових дій і військовослужбовців, які склали зброю після капітуляції і були затримані. Характерно для цієї школи є те, що усіх військовослужбовців японської армії вважали військовополоненими, що і підтверджується дослідженням Л.Внотченка.

Військовий історик О.Шишов у своїй книзі “Россия и Япония. История военных конфликтов” показує природу конфліктів між державами з часу їх становлення як сусідів. Розвиток стосунків між державами проходив на фоні воєн протягом XIX – XX століть. Він наводить дані про полонених взятих у полон у ході боїв на річці Халхін-Гол та їхнє утримання в Читинській тюрмі замість табору у Нижнеудинську через малу чисельність полонених. Розділ

³ Шишов А.В. Россия и Япония. История военных конфликтов. – М.: Вече. 2001. – 576 с.

⁴ Гришин М. И. Военные сообщения в кампании советских Вооруженных Сил на Дальнем Востоке (9 августа - 2 сентября 1945г.). – М.: Воениздат, 1960. – 104 с.

⁵ Исраэлян В. Л. Дипломатическая история Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.). – М.: Издательство Института международных отношений, 1959. – 367 с.

⁶ Мельников П. И. В Маньчжурском походе. – Магадан, 1958. – 76 с.

⁷ Куминов Я. И. Разгром Квантунской армии Японии в 1945 году. – Благовещенск.: Амурское книжное издательство, 1960. – 36 с.

⁸ Кошкін А. А. Крах стратегии "спелой хурмы": военная политика Японии в отношении СССР. 1931 - 1945 гг. – М.: Мысль, 1989. – 271с.

⁹ Крутиков А. Великая Отечественная война Советского Союза. – М.: Воениздат МВС СССР, 1947. – 208с.

¹⁰ Мішкевич Г. Победа над Японией. – М.: Воениздат, 1947. – 62 с.

¹¹ Уткін А. И. Тихоокеанская ось. – М.: Молодая гвардия, 1988.

¹² Василевский А. М. Дело всей жизни. Кн. 2. – М.: Политиздат, 1990. – 363с.

¹³ Мерецков К.А. На службе народа. – М.: 1983.

¹⁴ Белобородов А.П. Прорыв на Харбин. – М.: 1982.

“Квантунский финал Второй мировой. Год 45-й” автор подає на основі документальних матеріалів. Окрім відомих даних про завдання військ у війні, автор згадує про готовність радянських військ до окупації північної частини острова Хоккайдо. За його даними втрати японських військ у війні становили більше 700 тисяч солдатів і офіцерів, з яких близько 84 тисяч убитими і більше 640 тисяч полоненими, серед яких 609,5 тисячі – японці. До цього числа не входять безвісти зниклі й дезертири.

Серед небагатьох авторів О.Шишов коротко повідомляє про подальшу долю полонених і як приклад наводить доповідь маршала О.Василевського Й.Сталіну про формування полків і дивізій конвойних військ НКВС СРСР зі складу радянських збройних сил і передачу полонених військам НКВС для вивозу на територію СРСР. В той же час він не згадує про рішення радянського керівництва щодо подальшої долі полонених і не розкриває суті організації цієї роботи.

Участь Японії у Другій світовій війні, капітуляція Квантунської армії в Маньчжурії і Кореї та підрозділів японської армії на Південному Сахаліні і Курильських островах розглядають також іноземні історики У.Крейг,¹⁵ Л.Брукс,¹⁶ Сабуро Хаясі,¹⁷ Хатторі Такусіро,¹⁸ Б.Ліддел Гарт¹⁹, які досліджують бойові дії на Тихому океані та перипетії закулісної боротьби, що розгорнулася у вищих ешелонах влади Японії навколо рішення про капітуляцію. Історик У.Крейг головну увагу приділяє діям союзних армій і не згадує про дії радянської армії.

Відомий японський військовий історик Хатторі Такусіро вважає, що вступ СРСР у війну відіграв вирішальну роль у прискоренні капітуляції Японії. Історик з Великобританії Б.Ліддел Гарт оголошення СРСР війни Японії і

¹⁵ Крейг Уильям. Падение Японии / Пер. с англ. Д.Краснощекова. – Смоленск.: «Русич», 1999. – 384 с.

¹⁶ Брукс Л. За кулисами японской капитуляции. – М.: Воениздат, 1971. – 336с.

¹⁷ Сабуро Хаяси. Японская армия в военных действиях на Тихом океане. – М.: Воениздат, 1964. – 176 с.

¹⁸ Хаттори Такусиро. Япония в войне 1941-1945 гг. – М.: Воениздат, 1973. – 631с.

¹⁹ Лиддел Гарт Б. Х. Вторая мировая война: Пер. с англ./Б.Г.Лиддел Гарт; Сост.: С.Переслегин, Р.Исмаилов. – М.: ООО «Издательство АСТ»; СПб.: Terra Fantastica, 2002. – 944 с. – (Военно-историческая библиотека); Лиддел Гарт Б. Х. Стратегия непрямых действий. – М.: Издательство иностранной литературы, 1957. – 534 с.

одночасне вторгнення радянських військ у Маньчжурію ставить в один рядок з атомним бомбардуванням як чинник, що прискорив прийняття імператором Японії рішення про капітуляцію. Проте, на думку автора дисертаційного дослідження, не можна порівнювати ці два окремі чинники. До того ж вступ СРСР у війну є набагато важливішим у питанні капітуляції Японії.

Слід відзначити, що на об'єктивність зарубіжних досліджень щодо ролі СРСР в розгромі Японії, написані в перші післявоєнні десятиріччя, наклала відбиток доба “холодної війни”. Так в роботі У.Крейга головна увага приділяється діям союзних військ і замовчується участь радянських збройних сил у розгромі Квантунської армії.

До іншого напрямку в історіографії дослідження належать праці, присвячені проблемі інтернування та репатріації японських солдатів і офіцерів. Необхідно відзначити, що значної кількості видань на цю тему немає, а у порівнянні з виданнями про полон німецької армії, взагалі можна сказати, що їх обмаль.

Так, діяльність Головного управління у справах військовополонених і інтернованих МВС СРСР аналізує австрійський історик С.Карнер у книзі “Архипелаг ГУПВИ: плен и интернирование в Советском Союзе: 1945 – 1956.”²⁰ Про існування цього управління, яке С.Карнер називає “архипелаг ГУПВИ” за прикладом О.Солженіцина, котрий назвав систему репресивних таборів СРСР архіпелагом ГУЛАГ, за назвою управління, до якого вони належали, мало хто і знав. З повідомлень військовополонених можна було дізнатися про деякі окремі табори, їхню структуру, умови утримання полонених. Описи структури і завдань Головного управління у справах військовополонених та інтернованих МВС СРСР відсутні навіть в основних публікаціях. Тільки з відкриттям доступу до архівів з'явилася можливість ознайомитися з секретними документами НКВС СРСР і відтворити цілісну картину механізму роботи з військовополоненими та інтернованими, її масштаб.

²⁰ Карнер Стефан. Архипелаг ГУПВИ: плен и интернирование в Советском Союзе (1941 - 1956гг.) / Пер. с нем. О.Асписовой. – М.: Российский гос. гуманит. ун-т, 2002. – 303 с.

Окремо вирізняється праця управління спеціальної пропаганди Головного політичного управління Радянської армії та Військово-морського флоту “Политическая работа среди войск и населения противника в годы Великой Отечественной войны (1941-1945)”²¹, у якій аналізується досвід політичної роботи з військовополоненими. У цьому дослідженні один невеликий розділ присвячений роботі із японськими військовополоненими. Однак, обмежений доступ дослідників до архівів у цій праці також тема полону висвітлена недостатньо. Хоча у ній основна увага приділяється політичній роботі з німецькими військовополоненими і мало наводиться фактичного матеріалу, щодо японських полонених, однак вона загалом дає певне уявлення про організацію політичної роботи з ними.

Український історик А. Чайковський у 2002 році видав книгу “Плен. За чужие и свои грехи: Военнопленные и интернированные в Украине 1939 – 1953 гг.”.²² Автор на основі архівних матеріалів розкриває питання обліку, режиму утримання й охорони військовополонених та інтернованих, їх трудового використання, медико-санітарного обслуговування, агентурно-оперативної роботи органів МВС УРСР, правил поховання померлих та репатріації. Ці питання розглядаються на прикладі роботи, в основному, з німецькими військовополоненими. Наводяться дані про угорських, румунських та польських полонених. Водночас у книзі відсутні згадки про японських військовополонених в Україні.

У книзі В.Сергійчука “Новітня каторга”²³ на основі документальних матеріалів, які зберігаються в Центральному державному архіві громадських об’єднань України, Державних архівах Рівненської та Харківської областей висвітлюється стан роботи з утримання та використання військовополонених в

²¹ Политическая работа среди войск и населения противника в годы Великой Отечественной войны (1941-1945). – М.: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1971. – 256 с.

²² Чайковский А.С. Плен. За чужие и свои грехи: Военнопленные и интернированные в Украине 1939 – 1953 гг. – К.: Парламентское изд-тво, 2002. – 504 с.

²³ Сергійчук В. Новітня каторга: Військовополонені та інтерновані Другої світової в УРСР. – Київ: Українська Видавнича Спілка, 2001. – 188 с.

Україні. В.Сергійчук першим наводить відомості про перебування в Україні відносно невеликого числа японських військовополонених, місця їх утримання та сфери трудового використання.

Питання утримання військовополонених в Україні вивчав й історик О.Потильчак²⁴. У своїй статті “Нормативне регулювання праці військовополонених та інтернованих у СРСР (1941 – 1953 рр.)”, що була опублікована у “Військово-історичному альманасі” Центрального музею Збройних Сил України, він розкриває систему роботи з полоненими та структуру Головного управління по роботі з військовополоненими та інтернованими МВС СРСР.

У 90-х роках з’являються дослідження, присвячені проблемам радянсько-японської війни й полону японської армії. Виходять монографії М.Кузьміної²⁵, С.Кузнецова²⁶, В.Карпова²⁷, О.Катасонової²⁸, К.Черевко²⁹ у яких аналізуються різні аспекти війни між СРСР та Японією і полону японської армії.

У видавництві Комсомольського-на-Амурі державного педагогічного інституту в 1996 році вийшла книга Марини Кузьміної під назвою “Плен (японские военнопленные в Хабаровском крае)”. Автор розглядає питання прибуття і розміщення, трудового використання, побуту полонених, організації охорони, санітарно-медичного стану таборів. Значна увага у книзі приділяється питанню померлих у таборах та похованню на табірних цвинтарях. Наводяться рішення місцевих органів влади про виділення земельних ділянок, схеми поховань та кількість похованих.

²⁴ Потильчак О. Нормативне регулювання праці військовополонених та інтернованих у СРСР (1941 – 1953 рр.). // Військово-історичний альманах. 2003. – ч. 2 (7).

²⁵ Кузьміна М. Плен (японские военнопленные в Хабаровском крае). – Комсомольск-на-Амуре: Изд-во государственного педагогического института, 1996. – 155с.

²⁶ Кузнецов С. Японцы в сибирском плену (1945 – 1956). – Иркутск.: ТОО «Издательство журнала «Сибирь», 1997. – 261с.

²⁷ Карпов В. Пленники Сталина: Сибирское интернирование японской армии. – Киев - Львов.: Институт украиноведения НАН Украины, 1997. – 326 с.

²⁸ Катасонова Е.Л. Японские военнопленные в СССР: большая игра великих держав. – М.: Институт востоковедения РАН – «Крафт+», 2003. – 432с .

²⁹ Черевко К. Серп и молот против самурайского меча. – М.: Вече, 2003. – 384 с.

Проте дане дослідження лише окреслює контури подальшої роботи над проблемою полону японських військовополонених, яка довгий час не вивчалась.

Один з небагатьох дослідників проблеми перебування японських військовополонених в СРСР – професор Омського університету С.Кузнєцов – опублікував книгу “Японцы в сибирском плену (1945 - 1956)”. Його праця базується на матеріалах архіву Макартура та ЦРУ США, що підкреслює ставлення американської сторони до цієї проблеми, а також обласних архівів і газетних та журнальних публікацій. Проте автор не наводить документів з центральних російських архівів, які зберігають повну інформацію з даного питання, що знижує рівень його дослідження. Проте американські джерела не повною мірою є достовірними. Врешті, багато подій описано автором поверхово, він не розкриває механізмів табірної життя, репатріації, політичної роботи. Водночас автор порушує проблему поховань, судових процесів над японськими військовими злочинцями, шпиталів для військовополонених, трудового використання. Ця додаткова інформація важлива для історичного дослідження.

Слід зазначити, що С.Кузнєцов завершив у 1994 році дисертаційне дослідження на тему: “Японские военнопленные в СССР после Второй мировой войны (1945 - 1956 гг.)”, а у 1997 році вийшла у світ його монографія “Японцы в сибирском плену (1945 - 1956)”.

Аналіз стосунків між СРСР та країнами-союзникам у Другій світовій війні у контексті проблеми перебування японських військовополонених в СРСР здійснила старший науковий співробітник Інституту сходознавства Російської Академії Наук Олена Катасонова у монографії “Японские военнопленные в СССР: большая игра великих держав”. Вона розглядає питання вступу СРСР у війну проти Японії, вирішення долі японських солдатів і офіцерів під час капітуляції на тлі стосунків СРСР і США щодо їхніх планів повоєнного врегулювання суспільного життя у Японії, аналізуються політичні

баталії та дипломатичні демарші з питань утримування Радянським Союзом японських військовополонених в Союзній Раді для Японії та Далекосхідній комісії і Організації Об'єднаних Націй, репатріації полонених та пошуку шляхів для врегулювання радянсько-японських відносин.

Щодо проблеми прийняття рішення про вивезення японських солдатів і офіцерів в СРСР для трудового використання, О.Катасонова вважає це реваншем Й.Сталіна за політичну поразку СРСР у вирішенні проблеми повоєнного облаштування Японії, що конкретизується у відмові Г.Трумена поділити Японію на зони окупації за прикладом Німеччини і вимушеність СРСР відмінити окупацію острова Хоккайдо радянськими військами. Проблему репатріації японських військовополонених О.Катасонова розглядає окремо від самого процесу її розв'язання у контексті міждержавних відносин, насамперед, між СРСР і США і, з розвитком подій, на завершальному етапі між СРСР і Японією у рамках нормалізації стосунків.

У московському видавництві “Вече” у 2003 році вийшла також монографія відомого у Росії японіста, науковця Інституту російської історії Російської Академії Наук Кирила Черевко “Серп и молот против самурайского меча”. Це перше комплексне і об'єктивне дослідження воєнно-політичної історії відносин між СРСР та Японією з початку їх відновлення у середині 20-х років до середини 40-х років ХХ століття.

У питанні долі японських військовополонених автор монографії висловлює декілька неточних суджень. Перше стосується того, що Й.Сталін збирався відправити полонених в спеціальні табори на території північної частини японського острова Хоккайдо “для принудительного труда”. Дана теза не підтверджується архівними документами і вводиться К.Черевко як безпідставне судження.

Проблемі японського полону в СРСР присвячено ряд дисертаційних досліджень. О.Базаров³⁰ дослідив проблеми перебування японців у Бурятії, М.Спиридонов³¹ вивчив питання перебування японських полонених у Красноярському краї, І.Безбородова³² дослідила структуру та діяльність Управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС-МВС СРСР. Проте в цих розвідках розглядаються проблеми полону в окремих регіонах та на обмеженій джерельній базі.

Цікаві статті з проблеми полону японської армії публікуються в періодичній пресі. Перші відкриті матеріали на цю тему з'являються у періодичних виданнях за часів керівництва КПРС М.Горбачова. В пресі свої матеріали публікують дослідники К.Ісаков,³³ В.Галицький,³⁴ Є.Бондаренко,³⁵ В.Руднев,³⁶ А.Прокопенко,³⁷ А.Кириченко,³⁸ В.Ларченков,³⁹ Л.Млечин,⁴⁰ Б.Славінський,⁴¹ Ю.Тавровський.⁴²

М.Бінецький в газеті “Суворовский натиск” в матеріалі “Японцы и мы”⁴³ робить спробу проаналізувати стосунки між державами. В.Ларченков у своїй статті “Время собирать камни. Еще раз к вопросу о японских

³⁰ Базаров О.Д. Японские военнопленные в Бурятии (1945 – 1948 гг.). – Иркутск, 1997.

³¹ Спиридонов М.Н. Японские военнопленные в Красноярском крае (1945 - 1948 гг.). – Красноярск, 2001.

³² Безбородова И.В. Управление по делам военнопленных и интернированных НКВД-МВД СССР (1939 – 1953 гг.). Дис. канд. ист. наук. – М., 1997.

³³ Исаков К., Галицкий В. Обретут ли покой усопшие? // Новое время. – 1990. – №41.

³⁴ Галицкий В. Вражеские военнопленные в СССР (1941 – 1945 гг.) // Военно-исторический журнал. – 1990. – №9; Галицкий В. Японские военнопленные в СССР: правда и домыслы // Военно-исторический журнал. – 1991. – №4.

³⁵ Бондаренко Е. Плен был не очень жестоким // Красное Знамя. – 1991. – 15 янв.; Бондаренко Е. Советский плен // Красное Знамя. – 1991. – 16 март.

³⁶ Руднев В. Документы о советской каюрге японских пленных // Известия. – 1992. – № 21. – 25 янв.

³⁷ Прокопенко А. Кто скажет правду о 37 тысячах умерших в СССР японских военнопленных // Российская газета. – 1992.

³⁸ Кириченко А. Сколько еще забытых могил. // Новое время. – 1989. – № 4; Кириченко А. 210 тысяч японцев ждут нашей помощи! // Новое время. – 1990. – №41.

³⁹ Ларченков В. Время собирать камни. Еще раз к вопросу о японских военнопленных // Гипотеза. – 1991. – № 4.

⁴⁰ Млечин Л. Японских пленных не опускали домой, потому что вербовали из них агентов // Известия. – 1993. – № 194.

⁴¹ Славинский Б. Советский Союз еще в 1951 году подготовил проект мирного договора с Японией // Независимая газета. – 1993. – 12 окт.

⁴² Тавровский Ю. Судьба японских военнопленных: пора сказать правду // Известия. – 1991. – № 9. – 11 янв.

⁴³ Бинецький Н. Японцы и мы // Суворовский натиск. – 1990. – 15, 25, 26 дек.

военнопленных” опублікованій у хабаровському тижневику “Гіпотеза” та у статті “Банзай” в нашу честь” надрукованій у журналі Міністерства оборони СРСР “Советский воин” висвітлює питання війни та полонення японських солдатів і офіцерів.⁴⁴

За В.Ларченковим у тижневику “Гіпотеза” друкують свій матеріал “Японцы в советском плену: реальность и вымыслы” В.Богач та М.Іванов.⁴⁵ Невеликі матеріали Є.Бондаренко “Плен был не очень жестоким” і “Советский плен”, опубліковані в газеті Приморського краю “Красное Знамя”, говорять самі за себе.

К.Ісаков, В.Галицький, А.Кириченко у статті “Обретут ли покой усопшие?”, надрукованій в журналі “Новое время”, порушують питання поховань загиблих у полоні японських військовополонених. У статті “210 тысяч японцев ждут нашей помощи!”, що також була опублікована у цьому журналі, А.Кириченко зосереджує увагу на видачі довідок про працю японцям, що побували на примусовій праці у радянському полоні.

Не обминули своєю увагою тему перебування японських військовополонених кореспонденти газети “Известия”. У своїх матеріалах М.Бурбига та В.Руднев (“Японцы в СССР не вторгались, но в русском плену были”⁴⁶), а також В.Руднев (“Документы о советской каторге японских пленных”⁴⁷) розкривають окремі сторінки полону. Кореспондент цієї газети Ю.Тавровський у статті “Судьба японских военнопленных: пора сказать правду” порушує питання не тільки перебування і їх репатріації, але й загибелі у полоні. Голова архівного управління уряду Російської Федерації А.Прокопенко у своїй статті “Кто скажет правду о 37 тысячах умерших в СССР японских военнопленных”, надрукованій в “Российской газете” у 1992 році, продовжує полеміку з цього питання. Кореспондент

⁴⁴ Ларченков В. «Банзай» в нашу честь. – Советский воин. – 1992. – № 3 – 4.

⁴⁵ Богач В., Иванов Н. Японцы в советском плену: реальность и вымыслы // Гипотеза. – 1991. – № 2.

⁴⁶ Бурбига Н., Руднев В. Японцы в СССР не вторгались, но в русском плену были // Известия. – 1992. – № 107. – 7 мая.

⁴⁷ Руднев В. Документы о советской каторге японских пленных // Известия. – 1992. – № 21. – 25 янв.

“Известий” в Японії С.Агафонов⁴⁸ своєю статтею “Майор Карпов ставит в трудное положение правительства России и Японии” розповідає про дослідження дисертанта та публікацію про це у гонконгському журналі “Far eastern economic review”.

Таким чином, огляд наявної історіографії свідчить, що незважаючи на ряд опублікованих праць, тема полону японської армії не знайшла комплексного висвітлення.

Розглядаючи джерельну базу дослідження слід наголосити, що значний масив неопублікованих матеріалів центральних архівів Російської Федерації, вперше уведених автором у науковий обіг, є основою дисертаційного дослідження.

Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації зберігає колекцію документів з питань політичної роботи з полоненими, що належать до фонду 7 управління спеціальної пропаганди Головного політичного управління Радянської армії та Військово-Морського флоту, фондів відділів спеціальної пропаганди політичних управлінь Забайкальсько-Амурського, Далекосхідного та Приморського військових округів. Серед них анкетні опитування військовополонених, плани, звіти, донесення про проведену політичну роботу, в яких розкривається механізм ідеологічної обробки.

Важливі матеріали з питань планування та ведення бойових дій радянськими військами проти японської армії, взяття у полон, прийому полонених, підготовки їх до відправлення на територію СРСР, а також їх чисельності зберігаються у фондах далекосхідних фронтів та Тилу Радянської армії цього архіву.

У Державному архіві Російської Федерації є колекції документів з питань утримання й репатріації військовополонених. У фонді НКВС-МВС СРСР зберігаються директиви та накази наркома та міністра внутрішніх справ

⁴⁸ Агафонов С. Майор Карпов ставит в трудное положение правительства России и Японии // Известия. – 1993. – № 216. – 11 нояб.

з питань організації таборів для військовополонених, їх утримання, трудового використання та підготовки до репатріації.

Фонд Управління у справах репатріації при Раді Міністрів СРСР містить значний обсяг матеріалів, які розкривають політику радянського уряду у галузі репатріації. У цьому фонді зберігається переписка управління з міністерствами й державними установами з питань організації репатріації японських військовополонених та японського цивільного населення, документи з організації таборів репатріації та їх діяльності, звіти відділів репатріації, інформація про кількість репатріантів.

Важливі документи знаходяться у Російському центрі зберігання документів новітньої історії (колишній Центральний партійний архів). Дисертанту вдалося першим тут виявити та опублікувати постанову Державного комітету оборони про вивезення на територію СРСР для трудового використання японських військовополонених. Саме у фонді Державного комітету оборони є документи, що розкривають заходи з підготовки до війни з Японією і, передусім, це постанова названого комітету “Питання Далекого Сходу”.

Центр зберігання сучасної документації, колишній архів Політбюро ЦК КПРС містить документи, які прояснюють багато питань і зокрема, що стосується дослідження дисертанта, питання проведення репатріації на заключному її етапі.

Центральний державний архів громадських організацій України у фонді секретаріату Комуністичної партії України зберігає документи, пов’язані з перебуванням військовополонених на території України. В доповіді міністра внутрішніх справ зустрічаються відомості про перебування японських військовополонених на території України станом на 1947 рік.

Проблемі полону в СРСР присвячено ряд опублікованих збірників документів. Під редакцією професора М. Загорулько з м. Волгограда вийшов значний за обсягом збірник документів: “Военнопленные в СССР. 1939 –

1956”⁴⁹. У збірнику представлені матеріали з фондів Державного архіву Російської Федерації та Центру збереження історико-архівних колекцій, які досить повно розкривають проблему полону та перебування в СРСР військовополонених. Авторський колектив вчених Волгоградського державного університету провів масштабну роботу по збиранню, систематизації й класифікації архівних джерел. У виданні обсягом більше тисячі сторінок представлені 400 документів та 30 додатків, які тематично об’єднані за такими розділами: “Загальні положення”, “Система УСВІ–ГУСВІ НКВС–МВС СРСР”, “Облік та утримання”, “Забезпечення”, “Медичне обслуговування. Смертність та захоронення”, “Трудове використання”, “Оперативна робота в таборах. Виявлення та покарання військових злочинців”, “Репатріація”, “Деякі підсумки”.

Інститут воєнної історії Міністерства оборони Російської Федерації видав у 1996 році збірник “Иностранные военнопленные Второй мировой войны в СССР”,⁵⁰ в якому представлені урядові документи, відомчі документи й матеріали, що мають нормативний характер. У 1999 році публікацію документів, з яких знято гриф секретності, було продовжено у збірнику “Немецкие военнопленные в СССР”. Ця праця є результатом співробітництва військових та цивільних істориків і відрізняється від попередньої ширшим спектром проблем, що розглядаються.

Проте перебування у таборах МВС СРСР для військовополонених японських солдатів і офіцерів у названих виданнях розглядається побіжно. Пояснюється це історією даного питання, а також географічним розташуванням наукових центрів. У той же час збірники дають певне уявлення про проблему полону та стан роботи з військовополоненими у СРСР.

Цінними джерелами з досліджуваної теми є спогади. В далекосхідній регіональній пресі публікуються спогади тих, хто працював у таборах для

⁴⁹ Военнопленные в СССР. 1939 – 1956: Документы и материалы (сост. М.М.Загорулько и др.). – М., 2000.

⁵⁰ Иностранные военнопленные Второй мировой войны в СССР / Под общей ред. В.А.Золотарева. – М., 1998. Т.1: Нормативные документы.

військовополонених. Серед них виділяються публікації В.Тютрина⁵¹, М.Бінецького, В.Богача, М.Іванова, М.Бандури⁵², М.Євсеєнко⁵³. Згодом починають з'являтися також спогади і колишніх японських полонених – Сіраї Хісая⁵⁴, Като Кюдзо⁵⁵, Рютаро Хонда⁵⁶, Сего Сакамото⁵⁷, Таро Мураї⁵⁸.

В. Тютрін, у минулому офіцер 520 окремого робочого батальйону японських військовополонених, у своїх статтях “Нас спасла Советская Армия”, “Не лейте крокодиловых слез”, “Несмотря на разногласия, у нас есть общие взгляды”, “Правда о японских военнопленных”, оприлюднених в газетах м. Хабаровська “Тихоокеанская звезда”, “Молодой дальневосточник”, “Суворовский натиск”, розповідає про дійсний стан і положення японських військовополонених, а також застерігає не оцінювати однозначно негативно роботу з полоненими.

До числа таких видань належать і опубліковані в Росії спогади колишнього військовополоненого Цутому Міямото “На ягодах шиповника (Записки о сибирском плене)”⁵⁹ та Като Кюдзо “Сибирь в сердце японца”. Такі спогади широко публікуються в Японії у збірках, але рідко перекладаються російською мовою. Книги Цутому Міямото та Като Кюдзо доносять до читачів думки й почуття людей, що побували спочатку по один бік кордону як солдати Квантунської армії, а згодом як полонені – по інший. Цінність цих

⁵¹ Тютрин В. Нас спасла Советская Армия // Тихоокеанская звезда. – 1986. – 20 авг.; Тютрин В. Не лейте крокодиловых слез // Молодой дальневосточник. – 1991. – № 11. – 2 март.; Тютрин В. Несмотря на разногласия, у нас есть общие взгляды // Суворовский натиск. – 1991. – 4 мая.; Тютрин В. Правда о японских военнопленных // Суворовский натиск. – 1990. – 29 дек.; Тютрин В. Правда о японских военнопленных // Тихоокеанская звезда. – 1991. – 2 февр.

⁵² Бандура Н. Трудные университеты Тюиты Тоиосавы // Суворовский натиск. – 1991. – 9 мая.

⁵³ Евсеенко Н. Японцы на Удэлье // Тихоокеанская звезда. – 1991. – 23 мая.

⁵⁴ Сираи Хисая. Позитивное влияние визита Горбачева в Японию на комплексное решение проблемы сибирского ингернирования // Суворовский натиск. – 1991. – 4 мая.

⁵⁵ Като Кюдзо. Сибирь в сердце японца. — Новосибирск.: Наука. Сибирское отделение, 1992. — 136 с.

⁵⁶ Рютаро Хонда. Как для японских военнопленных Сибирь стала матушкой // Комсомольская правда. – 1994. – 1 март.

⁵⁷ Сего Сакамото. Звали девочку Мариной // Тихоокеанская звезда. – 1991. – 6 февр.

⁵⁸ Таро Мураи. Пламя в сорокаградусный мороз (пер. В. Гришиной) // Молодой дальневосточник. – 1991. – № 4. – 2 февр.

⁵⁹ Цутому Миямото. На ягодах шиповника. (Записки о сибирском плене). – 2000. – 100с.

книг полягає в тому, що вони передають безпосередні враження від пережитих подій.

З документами у 1987 році змогла ознайомитися японська письменниця Саваті Хісає⁶⁰. В результаті у 1988 році в Японії вийшла книга “Мої розповіді про Сибір” (“Вакакуси но Сибэрия моногатари”), в якій окрім оповіді про поїздку по Сибіру авторка згадує і про документи, що зберігаються у Музеї Далекосхідного військового округу. Цим негайно зацікавилася видавництво “Асахі” і взимку 1988 року член редакційної колегії газети “Асахі” Сіраї Хісая з фотографом були вже у музеї. Результатом співпраці стало видання в Японії фотоальбому “Табори військовополонених японців у Сибіру”⁶¹. У книзі–фотоальбомі надруковані спомини колишнього військовополоненого Такахасі Дайдзо “Полон. Чотири роки життя шестисот тисяч чоловік”, в яких він розповідає про те, що йому та його колегам по зброї довелося пережити. Ці книги були першими ластівками в співробітництві радянських і японських організацій, спрямованому на розкриття правди про полон.

Напередодні візиту М.Горбачова до Японії у квітні 1991 року Музей Далекосхідного військового округу організував і провів виставку, присвячену радянському полону японської армії. На ній були представлені фотографії про побут у таборах, трудове використання полонених, культурно-виховну і спортивну роботу в таборах, альбоми з листами подяки військовополонених за перебування у таборах, особисті речі полонених, підшивки газети “Ніхон Сімбун” з фондів музею.

Таким чином, значна джерельна база, присвячена японському полону в СРСР, використана автором дисертаційного дослідження, дозволила всебічно проаналізувати історію інтернування та репатріації японської армії, заповнити прогалину в історіографії вказаної теми і зробити науково обґрунтовані висновки.

⁶⁰ Саваті Хісаї. Мої розповіді про Сибір (японською мовою). – Токіо, 1988.

⁶¹ Сіраї Хісая. Табори військовополонених японців у Сибіру (японською мовою). – Токіо, Асахі, 1989.

РОЗДІЛ 2

КАПІТУЛЯЦІЯ ТА ІНТЕРНУВАННЯ КВАНТУНСЬКОЇ АРМІЇ

Виконуючи союзницькі домовленості Радянський Союз 8 серпня 1945 року оголошує війну Японії.

Після денонсації Пакту про нейтралітет, Радянський Союз різко активізував свої зусилля, спрямовані на підготовку до війни з Японією. Основні рішення щодо цього були прийняті в період березня–травня 1945 року. Державний комітет оборони в цей час видав 14 постанов, рішення яких були спрямовані на підготовку і приведення до стану воєнного часу усіх структур Далекого Сходу.

Завершальною в ланцюзі цих постанов стала постанова ДКО за номером 8916сс/ов від 3 червня 1945 року, в якій вирішувалося питання стратегічного розгортання військ на Далекому Сході. Характерною рисою стратегічного розгортання було те, що воно мало дві стадії, кожна з яких мала свої завдання.

На першій стадії, яка завершилася ще восени 1941 року, розгортання проводилося з метою надійного забезпечення державного кордону від раптового нападу японських військ. У підсумку його на Далекому Сході дислокувалися не тільки війська прикриття, але і такі сили, що здатні були завдати негайних ударів у відповідь у разі початку воєнних дій на далекосхідних кордонах. У ході війни з Німеччиною радянське командування постійно тримало у цьому регіоні близько 40 дивізій.

Стратегічне розгортання на другій його стадії, здійснене в період безпосередньої підготовки наступальної кампанії на Далекому Сході, мало на меті створення нового стратегічного фронту збройної боротьби на новому театрі воєнних дій. Воно було здійснене як за рахунок військ, що раніше

дислокувалися на даному театрі, так і за рахунок перегрупування і зосередження значної кількості військ і матеріальних засобів з радянсько-німецького фронту і з глибини країни.

Постановою ДКО № 8916сс/ов, що іменувалася “Питання Далекого Сходу”, був затверджений перелік військових з’єднань і частин, які підлягали перевезенню і включенню до складу Забайкальського і Далекосхідного фронтів і Приморської групи військ, яка згодом стала 1-м Далекосхідним фронтом. Закінчити перекидання військ пропонувалося до 1 серпня 1945 року. Усі матеріальні ресурси для війни мали бути накопичені у визначених кількостях до 15 серпня 1945 року⁶².

Задум ведення воєнних дій полягав у тому, щоб силами військ Забайкальського, 1-го і 2-го Далекосхідних фронтів здійснити стрімке вторгнення вглиб Маньчжурії на трьох стратегічних напрямках. Основні удари передбачалося завдати з території Монголії на схід і з території Примор’я на захід із завданням здобути найважливіші воєнно-політичні й економічні центри Маньчжурії - Мукден, Чанчунь, Харбін, Гірін, могутніми ударами розсікти головне угруповання військ Квантунської армії, оточити і послідовно знищити обидві її частини в Північній і Центральній Маньчжурії.

Провідну роль в операції мали відіграти Забайкальський і 1-й Далекосхідний фронти, що завдавали ударів по напрямках, що сходяться на Чанчунь, з метою оточити основні сили Квантунської армії. Війська 2-го Далекосхідного фронту, що завдавали головного удару у напрямку на Харбін, мали сприяти розчленуванню цього угруповання і знищенню його по частинах⁶³.

Зі здобуттям успіху на головних напрямках Забайкальського і 1-го Далекосхідного фронтів війська 2-го Далекосхідного фронту повинні були перейти в наступ на південну частину Сахаліну і здійснити висадження

⁶² РЦЗІДНІ, Ф.644. – Оп.1. – Спр.422. – Арк.136 – 146 – постанови ДКО СРСР.

⁶³ Вютченко Л.П. Победа на Дальнем Востоке. – М.: Воениздат, 1971. – С.67

десантів на Курильських островах. Ці операції мали здійснюватися силами 16-ї армії у взаємодії з Північною Тихоокеанською флотилією і Камчатським оборонним районом.

Слід підкреслити, що радянське командування, плануючи досягти основної воєнно-стратегічної мети кампанії в результаті проведення однієї стратегічної наступальної операції, у той же час передбачило (якби Японія продовжувала опір і після поразки її військ у Північно-Східному Китаї і Північній Кореї) перенесення бойових дій радянських військ на територію власне Японії шляхом організації десантних дій у метрополії⁶⁴.

Вже після того, як японські війська в Маньчжурії почали вести переговори про капітуляцію і здачу зброї, війська 1-го Далекосхідного фронту одержали наказ: двома стрілецькими дивізіями окупувати північну частину японського острова Хоккайдо. У зв'язку з цим Тихоокеанському флоту було поставлено завдання в період з 20 серпня по 1 вересня 1945 року висадити ці дивізії, що входили до складу 87-го стрілецького корпусу, у порту Румой. Висадження першого ешелону мало відбутися на світанку 24 серпня 1945 року. Вже в ході перекидання військ на Хоккайдо їх повернули і висадили на південному Сахаліні і частину сил – на південних островах Курильської гряди⁶⁵. Про це свідчить наступне: “Ми знали, що наших сил для того, щоб протистояти Радянському Союзові в Маньчжурії, недостатньо. Однак, у нас були сили для того, щоб утримати район Кореї, принаймні, протягом двох - трьох років. Японське командування змушене було нагромадити великі сили на території метрополії для відсічі вторгненню англо-американських військ, що передбачалося. Після перемоги над Англією й Америкою, у яку ми вірили, ми думали, що можна буде, використовуючи Корейський плацдарм, почати

⁶⁴ Советское военное искусство в Великой Отечественной войне 1941 – 1945 гг. – М.: Воениздат, 1962, т.3, стр.383

⁶⁵ ЦАМО РФ. – Ф.234. – Оп.3213. – Спр.194. – Арк.13 – 14 – бойовий наказ №0012/оп. Штаб Тихоокеанського флоту, 13.00 год., 19.08.1945 р., БФКП “Скала”.

наступ проти Червоної армії і повернути всю Маньчжурію,” – розкривав план дій японської армії генерал Мацумура Томокацу⁶⁶.

У перші дні наступу радянських військ японська армія, незважаючи на втрати, вчинила завзятий опір. Проте бойові дії в Маньчжурії важко назвати повномасштабною війною. Переважним видом дій радянських військ у цій війні був марш і зустрічний бій.

В усій кампанії можна виділити два головних напрямки: власне бойові дії й ініціативи Японії, спрямовані на якнайшвидше закінчення війни. Бойові дії переважали в період з початку війни і до 18 серпня. У цей час Червона армія взяла у полон 41 199 чоловік і знищила 8 674 солдатів і офіцерів супротивника⁶⁷. Надалі, з 19 серпня по 23 серпня бойові дії вщухають. Однак Червона армія продовжувала займати задалегідь визначені зони окупації, що супроводжувалося окремими сутичками й особливо боєм при Муданьцзяні.

Другий напрямок – це прагнення Японії до найшвидшого припинення воєнних дій. Уже наступного дня війни японський Імператор Хірохіто заявив про готовність прийняти умови Потсдамської декларації, а 14 серпня власним рескриптом оголосив про капітуляцію японських військ. “Чутки про майбутню капітуляцію японських військ поширювалися з 11 серпня 1945 року. А 15 серпня по радіо, вперше в історії Японії, виступив Імператор. З огляду на обставини, увечері того ж дня я самостійно віддав попередній наказ про те, щоб частини приготувалися скласти зброю. Вранці, 16 серпня надійшов наказ командувача Квантунською армією генерала Отодзо Ямада про припинення воєнних дій”, – описує події, що відбувалися на фронті генерал Мацумура Томокацу⁶⁸.

У наказі командувача Квантунської армії від 16.08.1945 року № 106 говорилося:

⁶⁶ ЦАМО РФ. – Ф.234. – Оп.3213. – Спр.397. – Арк.201 – оперативні накази командувача 1-го Далекосхідного фронту

⁶⁷ ЦАМО РФ. – Ф.66. – Оп.3191. – Спр.23. – Арк. 12 – довідка про втрати радянських військ і військ супротивника за період з 9 по 18 серпня 1945 року взяті з бойових донесень військових рад фронтів

⁶⁸ ЦАМО РФ. – Ф.234. – Оп.3213. – Спр.397. – Арк 212 – журнал бойових дій 1-го Далекосхідного фронту

”1. Радянські війська почали наступ на усьому фронті в напрямку Маньчжурії і Кореї.

2. Я, підкоряючись волі Імператора, докладу всіх зусиль до того, щоб досягти припинення воєнних дій.

3. Усім командувачам армій (командирам частин і з'єднань), відповідно до нижчевикладеного припинити воєнні дії (наказ стосується і військ Манчжоу-Го, що перебувають під моїм командуванням):

а) негайно припинити воєнні дії і зосередити війська там, де вони до даного моменту знаходяться. У великих містах зосереджувати війська на околиці й у тих місцях, де очікується прибуття радянських військ;

б) при просуванні радянських військ за вимогою парламентарів здавати свої позиції, зброю та інше. Зброю для здачі зібрати і скласти порядком;

в) не допускати псування зброї і військового майна;

г) звернути увагу на те, щоб не було безладу при здачі військ Манчжоу-Го;

д) негайно звезти продовольство і фураж в окремі місця;

е) підтримувати зв'язок з маньчжурськими військами і гарантувати життя громадян, що проживають у Маньчжурії.

4. Я сподіваюся, що командувачі армій (командири частин і з'єднань) будуть підтримувати у військах повний порядок і, підкоряючись волі Імператора, надалі припинять будь-які воєнні дії.

5. Командувачам армій (командирам частин і з'єднань) негайно реалізувати даний наказ, довести його до виконавців”⁶⁹.

Наказ командувача Квантунської армії ґрунтувався на наказі Верховної Ставки “Про припинення воєнних дій” від 16 серпня 1945 року. У той же день Ставка видала директиву в якій говорилося, що в період закінчення війни військам дозволяється на місцях вести переговори про

⁶⁹ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.304. – Арк.. 153-154 – досвід роботи політичних органів 2-го Далекосхідного фронту серед японських і маньчжурських військ і населення Маньчжурії в 1945 році.

припинення воєнних дій і про порядок передачі зброї. Слід зазначити, що в наказі штабу Сухопутних військ указувалося, що у випадку “якщо супротивник спробує продовжувати наступ, дозволяється вести необхідні бойові дії з метою самозахисту”⁷⁰.

18 серпня японські війська одержали наказ, у якому йшлося про те, що військовослужбовці і цивільні особи, прикомандировані до армії, потрапляючи під контроль військ супротивника після оприлюднення імператорського рескрипту, не вважатимуться військовополоненими. Здача зброї й інші дії, спрямовані на виконання директив супротивника, повідомлених через японське командування, як вказувалося в наказі, не вважатиметься капітуляцією⁷¹. Тому при опитуваннях японські солдати й офіцери завжди заявляли, що вони не є військовополоненими, і зброю склали не в знак капітуляції, а припинили воєнні дії з наказу Імператора.

Практичне опрацювання радянською стороною заходів щодо капітуляції японських військ було закінчено в ніч на 18 серпня в штабі 1-го Далекосхідного фронту. З цією метою сюди прибув з Хабаровська Головнокомандувач радянських військ на Далекому Сході маршал О.Василевський. На командному пункті фронту, розташованому за п'ять кілометрів від села Духовське в Приморському краї, неподалік радянсько-маньчжурського кордону, він разом з командувачем фронту маршалом К.Мерецковим очікував прибуття з Харбіна начальника штабу Квантунської армії генерала Хата Хікосабуро. Генерал прилетів літаком військово-повітряних сил Червоної армії в супроводі своїх офіцерів і Генерального консула в Харбіні пана Міякава та охорони з боку радянської сторони.

Зустріч японського і радянських воєнначальників відбулася в лісовому будиночку о 15 годині 30 хвилин 18 серпня 1945 року. У суворо ультимативному тоні радянське командування вказало місця роззброювання і

⁷⁰ Такусиро Хаттори. Японія в війні 1941 – 1945 гг. – М.: Воениздат, 1973. – С.579.

⁷¹ Брукс Л. За кулісами японської капітуляції. – М.: Воениздат, 1971. – С.319.

здачі в полон кожної дивізії, порядок передачі складів з озброєнням, продовольством і військовим майном.

Напередодні 16 серпня 1945 року маршали О.Василевський і К.Мерецков одержали з Москви телеграму, підписану Л.Берією, М.Булганіним, наркомом оборони і О.Антоновим, начальником Генерального штабу. За характером цей документ мав чисто організаційну спрямованість і передбачав оперативні заходи щодо організації тилу фронтів. Це були, так би мовити, найперші необхідні заходи, що враховували досвід війни на європейському театрі воєнних дій та особливості Далекого Сходу. Для розкриття динаміки подій, що відбувалися, буде слушним навести сам текст телеграми. Вона адресована Головнокомандувачу радянських військ на Далекому Сході маршалові О.Василевському. У ній вказувалося наступне:

“1. Охорону тилу фронтів на території Маньчжурії здійснювати силами військ Червоної армії і 3-ї дивізії військ НКВС. Додаткових військ НКВС для цих цілей на Далекий Схід надіслано не буде. У зв'язку з цим Вам необхідно виділити для охорони тилу в розпорядження начальника охорони тилу фронтів потрібну кількість військ. З метою організації охорони тилу на територію Маньчжурії НКВС СРСР відряджений начальник військ НКВС охорони тилу генерал-лейтенант тов. Горбатюк із групою генералів і офіцерів.

2. Організацію комендантської служби в містах і великих населених пунктах Маньчжурії здійснювати розпорядженням і засобами Військових Рад фронтів відповідно до директиви заступника Народного Комісара Оборони № орг/6/8392 від 13 лютого 1945 року.

3. Військовополонені японо-манчжурської армії на територію СРСР вивозитися не будуть. Табори військовополонених необхідно організувати, по можливості, в місцях роззброювання японських військ.

Табори організувати розпорядженням командувачів фронтів, виділивши для їхньої охорони і конвоювання військовополонених необхідну кількість військ. Харчування військовополонених робити відповідно до норм японської

армії, що знаходиться в Маньчжурії за рахунок місцевих ресурсів. Для організації і керівництва питаннями, пов'язаними з утриманням військовополонених у таборах, від НКВС СРСР відряджений начальник Головного управління НКВС у справах військовополонених генерал-лейтенант тов. Кривенко з групою офіцерів.

4. Для забезпечення безперебійної роботи ВЧ зв'язку на Далекий Схід разом з тов. Горбатюк і Кривенко відряджено начальника військ ВЧ зв'язку генерал-лейтенанта Угловського.

Підписано: Берія – Булганін – Антонов № 72929/Ш від 16 серпня 1945 року”⁷².

Автор вважає, що запропоновані заходи були спрямовані на те, щоб зафіксувати досягнуті результати, проте мали лише підготовчий характер. Про це, зокрема, свідчить третій пункт телеграми. Можна припустити, що до обов'язків генерала М.Кривенка належала не тільки організація та керівництво питаннями, пов'язаними з утриманням військовополонених у таборах і налагодження взаємодії між армією і НКВС, але й збір інформації про їхню кількість.

Документ дозволяє зробити висновок про те, що доля японської армії на 16 серпня 1945 року була принципово вирішена. Першопричиною остаточного рішення є сформована за роки війни в СРСР система або практика роботи з полоненими, а також їх велика кількість, яку можна було використати як робочу силу.

Згідно з наказом військам командувача 1-го Далекосхідного фронту № 00100 від 17 серпня 1945 року, підписаного о 15 годині 30 хвилин у зв'язку з виявленою згодою японців на капітуляцію і зверненням до нашого командування з проханням припинити воєнні дії⁷³, з'єднання і частини, що

⁷² ЦАМО РФ. – Ф.67. – Оп.12028. – Спр.31. – Арк.311 – довідки-доповіді оперативної групи штабу тилу Червоної армії при Головнокомандуванні радянських військ на Далекому Сході.

⁷³ Маються на увазі два вимпели, які були скинуті японськими військами в районі роз'їзду Лішній, а також заява по радіо командувача Квантунською армією генерала Отодзо Ямада про капітуляцію.

будуть піднімати білий прапор, повинні забиратися в полон, обеззброюватися і направлятися на армійські збірні пункти військовополонених⁷⁴.

Японські частини, що забираються в полон, мають відповідно до наказу направлятися на збірні пункти військовополонених зі своїми обозами, кухнями і медичним персоналом для того, щоб на місцях можна було організувати їхній побут. Утримання і обслуговування полонених передбачалося проводити під контролем і охороною військового командування і військ НКВС СРСР. Передбачалося також організувати харчування за нормами, що існували в Квантунській армії і за рахунок місцевих ресурсів. У перші дні японці повинні були самі обслуговувати себе у таборах.

У той же час Червона армія, яка займала визначені зони окупації в Маньчжурії, при проведенні капітуляції, а також при просуванні, відповідно до наказу командувача 1-го Далекосхідного фронту від 18 серпня № 00105, підписаного о 19 годині 20 хвилин, мала бути у повній готовності до дій на випадок будь-яких провокацій.

Здана японськими частинами й окремими солдатами й офіцерами зброя збиралася на спеціальних військових збірних пунктах зброї. Збірні пункти військовополонених устанавлювалися зазначеним наказом командуючими арміями лише на території Маньчжурії. “Військовополонені японо-манчжурської армії на територію СРСР вивозитися не будуть,” – стверджувалось в урядовій телеграмі. Без змін ця фраза увійшла до наказу командувача. І це б відповідало вимогам Потсдамської декларації, у якій вказувалося, що “японські збройні сили після повного роззброєння повинні повернутися до місць постійного базування для ведення мирного життя на

⁷⁴ ЦАМО РФ. – Ф.234. – Оп.3213. – Спр.126. – Арк.126 – наказ командувача 1-го Далекосхідного фронту від 17.08.1945 № 00100/45/оп.

благо суспільства”⁷⁵. Однак трапилося інакше: усі заходи, зазначені в наказі 00100, в цілому були доведені начальникові штабу Квантунської армії. Генералові Хата вказали місця збору військовополонених і здачі ними зброї. На підготовленій до його візиту карті “концентраційних таборів японських військовополонених і складів зброї” Маньчжурія була розділена на три зони полонення: основну, яка проходила уздовж кордону СРСР, центральну і західну⁷⁶.

У західній зоні в районі Хуйнань – Цзичуань капітулювали 123-тя піхотна дивізія (пд), 9-та піхотна бригада (пбр), 3-тя кавалерійська бригада (кбр) і 1-ша кавалерійська дивізія.

У центральній зоні, яка охоплювала райони Яімудінци, Янцзятаого, Сюйцзяін, Тадінза, Хоуцзяолін, Шичангоу, Таньци, Хадава, Цепбін, Мяолін, Шитань, Сісоціому, Хуаніін, Сянмейай, Кацухоу, Чунто, Комусан, капітулювали: 10, 4, 2 пбр; 8 змішана бригада (змбр); 4 танкова дивізія (тд); 16, 19, 28 змпбр; 126 пд; 79, 7 пбр; 22 змпбр; 122 пд; 125 пд; 124 пд; піхотна дивізія “Цзямухэ”; 1 тд; 128 пд; 112, 127 пд; 2 пбр; 101, 120 пд.

В основній зоні капітулювали війська, що вже знаходилися в районах, зайнятих частинами Червоної армії в ході бойових дій. В інших зонах очікувалося прибуття мобільних груп від частин Червоної армії для проведення капітуляції.

На зустрічі японського і радянського командувань справа дійшла і до порядку прийому до полону і роззброювання частин Квантунської армії, які виконували умови капітуляції. Генералові Хата у зв'язку з цим зачитали наказ маршала К.Мерецького за № 00101, виданий вночі проти 18 серпня і відправлений у війська о 4 годині 20 хвилин. Цим наказом установлювалося, що Уповноважений Військової Ради армії або фронту, відряджений для прийому капітуляції на ту чи іншу ділянку, викликає Старшого Військового

⁷⁵ Крейг Вільям. Падіння Японії / пер. з англ. Д.Краснощекова. – Смоленськ: Русич, 1999. С.86.

⁷⁶ ЦАМО РФ. – Ф.234. – Оп.3213. – Спр.413. – карта місцезнаходження таборів військовополонених японців.

Начальника японської армії, що діяв зі своїми військами на цій ділянці. Разом з ним він мав перевіряти дислокацію японських військ і віддати після цього йому наказ. У наказі визначалися місця і порядок збору зброї й особового складу, зокрема: “зброя складається, зноситься і звозиться силами і засобами частин і підрозділів японської армії”⁷⁷.

У наказі Уповноваженого також визначалися райони і порядок їх зайняття особовим складом діючих частин японської армії. При цьому офіцери мали утримуватися окремо від солдатів, а генерали окремо від офіцерів. Останніх збирали в окремому таборі, їм надавали інші умови обслуговування, називали майно, яке вони могли взяти з собою. Генералам дозволяли мати при собі ад’ютанта й ординарця. Спочатку їм навіть залишали зброю, але потім відібрали. Для обслуговування районів збору військовополонених були необхідні тиллові, господарські і медичні частини й підрозділи. Ці підрозділи призначалися зі складу японської армії. Їм визначалися райони і військові частини, які вони повинні були обслуговувати. У цих районах і для цих частин зосереджувалися припаси продовольства, фуражу і медикаментів в “належній кількості”. Визначався порядок передачі військам Червоної армії майна і припасів, складів, баз, автотранспорту, літаків, тиллових установ і госпіталів, оборонних споруд, які залишаються японськими військами.

Дисертант стверджує, що безпосередньо японські війська не виконували наказів радянських командирів, вони виконували їх за посередництвом наказів своїх військових начальників. Точність виконання наказів контролювалася за допомогою уповноважених радянською стороною осіб з числа старшого офіцерського складу не нижче підполковника. Офіцери призначалися на кожен маршрут, ділянку або район, де відбувалася здача в полон частин і підрозділів японської армії. Частини і підрозділи, що виділялися

⁷⁷ ЦАМО РФ. – Ф.234. – Оп.3213. – Спр.126. – Арк.128 – наказ командувача 1-го Далекосхідного фронту від 17.08.1945 № 00101/45/оп.

радянськими військами для охорони японських військовослужбовців, очолювали офіцери у званні не нижче полковника.

Маршал К.Мерецков на завершення зустрічі повідомив генералові Хата, що ним особисто віддані розпорядження у війська про те, щоб на тих ділянках фронту, де японські війська складають зброю і здаються в полон, бойові дії припинити, а також зажадати від особового складу військ фронту порядного ставлення до капітулюючої армії. Контроль за виконанням даного розпорядження покладался на командирів частин і на весь офіцерський склад⁷⁸.

У свою чергу генерал Хата поставив перед командуванням Червоної армії питання про безпеку японського цивільного населення, що проживає в Маньчжурії. В результаті радянське командування погодилося вжити заходів щодо безпеки японського населення.

До 18 серпня 1945 року японська і радянська сторони завершили вироблення організаційних заходів для проведення капітуляції і приступили до їхньої практичної реалізації. Таку роботу проводили японські частини і до зустрічі військових керівників у Духовському на основі наказів командирів частин. Зокрема, командир 134-ї піхотної дивізії, що водночас був і командиром Саныцзянського з'єднання військ генерал-лейтенант Ідзекі Дзюн 17 серпня 1945 року видав такий наказ:

“1. За наказом Імператора припинити воєнні дії.

2. Усі частини повинні негайно припинити будь-які воєнні дії і повернутися у Фаньчжень.

3. Якщо на шляху радянські війська зажадають здати зброю, то зброю передати. Однак радянський командувач погоджується на наступні умови:

а) у японських солдатів і офіцерів зберігаються мечі і багнети;

⁷⁸ ЦАМО РФ. – Ф.234. – Оп.3213. – Спр.126. – Арк. 136 – наказ командувача 1-го Далекосхідного фронту від 18.08.1945 № 00104/45/оп., підписаний о 14 годині 50 хвилин.

б) револьвери збираються, передаються на склад і зберігаються під контролем самих японських військ;

4. Не робити ніяких руйнувань.

Я знаходжуся у Фаньчжень.

Підпис: Командир Саньцзянського з'єднання Ідзекі.

Доповнення:

1. Доданий російський текст направити радянському командувачу на даному напрямку для того, щоб наказом було доведено до всіх радянських частин щодо здачі зброї японськими частинами.

2. Наказ поширити серед всіх японських частинах даного району”⁷⁹.

Після видання цього наказу командир 134-ї піхотної дивізії відправив на радянську сторону за парламентарями в місто Саньсін свого ад'ютанта майора Сасахара. Наступного дня разом із групою парламентарів із трьох чоловік майор Сасахара повернувся в розташування своєї дивізії і представив їх командирові. Протягом трьох з половиною годин, уночі, ця група вела переговори з генералом Ідзекі і його штабом. На початку переговорів генерал Ідзекі Дзюн заявив: ”Через видання Імператором наказу про капітуляцію Японії й у зв'язку з тим, що 134-а піхотна дивізія одержала наказ командувача Квантунської армії про капітуляцію, вона підкорилася волі Імператора. Прошу оголосити умови капітуляції”. Коли генералові були передані умови капітуляції, він звернувся з проханням до радянської сторони дотримуватися міжнародних норм поваги до армії, яка здається у полон. Після закінчення переговорів парламентарів запросили на бенкет.

Почалася масова здача в полон японських військ. Офіцери і солдати без бажання стали виконувати наказ Імператора тому, що, на їхню думку, він суперечив духові і вихованню японської армії. Наказ виконувався, оскільки це

⁷⁹ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11306. – Спр.683. – Арк. 332 – телеграфні політичні донесення та інформаційні бюлетені політичних управлінь Далекосхідних військових округів про політико-моральний стан військ противника.

був наказ Імператора, чий авторитет у японському суспільстві, а тим більше в японській армії, був незаперечний.

На Сунгарійському напрямку першим склав зброю 365-й піхотний полк 134-ї піхотної дивізії на чолі з командиром полку підполковником Івада Хайдзуйо, слідом за ним здали зброю й інші полки цієї дивізії. На Сахалянському напрямку повністю склала зброю 123-я піхотна дивізія, а також 135-а і 136-а піхотні бригади. До 22 серпня на цих напрямках японські війська капітулювали.

На Південному Сахаліні процес здачі зброї почався 19 серпня з 125-го піхотного полку 88-ї піхотної дивізії. Вже до 23 серпня в цьому регіоні капітуляція завершилася.

На острові Сьомусю японські частини почали здачу зброї 23 серпня о 10 годині ранку. До кінця дня радянські війська прийняли капітуляцію 13673 чоловік з 91-ї піхотної дивізії генерал-лейтенанта Цуцумі Фусаї і 73-ї піхотної дивізії генерал-майора Сугіно Івао. Слідом за ними здалися й інші частини і з'єднання.

Капітуляція Квантунської армії вимагала безпосередньої присутності Червоної армії. Однак остання не змогла за короткий період воєнних дій зайняти всю територію Маньчжурії. Тому потрібне було блискавичне перекидання підрозділів у ті райони, де радянські війська були відсутні. З цією метою в практику дій військ увійшли десантні операції.

Автор доводить, що не вся Квантунська армія склала зброю відразу. Багато з її підрозділів воліли продовжувати боротьбу. На Мергенському і Сунгарійському напрямках 20 – 21 серпня 1945 року японські війська продовжували чинити опір просуванню Червоної армії і під її натиском відходили у глиб Маньчжурії. Окремі частини, яким шлях відходу був відрізаний, вели бойові дії й у тилу радянських військ, незважаючи на очевидну безнадійність їхнього становища. Про це свідчать бої в районі Хайлара, Імяньпо, Мукдена, у Солунському районі й інших місцях. У

районі дії 39-ї армії радянських військ цілком був знищений 3-й батальйон 181-го полку 263-ї піхотної дивізії. Єдиний солдат, що залишився живим – Танака Масака – при опитуванні розповів: “Як солдати, так і офіцери вирішили боротися з Червоною армією до останньої людини”. Командир сформованого в місті Ліньсі загону поручик Сібата, довідавшись про капітуляцію Японії, заявив своїм солдатам: “Японський Імператор капітулював, а ми будемо битися до останньої людини”.

У районі Калгану і на Сахалянському напрямку чинили опір близько 1500 японських солдатів і офіцерів, серед яких було багато поранених. У боях за місто Фуцзін 14 японських солдатів відстрелювались до кінця. Десять з них були убиті, а четверо підірвали себе гранатами при підході до них червоноармійців. Запеклість опору яскраво ілюструють численні факти самопожертви. Так у Солуньському районі японські солдати одягали на себе пояси з гранатами і вибухівкою і кидалися під радянські танки. 20 серпня чотири японських винищувачі, спікірувавши, урізалися в колону танків і автомашин 21-ї гвардійської бригади, що висувалася маршем на Мукден.

Фанатичний опір супротивника викликав відповідну реакцію з боку бійців Червоної армії – вони знищували невеликі японські гарнізони “до останнього”⁸⁰. Однак не завжди доводилося використовувати силу для роззброювання японців. Є багато прикладів дій окремих добровільних парламентарів з числа полонених японців. У практиці радянських військ застосовувалося засилання спеціальних груп японців, що склалися з військовополонених, до своїх співвітчизників – “смертників”, як стали називати незабаром усіх японських солдатів і офіцерів, що не здавалися в полон і продовжували чинити опір. У ці групи входили і радянські офіцери.

⁸⁰ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.230. – Арк. 19 – досвід роботи серед військ і населення супротивника в період японсько-радянської війни та знаходження радянських військ в Маньчжурії (серпень 1945 – квітень 1946). – Хабаровськ, 1946 р., 7 відділ політичного управління Забайкальсько-Амурського військового округу.

Звичайно таку групу очолював офіцер відділу спеціальної пропаганди політичного управління фронту.

Розрахунок був на те, що своїм японці повірять швидше. У багатьох випадках цей розрахунок підтверджувався. Так 24 серпня до “смертників” був засланий командир батальйону майор Сасэда Сатаро і капітан Танака Такі. Вони повернулися через три дні з трьома представниками частини – поручником Арії Тадасі й унтер-офіцерами Нуномуро Кюсіро і Тай Дзіро. Їхній загін кількістю 76 чоловік обстрілював із сопок радянські війська і здійснював диверсії на залізницях. Після проведених переговорів загін здався у полон.

Капітуляція в основному була завершена 10 вересня на усіх фронтах. Останні японські військовослужбовці були узяті в полон між 15 і 20 вересня 1945 року військами 25-ї Армії 1-го Далекосхідного фронту. Ними виявилися два контр-адмірала – Огаса Токуїті і Тхорі Югоро⁸¹. Треба відзначити, що це останні військовополонені, чиї прізвища стали відомими. Надалі число полонених збільшувалося, але прізвища в донесеннях не записувалися. Як видно з таблиці 2.1, до грудня 1945 року військами було враховано 641253 чоловіки, у той час як на 7 листопада військовополонених нараховувалося 640094 чоловік⁸².

Розглядаючи питання про полон і капітуляцію можна сказати, що Червона армія безпосередньо в ході бойових дій захопила в полон 41199 чоловік і прийняла капітуляцію шестисот тисяч солдатів і офіцерів японської армії, що і показано в табл. 2.1.⁸³

⁸¹ ЦАМО РФ. – Ф.234. – Оп.3214. – Спр.3. – Арк.1 – відомості трофейного управління 1-го Далекосхідного фронту про кількість військовополонених.

⁸² ЦАМО РФ. – Ф.67. – Оп.12011. – Спр.48. – Арк. 24 – листування у справах військовополонених управління тилу Червоної армії.

⁸³ Там само.

Таблиця 2.1

Рух військовополонених японської армії
(за станом на 29 листопада 1945 р.)

Найменування округу	Надійшло усього з початку операції	Фактично вивезено	Залишилося		
			в окрузі	в приймально-пересильних таборах	в госпіталях
Забайкальсько-Амурський	219.523	182.757	36.766	32.722	4.044
Далекосхідний	124.980	90.339	34.641	33.641	1.000
Приморський	296.750	180.793	115.957	106.564	9.393
Разом:	641.253	453.889	187.364	172.927	14.437
За станом на 7.11.45	640.094	431.925	208.169	194.457	13.712

Дисертант вважає, що новизна завдань, які постали перед військами Червоної армії негативно позначилися в перші дні на організації побуту військовополонених. Спочатку передбачалося, що японські військовослужбовці будуть самі себе якийсь час забезпечувати харчуванням. У кожному разі, доти поки це не почнуть робити радянські війська. Японська армія не мала великих запасів “місцевих ресурсів” з тієї простої причини, що вони були захоплені або передані Червоній армії. Через це виникли проблеми з харчуванням.

По суті в перші дні капітуляції ніякої організації життя і побуту полонених японських солдатів не існувало. Вони склали зброю і розмістилися у відведених для них місцях, які і віддалено не нагадували табори. Більше того ніякого твердого контролю з боку Червоної армії не здійснювалося. Японські солдати й офіцери вільно залишали “табори” у пошуках їжі, а то і зовсім собі йшли геть. Солдати двох ще учора ворожих армій спілкувалися між собою наскільки дозволяв їм мовний бар'єр, обмінювалися своїми небагатими пожитками.

Автор стверджує, що характер стосунків у перші дні капітуляції дозволяє говорити про те, що при розробці планів війни питання про військовополонених вирішувалося в звичайному порядку і не передбачалося їхнього масового вивезення до СРСР для використання як робочої сили. Це підтверджується і тим, що у армійських штабах не було ясного уявлення про те, як діяти далі з військовополоненими. Про що і свідчить ситуація, яка склалася в Кореї, зайнятій радянськими та американськими військами. За розпорядженням командувача 34-го американського корпусу усі японські солдати, складаючи зброю, відправлялися в Японію. Щодня американці відправляли по 4000 чоловік. Частина полонених солдатів, чиї родини перебували в Кореї, відпустили по домівках⁸⁴. На питання Д. Макарура, Головнокомандувача союзних військ на Далекому Сході, якому не підпорядковувалася Червона армія, щодо репатріації японських військ командувач 25-ї радянської армії генерал І. Чистяков нічого не міг відповісти.

Остаточна доля полонених з'ясувалася 23 серпня 1945 року, коли Й.Сталін підписав постанову ДКО "Про прийом, розміщення і трудове використання 500000 військовополонених японської армії", що отримала номер 9898сс. Згідно з постановою, діюча армія в особі Військових Рад 1-го та 2-го Далекосхідних і Забайкальського фронтів, разом із представниками Головного управління у справах військовополонених та інтернованих (ГУСВІ) НКВС СРСР у фронтах, повинна була відібрати "до 500000 військовополонених японської армії"⁸⁵.

У постанові чітко вказувалося на необхідність відібрати з основної маси полонених саме японців "з числа фізично придатних для роботи в умовах Далекого Сходу і Сибіру", що свідчить про цілеспрямованість прийнятого рішення.

⁸⁴ ЦАМО РФ. – Ф.234. – Оп.3213. – Спр.524. – Арк. 128 – звіт консула в Сеулі Полянського заступнику народного комісара оборони СРСР Булганіну та начальнику Генерального штабу ЗС СРСР Антонову, переданий через командування 25-ї армії.

⁸⁵ РЦЗІДНІ. – Ф.644, – Оп.1, – Спр.458, – Арк..153 – постанови ДКО СРСР

Передбачалося організувати з числа військовополонених, перед відправленням їх у СРСР, будівельні батальйони по 1000 чоловік у кожному. На чолі батальйонів і рот було наказано ставити не старших, а молодших офіцерів або унтер-офіцерів і, в першу чергу, командний склад інженерних військ. Штаб батальйону, як пише Стефан Карнер, мав складатися з 59 осіб, з яких 15 мали бути офіцерами⁸⁶.

До складу батальйону додатково призначалися два медичних працівники з числа військовополонених. Цими рішеннями досягалось завдання організаційного роз'єднання колишньої армії, підриву авторитету старших офіцерів і максимальна відповідність складу батальйонів завданням, запланованим до виконання. Для забезпечення життєдіяльності надавався автомобільний і гужовий транспорт. Особовий склад батальйонів забезпечувався за рахунок трофеїв зимовим і літнім обмундируванням, постільною та натільною білизною, а також похідними кухнями й начинням: казанками, кружками і ложками.

Для того, щоб усього цього “добра” вистачило на усіх полонених, наказувалося врахувати і прийняти під охорону все трофейне майно, потрібне для забезпечення таборів військовополонених у майбутньому. Зазначене майно передавалося НКВС СРСР.

Один батальйон дорівнював одному ешелону, що складався з 37 вагонів, з них 22 людських, 3 кінських, 1 – для кухні і 4 платформи. У них розміщувалися для перевезення 1030 чоловік і 125 тонн продовольства, а також автомобільний або гужовий транспорт. Кожен ешелон мав забезпечуватися двомісячним запасом продовольства⁸⁷.

Військовополонені направлялися ешелонами, а де це було можливо – водним шляхом або маршем у табори, а точніше, “у пункти за вказівкою

⁸⁶ Карнер Стефан. Архивелаг ГУПВИ: плен и интернирование в Советском Союзе: 1941-1956/ пер. с нем. О.Асписовой. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2002. – 303с.

⁸⁷ ЦАМО РФ. – Ф.234. – Оп.3213. – Спр.4. – Арк. 153 – відомості трофейного управління 1-го Далекосхідного фронту про кількість військовополонених.

НКВС”, де ще треба було спорудити табори. Армія забезпечувала їхню охорону на шляху проходження до місця призначення. Обов'язок по перевезенню полонених покладался на Центральне управління військових сполучень Червоної армії (ЦУП ВС), Наркомат шляхів сполучень, наркомати морського і річкового флотів. Перевезення мали здійснюватися відповідно до постанови протягом серпня – жовтня 1945 року. Почалися вони 4 вересня 1945 року. Нагляд за всіма заходами покладался на начальника тилу Червоної армії генерала А.Хрулева.

З метою організації прийому японських військовополонених з європейського театру бойових дій було переведено на Далекий Схід для підтримки Забайкальського фронту відділ НКВС 2-го Українського фронту а також для підтримки 2-го Далекосхідного фронту відділ НКВС 1-го Прибалтійського фронту. Крім цього додатково ще відрядили 450 офіцерів, перевели три фронтових приймально-пересильних табори разом з персоналом і майном⁸⁸.

Розподіл військовослужбовців японської Квантунської армії по територіях відповідно до Постанови ДКО від 23 серпня 1945 року №9898сс наводимо у табл. 2.2. Із таблиці видно, що полонені направлялися на території, розміщені уздовж радянсько-китайського кордону. Найбільша їх кількість відряджалася безпосередньо на Далекий Схід, майже третина – на будівництво Байкало-Амурської залізничної магістралі і, безперечно, до Сибіру. Значна кількість полонених посилалася на роботи до радянських республік Середньої Азії і найменше до Бурятії. З далекосхідних територій переважали за кількістю Хабаровський і Приморський краї. Відправка японських полонених до європейської частини СРСР постановою Державного комітету оборони не передбачалася.

⁸⁸ Карнер Стефан. Архипелаг ГУПВИ: плен и интернирование в Советском Союзе: 1941-1956/ пер. с нем. О.Асписовой. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2002. – С.86.

Таблиця 2.2

Розподіл солдатів і офіцерів японської армії по територіях

Найменування території	Кількість (чол.)
Казахська РСР	50.000
Узбецька РСР	20.000
Бурято-Монгольська АРСР	16.000
Приморський край	75.000
Хабаровський край	65.000
Красноярський край	20.000
Алтайський край	14.000
Читинська область	40.000
Іркутська область	50.000
Будівництво Байкало-Амурської залізничної магістралі	150.000
Усього:	500.000

Відповідно до постанови ГУСВІ НКВС СРСР необхідно було прийняти і “направити 500.000 військовополонених японців” на такі роботи. По-перше, на будівництво Байкало-Амурської залізничної магістралі, на ділянки Вапняна – Ургал, Бам – Тинда, Ургал – Комсомольськ-на-Амурі – Советская Гавань, Тайшет – Усть-Кут. Сюди передбачалося спрямувати 150000 чоловік.

З загальної кількості полонених, які відряджалися до Приморського краю, 25000 чоловік направлялися на вугільні шахти об'єднань міст Сучана і Артема, 5000 чоловік – на Приморську залізницю, на Сіхотэ-Алінський свинцевий комбінат і об'єднання Сінанчаолово – 5000 чоловік, на лісозаготівлі 18000 чоловік. На будівництво портів у бухті Находка і Владивостоці направлялося 12000 чоловік і на спорудження казарм для Приморського військового округу – 10000 чоловік.

З відряджених до Хабаровського краю 20000 чоловік мали працювати на роботи Райчихо-Ківдінських вугільних шахтах, 3000 розробляти поклади

олов'яної руди в сопках Хінгану, 5000 видобувати нафту на півночі острова Сахалін і переробляти її на нафтоперегінних заводах, 13000 – працювати на лісозаготівлі, 2000 – на Амурській залізниці. Установам наркоматів морського і річкового флотів належало прийняти 2000 чоловік. На будівництво казарм для Забайкало-Амурського військового округу направлялися 5000 чоловік. На будівництво Миколаївського порту, заводу Амурсталь і військового заводу з будівництва підводних човнів у Комсомольську-на-Амурі – 15000 чоловік.

На добування вугілля у Букача-Чинських і Черновських шахтах у Читинській області відбуло 10000. На роботи на молібденових, вольфрамових і олов'яних підприємствах – 13000. На лісозаготівлю – 4000, на будівництво казарм – 10000 і на роботу на Забайкальській залізниці – 3000 чоловік.

Для Іркутської області призначалося 50000 чоловік. З цього числа на видобуток вугілля в Черемховських копальнях направлялося 15000, на лісозаготівлю – 7000, на будівництво казарм для Східно-Сибірського військового округу – 11000, на роботи для Сибірської залізниці – 5000 і на різні спеціальні і секретні заводи – 10000 чоловік. 16000 чоловік, які виділялися Бурято-Монгольській АРСР, повинні були працювати на Джидінському молібденово-вольфрамовому комбінаті, паровозоремонтному заводі в місті Улан-Уде і на лісозаготівлі. З такою ж метою приймали полонених також Красноярський і Алтайський краї.

У Карагандинську область Казахської РСР для будівництва металургійних, машинобудівного заводів і Акчатауського вольфрамового комбінату призначалося 10000 чоловік, для об'єднання Карагандавугілля – така ж кількість полонених, у місто Джезказган відряджалося 3000 чоловік. Східно-Казахстанська область одержувала 15000 чоловік, Південно-Казахстанська – 3000 і Джамбульська – 9000 чоловік.

Узбецька РСР із 20000 призначених їй військовополонених 15000 чоловік направляла на будівництво металургійного заводу Беговат та інших

підприємств у містах Коканді і Ташкенті, об'єднанню Ангренвугілля 3500 і Калініннафта – 1500 чоловік.

Військовополонені розподілялися по наркоматах. Серед них наркомати пасажирських сполучень, будівництва, вугільної, нафтової, лісової і електропромисловості, Головпостачлісу, морського і річкового флотів, кольорової і чорної металургії, важкого машинобудування, озброєнь і, зрозуміло, оборони і внутрішніх справ. Усього в програмі використання праці полонених японських солдатів і офіцерів було задіяно 15 наркоматів.

Усі наркомати й особисто народні комісари зобов'язувалися даною постановою забезпечити прийом, розміщення і трудове використання полонених. Для того, щоб наркомати в цьому питанні не дали збою, рішенням ДКО партійні органи на місцях підключалися до роботи, що мало спонукати їх сумлінно поставитися до виконання даної постанови.

Приміщення для прийому військовополонених усі наркомати повинні були підготувати у дві черги: перша черга – 50% готовності до 15 вересня і друга черга – 50% готовності до 1 жовтня 1945 року. Приміщення мали бути опалюваними й обладнаними електроосвітленням.

Автор відзначає, що великі труднощі були пов'язані з охороною такої кількості полонених. Конвойних військ НКВС СРСР явно було недостатньо для виконання завдань з охорони таборів для військовополонених. У зв'язку з цим Й.Сталін дозволяв збільшити чисельність конвойних військ на 35 тисяч чоловік без збільшення загальної чисельності військ НКВС. Вони направлялися для охорони створюваних таборів. Наркомат оборони до 15 вересня був зобов'язаний передати НКВС зі збройних сил 4500 офіцерів, 1000 чоловік медичного персоналу, 1000 офіцерів-інтендантів і 6000 червоноармійців. Отже, на 10 військовополонених японців припадала одна особа з “обслуговуючого” персоналу військових, не враховуючи цивільних.

НКВС СРСР разом із НКО СРСР повинні були розробити і запровадити для японських військовополонених норми харчування відповідно до існуючих

у японській армії норм продовольчого постачання. Передбачено було і виділення Головним військово-санітарним управлінням Червоної армії, а також в системі наркомату охорони здоров'я “мінімально необхідної кількості госпітальних ліжко-місць для лікування військовополонених японців”.

Наркомат зовнішньої торгівлі, очолюваний А.Микояном, виділяв НКВС 1.200 вантажних машин для таборів і 900 для конвойних військ. Товариш С.Будьонний, передавав таборам 4000 трофейних коней з ресурсів на Далекому Сході. Останній внесок був зобов'язаний зробити начальник тилу Червоної армії А.Хрулев, що передавав ГУСВІ НКВС СРСР “для тимчасового розміщення” військовополонених на будівництві БАМу 3000 великих наметів і 150000 комплектів відремонтованого зимового обмундирування, у тому числі кожушки і валянки. Весь цей “подарунковий набір”, що складався з зобов'язань різних відомств, Л.Берія обмотав “тірляндюю” виділених у його розпорядження 800 тонн колючого дроту⁸⁹.

Щоб визначити, у яких галузях промисловості планувалося використати працю військовослужбовців японської армії наведемо таблицю 2.3. Таблиця дає змогу зробити висновок, що найбільша спрямованість використання військовополонених припадає на видобуток сировини. Дуже багато полонених було зайнято на видобутку вугілля – 86500 осіб, дещо менше на лісозаготівлях – 59000, і на видобутку різних руд – 46000 осіб. У цілому на видобутку сировини було зайнято 198000 військовополонених. Наступний напрямок – це будівництво нових заводів, портів і військово-морських баз. У цій галузі було зайнято 69000 чоловік.

Ще один з напрямків – військове будівництво. Тут докладали праці 88000 чоловік, з них – на військові потреби працювали 40000 полонених: це будівництво казарм, робота на військових заводах, будівництво нових військових заводів і об'єктів. Особливий напрямок – розвиток транспортної

⁸⁹ РЦЗІДНІ. – Ф.644. – Оп.1. – Спр.458. – Арк.158 – постанови ДКО СРСР.

інфраструктури. Крім БАМу на різних залізницях трудилося ще 27000 чоловік.

Таблиця 2.3

Розподіл
японських солдатів і офіцерів по галузях промисловості

Галузі промисловості	Кількість (чол.)
Будівництво Байкало-Амурської залізничної магістралі	150.000
Робота на підприємствах залізниць	27.000
Видобуток вугілля	86.500
Будівництво заводів і портів	69.000
Лісозаготівлі	59.000
Видобуток руд	46.000
Будівництво казарм	36.000
Робота на військових заводах	4.000
Робота на цивільних заводах	16.000
Видобуток нафти	6.500
Усього:	500.000

Отже, можна зробити висновок, що загальна спрямованість використання полонених стосується першого стратегічного ешелону оборони на Сході. У ньому було зайнято 340000 чоловік, разом з тими хто будував БАМ. У другому стратегічному ешелоні, куди входять Іркутська область, Красноярський і Алтайський краї, а також Бурятія, було зайнято 100000 чоловік. Зміцнення Далекого Сходу і Сибіру передбачалося не лише економічне, а й військове – п'ята частина від усієї кількості полонених була зайнята у цій сфері.

Наркомат оборони СРСР мав у своєму розпорядженні 238 робочих батальйонів з числа полонених. Загальна чисельність цих батальйонів становила 193835 чоловік. З них 66 батальйонів були з числа японських полонених, у яких налічувалося 73910 чоловік. З наведених у табл. 2.4 даних

видно, що на Далекому Сході було розміщено 45 окремих робочих батальйонів. Їхня загальна чисельність станом на 15 листопада 1945 року складала 50910 чоловік.

Найбільша кількість батальйонів була розміщена на території Забайкальсько-Амурського та Приморського військових округів. До того ж у Приморському військовому окрузі більше половини полонених були у розпорядженні Міністерства спеціального будівництва, яке займалося спорудженням військових об'єктів в інтересах округу. В сибірських військових округах перебувало 15 окремих робочих батальйонів і у Туркестанському військовому окрузі – 6, а загалом поза територією Далекого Сходу знаходився 21 батальйон японських військовополонених⁹⁰.

Таблиця 2.4

Кількість
окремих робочих батальйонів військовополонених у військових округах
Народного комісаріату оборони СРСР

Найменування округу	Кількість ОРБ	Кількість полонених
Забайкальсько-Амурський	16	23 953
Далекосхідний	9	6 957
Приморський	20	20 000
Східно - Сибірський	6	4 768
Західно - Сибірський (Уральський)	5	5 000
Степний (Південно-Уральський)	4	5 000
Туркестанський	6	7 000
Всього	66	72 678

⁹⁰ ЦАМО РФ. – Ф.67. – Оп.12011. – Спр.48. – Арк. 127 – 137 – довідка штабу начальника тилу Червоної армії про наявність і укомплектованість окремих робочих батальйонів по військовим округам і перевалочним базам станом на 15.11.45 р.

Вивчаючи довоєнні постанови ДКО, спрямовані на розвиток далекосхідного регіону, з'ясуємо, що постанова 9898сс була логічним їх завершенням. Приймаючи ці рішення Й.Сталін уже тоді мав на увазі використання військовополонених японців як робочої сили. У переможному результаті війни він не мав сумнівів. Однак таке враження оманливе, тому що на момент ухвалення рішення щодо полонення та інтернування Квантунської армії ці постанови могли послужити лише приводом, а не головною причиною.

З факторів, які могли вплинути на прийняття рішення, що визначило долю японських солдатів і офіцерів, на перший план можна поставити внутрішнє становище в СРСР. Наслідки війни диктували необхідність подальшого розвитку народного господарства. На Далекому Сході це було пов'язано з необхідністю зміцнення цього регіону, оскільки він вийшов на передові позиції в протистоянні між СРСР та США, що проявилось після війни. Економічне становище цього регіону Радянського Союзу не можна було порівняти зі становищем його європейської частини.

Праця в різних галузях господарства, будівництво нових заводів, військових баз, улаштування на нових місцях численних військових контингентів на Далекому Сході вимагали великих трудових ресурсів, робочої сили. Внутрішніх резервів у державі не було, адже населення в результаті війни скоротилося і тому вихід було знайдено шляхом використання дешевої праці військовополонених.

Закінчення війни і зміна у відносинах колишніх союзників стало домінуючою обставиною в ряді зовнішньополітичних факторів, що вплинули на долю японської армії. Цей фактор підсилювався невизначеністю статусу післявоєнної Японії як держави. Боротьба за вплив на Японію і за вплив у східноазіатському регіоні визначала рішення Сталіна.

До того ж певну роль у цьому відіграли і ті ідеологічні стереотипи, які існували в колишньому Радянському Союзі щодо провини Японії за війну 1904–1905 років, присутність її військ на Далекому Сході в роки

громадянської війни в Росії в 1918–1922 роках, за напад на СРСР в районі озера Хасан у 1938 р. і бої на річці Халхін-Гол у 1939 р., а також за те, що СРСР змушений був утримувати близько 800 тисяч солдатів і офіцерів на Далекому Сході в роки війни 1941–1945 рр., за військові провокації японської воєнщини у цей період.

Отже, традиції ставлення до військовополонених, завдання економічного розвитку СРСР і прагнення радянського керівництва грати провідну роль у світових справах і, конкретизуючи, впливати на долю повоєнної Японії, привели до необхідності прийняття рішення про вивезення японських солдатів і офіцерів у СРСР для робіт у Сибіру і на Далекому Сході.

На чолі всієї системи роботи з військовополоненими стояло Управління уповноваженого РНК СРСР у справах військовополонених, інтернованих і репатрійованих. Йому не підкорялися, але усе-таки виконували всі його вказівки ГУСВІ НКВС СРСР і Відділ штабу тилу Червоної армії. Управління уповноваженого РНК СРСР забезпечувало зв'язок з даного питання з зацікавленими урядами інших країн і згаданих відомств у силу того, що останнім такі зв'язки не дозволялися. У свою чергу, усі ці установи виконували постанови Державного Комітету Оборони, на основі яких і розроблялися нормативні документи з питань утримання і використання військовополонених.

У цілому завдання служби тилу Червоної армії і НКВС СРСР у частині роботи з військовополоненими на всіх етапах війни визначалися постановою РНК СРСР № 1780-800сс від 1 липня 1941 року. Зазначеною постановою весь комплекс питань по організації евакуації полонених у тил СРСР був покладений на начальника тилу Червоної армії. Спеціальні питання, а також питання організації режиму утримання військовополонених, їхньої охорони і конвоювання на всіх етапах евакуації з фронту до тилкових таборів включно поклалися на НКВС СРСР. Діяльність НКВС виключалася в межах військового тилу.

Постановою РНК СРСР на армію були покладені наступні завдання: збір і негайна евакуація військовополонених з фронту; підготовка ґрунтових шляхів для евакуації військовополонених з військового тилу в армійську і фронтову табірну мережу; формування й укомплектування пунктів збору у військах і табірній мережі в арміях і фронтах; організація матеріального і медико-санітарного забезпечення на всіх етапах евакуації полонених; забезпечення вивезення полонених у тил країни залізничними ешелонами і обладнання ешелонів по сезону; забезпечення ешелонів, що відправляються, на весь шлях проходження продовольством, а також організація харчування ешелонів в дорозі гарячою їжею й окропом через військово-продовольчі пункти, а в зимовий період паливом; забезпечення просування ешелонів на армійській і фронтовій залізницях, а також командами супроводу і медичним персоналом.

Роль наркомату внутрішніх справ була вагомішою в структурі роботи з військовополоненими. Спочатку в системі НКВС СРСР було просте управління, що згодом стало головним управлінням у справах військовополонених і інтернованих, а також відділ спеціальних таборів, або, як пізніше його називали, відділ перевірконо-фільтраційних таборів НКВС. Останній займався прийомом, перевіркою і відправленням або в табори, або в місця висилки на певний термін осіб, що співпрацювали з адміністрацією супротивника на окупованій території, своїх військовослужбовців, що побували в полоні, а також вивезених для робіт у Німеччину й інших подібних категорій громадян.

У ланці фронту органи НКВС були представлені відділом НКВС у справах військовополонених та інтернованих при начальниках тилу фронтів. В армії цей відділ мав свого уповноваженого при начальникові тилу армії.

Від бойових частин до тилу країни була організована наступна мережа евакуації військовополонених:

- у військах – полкові і дивізійні пункти збору військовополонених (ППЗВ і ДПЗВ) ємністю на 500 – 1000 осіб;
- в арміях – приймальні пункти військовополонених (ППВ) ємністю на 1500 чоловік і збірно-пересильні пункти (ЗПП) для спецконтингенту;
- у фронтах – фронтові збірні пункти військовополонених (ФЗПВ) ємністю на 1500 – 3000 чоловік кожний і фронтові приймально-пересильні табори (ФППТВ) на 3000 – 5000 чоловік.

Весь цей ланцюжок закінчувався в тилу країни тилowymi виробничими таборами для військовополонених (ТВТВ) і тилowymi спеціальними таборами (ТСТВ) системи НКВС СРСР. У фронтах налічувалося 620 установ такого типу, у тилу – 430, разом 1050 таборів, комендатур прийомних і збірно-пересильних пунктів. За роки Великої Вітчизняної війни через цю систему пройшло 4 462 300 солдатів і офіцерів супротивника⁹¹.

Відповідно до цієї схеми узяті в полон солдати й офіцери супротивника негайно направлялися на полкові і дивізійні пункти збору. Звідти військовополонені також негайно відправлялися на армійські приймальні пункти, після реєстрації їх за встановленими НКВС формами вони направлялися у фронтові приймально-пересильні табори. Потім залізничними ешелонами військовополонені вивозилися в тиліві виробничі або спеціальні табори НКВС СРСР. На цьому “подорож” закінчувалася і для них починався основний період перебування у полоні.

Армійська і фронтова мережа із спеціальних питань і питань організації режиму утримання, охорони і конвоювання полонених була підпорядкована ГУСВІ НКВС СРСР через уповноважених при начальниках тилу в арміях, а у фронтах – відділів НКВС у справах військовополонених та інтернованих.

В оперативному відношенні і з усіх питань, що впливають з організації евакуації, дивізійні і полкові пункти збору, армійські приймальні пункти,

⁹¹ ЦАМО РФ. – Ф.67. – Оп.12011. – Спр.3. – Арк. 5 – короткий звіт про діяльність 1-го і 8-го відділів штабу тилу Червоної армії.

фронтів приймально-пересильні табори і при них збірні пункти через командування військ і начальників тилу фронтів і армій підкорялися начальникові тилу Червоної армії. Директивами начальника тилу організовувалося їхнє формування, укомплектування майном, транспортом, а також здійснювалося матеріальне і медико-санітарне забезпечення військовополонених на всіх етапах евакуації аж до тилкових виробничих таборів НКВС СРСР. До моменту війни на Далекому Сході система роботи з військовополоненими була вже цілком налагоджена.

Керуючись вимогами постанови ДКО № 9898сс від 25 серпня 1945 року маршал О. Василевський видав наказ фронтам, у якому давав указівки про формування будівельних батальйонів з числа військовополонених японської армії і зосередженні їх у пунктах навантаження перед відправленням у табори на території СРСР. Цим наказом також передбачалося сформувати 55 робочих батальйонів з числа військовополонених для використання їх на роботах усередині фронтів – на підготовці казарменого фонду до зими, заготівлі палива, проведенні сільськогосподарських робіт⁹².

Наказом О. Василевського передбачалося забезпечення зазначених батальйонів транспортом, сезонним обмундируванням, натільною та постільною білизною, особистим побутовим інвентарем і двомісячним запасом продовольства за рахунок трофеїв.

4 вересня 1945 року, після наказу про формування будівельних батальйонів з полонених Головнокомандувач радянських військ на Далекому Сході маршал О.Василевський віддає наказ фронтам і Тихоокеанському флоту про негайне відправлення сформованих батальйонів у тилві табори НКВС СРСР. У цілому армія запланувала до відправлення на територію СРСР

⁹² ЦАМО РФ. – Ф.67. – Оп.12011. – Спр.38. – Арк. 22, а також: – Ф.67. – Оп.12028. – Спр.31. – Арк. 15а – довідки-довідки, плани перевезення японських військовополонених з Маньчжурії, документи оперативної групи штабу тилу Червоної армії при Головнокомандуванні радянськими військами на Далекому Сході.

531000 чоловік. Військовополонені, що знаходилися на Квантунському півострові залишалися там і використовувалися на роботах фронту.

У військах закипіла робота з підготовки батальйонів до відправлення. Заготовлювалося продовольство для забезпечення полонених у дорозі й у місцях прибуття, вишукувалося зимове обмундирування, виділялися автомобілі, гужовий транспорт і різний господарсько-побутовий інвентар, що був під рукою.

У вересні-жовтні, насамперед вивозилися трофеї і демонтоване устаткування заводів під гаслом – “Усе коштовне забрати”. Навіть склади Квантунської армії значилися в цьому списку на вивезення останнім пунктом. Тому для вивезення військовополонених не вистачало транспортних засобів. На територію СРСР полонені відправлялися пішим порядком, рідко на автомобільному і гужовому транспорті й залізниці. Із сформованих 1-м Далекосхідним фронтом 210 будівельних та робочих батальйонів станом на 14 вересня 1945 року тільки 14 було відправлено залізницею, 32 – пішим порядком, а інші, через велику відстань до нових пунктів дислокації, чекали на транспорт⁹³.

Недолік у транспорті різко позначався не тільки на відправленні військовополонених у СРСР, але і на постачанні продуктами харчування. У двох таборах біля міста Яньци було розміщено більше 30 тисяч чоловік. Для довозення продуктів харчування у ці табори за 18 кілометрів було виділено лише дві машини, чого явно було недостатньо. Внаслідок цього час від часу були перебої в забезпеченні полонених продуктами. Навіть сформовані батальйони не забезпечувалися цілком на шлях проходження до нових місць дислокації – 32 відправлених із фронту батальйони одержали продовольства на 10 діб, замість двомісячного запасу, як це було передбачено постановою ДКО.

⁹³ ЦАМО РФ. – Ф.66. – Оп.3191. – Спр.9. – Арк. 23 – телеграфні політичні донесення політичного управління 1-го Далекосхідного фронту.

Проблеми формування батальйонів були значні, що свідчить про невідповідність фронтів до виконання такого завдання. До того ж армія вважала другорядним для себе роботу з полоненими. Це завжди було завданням НКВС СРСР, тому й організація роботи з військовополоненими “кульгала на обидві ноги”. НКВС СРСР доводилося вживати заходів щодо усунення недоліків, яких припускалася армія в організації роботи з перевезення полонених.

Війну відомств можна проілюструвати одним характерним прикладом. У період з 15 по 23 вересня в тиллові табори НКВС, розташовані в Хабаровському краї, прибуло 28000 японських солдатів і офіцерів. Прибулі військовополонені не були забезпечені продовольством, не мали ні зимового обмундирування, ні постільної білизни. Ешелони, що прийшли з 1-го Далекосхідного фронту мали в наявності 10-20 денні запаси круп і деяку кількість м'ясопродуктів. Баржі, пароплави, що прибували з 2-го Далекосхідного фронту, окремими видами продовольства зовсім не були забезпечені.

Ешелон, що прибув у місто Комсомольск-на-Амурі і був прийнятий табором №18, мав круп на два тижні, сала на один тиждень, борошна, цукру, м'ясних консервів узагалі не мав. Подібне положення було і з ешелонами, що прибув до табору №1, розташованому на станції Мулі по лінії Совгавань – Комсомольськ.

“Надалі про прибуття ешелонів військовополонених не забезпечених так, як цього вимагає рішення ДКО № 9898 буду змушений доповідати товаришу Берія,” – писав начальникові тилу Ставки військ на Далекому Сході начальник управління НКВС Хабаровського краю генерал-лейтенант І.Долгіх⁹⁴. Багато хто знав, що могло відбутися після такого повідомлення. Навіть для маршалів воно могло б зіграти фатальну роль у їхній долі, не говорячи вже про

⁹⁴ ЦАМО РФ. – Ф.67. – Оп.12011. – Спр.38. – Арк. 20 – лист начальника управління НКВС Хабаровського краю до заступника Головнокомандувача радянських військ на Далекому Сході з тилу від 23.09.1945 р.

генералів та офіцерів. У силу цього, керівництво далекосхідними фронтами адекватно реагувало і намагалось виправити стан справ.

Не можна сказати, що і НКВС СРСР був готовий прийняти полонених японських солдатів і офіцерів хоча і мав у своєму розпорядженні функціонуючу систему роботи з військовополоненими. На Далекому Сході матеріальної бази для прийняття півмільйона японських солдатів і офіцерів не було. Усе доводилося робити на ходу. Порівняно з армією, органи НКВС, маючи велику практику улаштування таборів, змогли швидко відреагувати на нове рішення Й.Сталіна. Вони звільняли табори на сході країни від ув'язнених, перевозили останніх в інші райони, а на їхні місця “поселяли” японських військовополонених. Однак так було не скрізь – найчастіше полонених вивозили в необладнаний район, де вони рили в замерзлій землі для себе землянки чи будували бараки. Подекуди самі органи НКВС готували такі табірні пункти, обладнуючи їх житлом і “комунальними вигодами” – умивальник, лазня, туалет на території.

Та хоч би як там було, а до грудня 1945 року основна маса солдатів і офіцерів японської армії була вивезена в табори НКВС СРСР. У грудні шістьма рейсами виділених Далекосхідним річковим пароплаванням за допомогою двох пароплавів були вивезені останні цього року 42000 чоловік з Північної Кореї.

Усього ж до 15 лютого 1946 року, як відображено в табл. 2.5, військами 1-го і 2-го Далекосхідних і Забайкальського фронтів, переформованих восени 1945 року у, відповідно Приморський, Далекосхідний і Забайкальсько-Амурський військові округи, полонено 650194 чоловік⁹⁵. До цього моменту 539335 чоловік було вивезено в тиллові табори НКВС СРСР, 23762 солдатів і офіцерів японської армії повернуто на батьківщину і “вибуло з різних причин”. Ще 87097 чоловік знаходилися в таборах для

⁹⁵ ЦАМО РФ. – Ф.67. – Оп.12011. – Спр.3. – Арк. 49 - короткий звіт про діяльність 1-го і 8-го відділів штабу тилу Червоної армії.

військовополонених на території Маньчжурії, точніше на Ляодунському півострові, що тимчасово відійшов до СРСР за договором з Китаєм, і в Північній Кореї.

Таблиця 2.5

Дані про наявність і рух військовополонених японської армії
(станом на 15 лютого 1946 р.)

Найменування округу	Надійшло з початку операції	Вивезено в тил країни	Повернуто на батьківщину й вибуло з різних причин	Перебуває в таборах
Забайкальсько-Амурський	223.556	204.481	9.515	9.560
Далекосхідний	124.980	122.520	-	2.460
Приморський	301.658	212.334	14.247	75.077
Разом:	650.194	539.335	23.762	87.097

Отже, за рішенням Сталіна в СРСР повинні були завезти то “500000”, то “до 500000” солдатів і офіцерів японської армії. Радянські збройні сили запланували до вивозу 531000 чоловік, а фактично вивезли майже на дев'ять тисяч більше. Такими підсумками завершилася кампанія по прийому до полону японських військ, що капітулювали.

На першому етапі розташування, а саме першої зими, бараки, у яких розміщувалися військовополонені японські солдати, у більшій своїй частині не були підготовлені до зимових умов і температура в них була дуже низькою. Полонені спали не роздягаючись покотом, тим самим зігріваючи один одного. “Скупченість” була звичайним явищем для таборів. Не менш характерною рисою для таборів періоду першої зими було майже повне зараження контингенту полонених педикульозом. Боротьба з цим явищем могла вестися за наявності камер дезактивації і лазень, але перших не було зовсім, а другі виявилися непристосованими, з низькою пропускною здатністю, місцями

були відсутні зовсім. Усі ці події розгорталися на тлі явно ворожого ставлення до японських військовополонених з боку табірної адміністрації і господарських органів, що використовували працю полонених і повинні були піклуватися про них.

Для порівняння наведемо узятий з архівних документів приклад розташування радянських військ після їх виведення з Маньчжурії: "Велика частина особового складу розміщена в землянках, що були побудовані ще до війни й у більшості стали непридатними, загрожуючи обвалами. Землянки сирі, темні з двома і тріярусними нарами. Скупченість розміщення людей є основною причиною постійної наявності вошей". Це щодо розміщення. Кілька слів про харчування, точніше про його результати: "Медоглядом, проведеним наприкінці лютого 1946 року встановлено, що кількість бійців і сержантів, що втратили вагу, щомісяця збільшується. Якщо в січні налічувалося 9,9% бійців і сержантів, що втратили вагу, то в лютому їх стало 33,2%, а в 582-му стрілецькому полку – 49,1%. Внаслідок зниження вгодованості й ослаблення організму стала збільшуватися захворюваність..."⁹⁶

Така сумна картина була описана радянським командуванням 6-ї гвардійської танкової армії, яка повернулася з Порт-Артура на територію СРСР в район Забайкалля. До речі, процес виведення військ після війни на територію Радянського Союзу йшов паралельно з процесом вивезення японських військовополонених в радянські табори, а також процесом вивезення з Маньчжурії промислового устаткування заводів і фабрик, побудованих Японією. Наведені матеріали свідчать про загальний стан роботи з розміщення військ, як радянських, так і інтернованих японських солдатів і офіцерів. Нестача матеріальних ресурсів не дозволяла забезпечити належні умови утримання полонених.

⁹⁶ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.385. – Арк. 542 – досвід роботи та протоколи нарад офіцерів спеціальної пропаганди 7 управління спеціальної пропаганди Головного політичного управління Робітничо-селянської Червоної армії.

Таблиця 2.6

Дислокація таборів для японських військовополонених у СРСР

(станом на вересень 1945 року)

Номер табору	Кількість полонених	Пункт Дислокації
1	30.000	Комсомольськ-на-Амурі
2	20.000	Совгавань
3	10.000	ст. Райчиха
4	35.000	ст. Известкова
5	35.000	Комсомольськ-на-Амурі
6	15.000	Червона Зоря
7	45.000	Тайшет
8	10.000	Ново-Гришино
9	10.000	Находка
10	4.000	Летюха
11	12.000	Сучан
12	13.000	Артем
13	6.000	Владивосток
14	9.000	Ворошилов-Уссурійський
15	12.000	Іман
16	6.000	Хабаровськ
17	12.000	Хор
18	15.000	Комсомольськ-на-Амурі
19	18.000	Райчихінськ
20	6.000	Благовещенськ
21	4.500	Ніколаєвськ-на-Амурі
22	3.500	Оха
23	5.000	Букачача
24	19.000	Чита
25	6.000	Сретенськ
26	3.000	Андижан
28	4.000	ст.Джида

Продовження табл. 2.6

29	3.000	Пахта-Аральськ
30	12.000	Улан-Уде
31	15.000	Черемхово
32	24.000	Іркутськ
33	6.000	Абакан
34	14.000	Красноярськ
36	14.000	Барнаул
37	3.500	Балхаш
39	3.000	Джезказган
40	9.250	Алма-Ата
42	3.500	Чимкент
43	5.000	Талди-Курган
44	3.000	Коканд
45	5.000	Беговат (ст.Хілково)
46	7.000	Ташкент
47	6.000	Джамбул
99	штрафний	Караганда
Об'єкт № 30	для генералів і старших офіцерів	Чита
Об'єкт № 45	для генералів і старших офіцерів	Хабаровськ
288	10.500	Фархадська ГЕС
330	5.500	Акмолінськ
347	6.000	Леніногорськ
360	2.000	Чирчик
372	1.000	Ангрен
386	3.200	Ташкент
387	1.300	Фергана
438	4.000	Ангрен
503	18.700	Кемерово
525	10.000	Прокоп'євськ

Особливо напруженим у цьому сенсі був кінець 1945 року. Для приймання і розміщення полонених у системі НКВС СРСР було організовано 123 нових таборів, з яких 55 призначалися для розміщення японців. Крім того, для обслуговування військовополонених японської армії органам НКВС були передані вісім військових госпіталів. У Приморському, Хабаровському, Красноярському, Алтайському краях, Читинській, Іркутській, Східно-Казахстанській, Південно-Казахстанській і Джамбульській областях, у Бурято-Монгольській АРСР і Узбецькій РСР були організовані відділи і відділення НКВС СРСР у справах полонених та інтернованих (ВСПІ). У Приморському і Хабаровському краях у таких відділах працювало по 44 працівники.

Тут треба зазначити, що існувало три типи таборів. Перший – це табори для військовополонених НКВС СРСР, що і охоронялися, управлялися, і забезпечувалися цим наркоматом. Другий тип – виробничі табори, що тільки охоронялися і управлялися органами НКВС, а забезпечувалися тими господарськими організаціями і підприємствами, що використовували працю полонених. Перелік таких таборів військовополонених наведено у табл. 2.6⁹⁷. Третій тип – окремі робочі батальйони військовополонених НКВС. Вони були розподілені між військовими округами і управління цими батальйонами здійснювалося безпосередньо командуванням військових округів, хоча відповідальність за їхній стан та утримання несло НКВС СРСР. Дані про їхню дислокацію та чисельність станом на 1 березня 1947 року наведені у таблиці 2.7⁹⁸. Треба відзначити, що ці розбіжності не становили істотної різниці щодо умов утримання військовополонених у всіх цих таборах. Дотримання належних умов життєдіяльності японських військовополонених залежало від загального економічного стану в СРСР.

⁹⁷ ДАРФ. – Ф.9401с. – Оп.12. – Спр.180. – Арк. 59, 74 – 197 – накази народного комісара внутрішніх справ НКВС СРСР.

⁹⁸ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.4. – Спр.52. – Арк. 57 – 61 – лист заступника начальника Тилу Збройних сил СРСР Виноградова до начальника управління у справах репатріації при РМ СРСР від 3 квітня 1947 року.

Таблиця 2.7

Дислокація окремих робочих батальйонів
військовополонених японців в військових округах
(станом на 1 березня 1947 року)

Найменування військового округу	Номер бат-ну	Місце розташування	Кількість
1	2	3	4
Уральський військовий округ	428	Артемівськ	920
	429	Свердловськ	527
	435	Сухий Лог	533
Усього за округ	3		1980
Туркестанський військовий округ	17 рота	Ташкент	806
	18 рота	Сас-Тюбе	492
	19 рота	Булашиха	291
	20 рота	Байгагум	372
Усього за округ	4		1961
Східно-сибірський військовий округ	421	Подирвіха	1323
	424	Іркутськ	937
	425	Іркутськ	1149
	434	Ачинськ	440
	436	Ключі	383
Усього за округ	5		4232
Південно-уральський військовий округ	358	Уфа	669
	359	Чкалов	1019
Усього за округ	2		1688
Забайкальсько – Амурський військовий округ	510	Куйбишев	967
	511	Жипхеген	540
	512	Жипхеген	781
	513	Роз'їзд 37	683
	515	Харигун	978
	516	Харигун	492
	518	Яблонова	1015
	519	Чита - 1	984
	520	Харигун	1027
	521	Роз. Туринський	237
	522	Петрушки	455
	523	Хабаровськ	519
	527	Красна річка	835
	530	Біра	712
	533	Біра	841
Усього за округ	15		11066
Приморський військовий округ	555	Спаськ-Дальній	996
	560	Гапенка	623

Продовження табл. 2.7

	564	Ворошилов-Уссурійський	953
	568	Антонівка	1064
	565	Ст.Тигрова	973
	566	Ст. Тигрова	933
	567	Сисоївка	874
	569	Сисоївка	962
	570	Сисоївка	992
	557	Лісозаводськ	872
	559	Астраханівка	854
	554	Іман	947
	556	Краскіне	528
	562	Іман	717
	558	Буянків	671
	571	Ворошилов-Уссурійський	925
	552	Лісозаводськ	495
	553	Владивосток	583
	561	Лунки	935
	563	Воздвиженка	739
Усього ОРБ	20		16636
Групи, які утримуються окремо	1	Ратихівка (при 5 армії)	817
	2	Смольяниново (військово-будівельне управління округу)	935
	3	Сисоївка (квартирно-експлуатаційне управління округу)	904
	4	Ново-Михайлівка (дорожній відділ)	974
	5	Ст. Роздільна (військово- будівельне управління округу)	836
	6	45 стрілецький корпус	1917
	7	39 армія (Ляодунський півострів)	12482
Усього груп	7		18865
Разом за округ	27		35501
Далекосхідний військовий округ	525	Петропавловськ	1000
	529	Ваніно	916
	531	Прокоп'євськ	1239
	532	Южно-Сахалінськ	949
	534	Кетон	751
	550	Кетон	988
	551	Острів Ітуруп	1000
	28	Макарове	803
Групи, які утримуються окремо	невідомо	На Курильських островах і Камчатці	1224
Усього ОРБ	8		7646

Продовження табл. 2.7

Разом за округ	8		8870
Разом за Збройні сили СРСР:	64		65299
з них: ОРБ	57		45210
групи, які утримуються окремо:	7		20089

Скрутне становище полонених побільшували випадки недодачі продуктів харчування та їх поганої якості, що не відповідало традиційному раціонові японців. В тяжких умовах війни важко було очікувати гарного харчування для військовополонених. Однак склалося так, що одержувані ними норми пайка були значно вищі, ніж у рядового радянського громадянина.

Звідси випливає неминучий наслідок – радянські офіцери і солдати, а також персонал, який працював в таборах, поповнювали свій пайок і пайок своїх родин за рахунок військовополонених. Це викликало нестачу продуктів для останніх. Японські офіцери не бажали ділити труднощі в харчуванні разом із солдатами і вимагали собі повну норму. Коли ж їм не йшли назустріч, вони робили те ж саме, що і табірна адміністрація. Японським солдатам доводилося задовольнятися тим, що їм залишалося.

Погане харчування, ставлення, побутові умови супроводжувалися і доповнювалися активною, інтенсивною експлуатацією військовополонених. Їхній робочий день тривав по 12–14 годин, вихідних днів не надавали, часто доводилося довше добиратися до робочого місця, ніж працювати. У силу цих обставин продуктивність праці військовополонених на першому етапі становила 10–15% від планового завдання.

Незважаючи на значні зусилля органів НКВС СРСР по прийому і розташуванню військовополонених, залишалося ще багато роботи над подальшим упорядкуванням їхнього трудового використання і збереження фізичного стану. Основна увага у початковий період полону приділялася збереженню фізичного стану військовополонених у таборах. Проте, починаючи з жовтня 1945 року, воно катастрофічно погіршувалося.

Розпорядження рекомендаційного характеру, що відзначають директиви НКВС СРСР у вересні, у листопаді змінюють тон і вже схожі на накази. Вирішення завдання фізичного збереження військовополонених і недопущення серед них смертності НКВС СРСР вбачало у тому, щоб утеплити і відповідно обладнати бараки для того, щоб у них було чисто, тепло і затишно, чітко організувати протиепідемічну службу, для чого мати достатньої пропускної здатності лазні, пральні, дезкамери, забезпечити дотримання національного режиму і встановлених норм харчування, вивід на зовнішні роботи тільки одягнених і взутих за сезоном⁹⁹.

Цього явно було недостатньо й від неналежних умов утримання у таборах з'явилися випадки смертності серед полонених японських солдатів і офіцерів. Запалали багаття смерті – через незнання адміністрація деяких таборів дозволяла трупи померлих спалювати, що відповідало національним ритулам японців. НКВС СРСР довелося терміново роз'яснювати, що трупи військовополонених японців слід захоронювати в землі, що відповідало б міжнародним нормам.

Наприкінці листопаду, з настанням у далекосхідних регіонах холодів, захворювання і смертність серед полонених різко збільшилися і набуло масового характеру. Позначилася непристосованість японців до суворого клімату Далекого Сходу і Сибіру. У деяких табірних відділеннях і окремих робочих батальйонах першої зими загинуло від 30 до 50 відсотків військовополонених, що знаходилися в них. Зокрема, у 511-му робочому батальйоні з однієї тисячі полонених померло 616 чоловік, у 512-му з такої ж кількості полонених померло 302 чоловіки. У другому випадку динаміка смертності виглядає так: грудень 1945 року – померло 111 чоловік, січень 1946 року – померло 103 чоловіки, лютий 1946 року – померло 58 чоловік, березень 1946 року – померло 22 чоловіки, квітень 1946 року – померло 7

⁹⁹ ДАРФ. – Ф.9401с. – Оп.12. – Спр.192. – Арк. 83 – директива народного комісара внутрішніх справ СРСР від 13 листопада 1945 року № 199.

чоловік, травень 1946 року – помер 1 чоловік¹⁰⁰. У цілому за 1945-1946 роки на території СРСР померло 30125 чоловік¹⁰¹. Значною мірою цьому сприяло незадовільне розміщення і утримання полонених у таборах. У терміновому порядку НКВС СРСР зажадав від начальників управлінь таборів остаточно вирішити питання нормального розміщення і утримання полонених, забезпечити підтримку температури в житлових приміщеннях не нижче 18 градусів тепла, запобігти обмороженням.

Пропонувалося, використовуючи владні функції партійних і радянських органів, зобов'язати директорів підприємств і будівництв негайно забезпечити табори будівельними матеріалами і інструментами, необхідними для закінчення всіх робіт із пристосування й ремонту табірних приміщень. Передбачалося всі табори і табірні відділення, непідготовані до нормального утримання полонених у зимових умовах, закривати, а їхній контингент переводити в інші табори, де були належні для розміщення умови.

Уряд суворо вимагав від НКВС покращити стан справ у роботі з військовополоненими і попередив його керівництво про те, що утримання і трудове використання полонених “справа дуже важлива і що потрібно за цією справою стежити”¹⁰². Саме НКВС реформованому у міністерство внутрішніх справ (МВС) випало втілити в життя політику уряду, спрямовану на максимальне використання праці військовополонених.

Дисертант стверджує, що економічна вигода експлуатації дешевої праці полонених була очевидною. Наприклад, можна відзначити, що за 1945 рік при сумі заробітку 2.200 млн. карбованців військовополоненими було вироблено цінностей у виробництві і капітальних роботах на суму близько 7 мільярдів карбованців. Ця цифра за умови кращого використання військовополонених

¹⁰⁰ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.310. – Арк.3 – матеріали зі спеціальної пропаганди (досвід) 7 управління спеціальної пропаганди Головного політичного управління Радянської армії.

¹⁰¹ Галицкий В. Японские военнопленные в СССР: правда и домыслы. // Военно-исторический журнал. – 1991. – № 4. – С.70.

¹⁰² ДАРФ. – Ф.9401с. – Оп.12. – Спр.214. – Арк. 53 – виступ міністра внутрішніх справ СРСР генерал-полковника Круглова С.Н. 21 березня 1946 року на нараді керівного складу.

могла бути збільшена до 10 млрд. карбованців на рік, що було б “досить серйозним внеском у справу виконання 4-ї Сталінської п’ятирічки”.

Міністр внутрішніх справ СРСР генерал-полковник С.Круглов на нараді, присвяченій завданням роботи з військовополоненими, що проходила в Москві 21 березня 1946 року наголошував: “... Армія військовополонених, що працює у провідних галузях господарства, повинна бути використана по-справжньому і наша держава має одержати велику економічну вигоду від використання праці військовополонених. Правильним використанням військовополонених ми будемо створювати і будувати нашу соціалістичну економіку”. До речі, розгляд цього питання на нараді розпочався в 22 години 30 хвилин і продовжувався до глибокої ночі. Політичний бік питання про полонених у розумінні міністра полягав у тому, щоб зберегти якість здорової робочої сили, що МВС посилало на підприємства, тому що згодом внаслідок її неправильного використання ситуація різко погіршувалася. Тим самим полонені випадали з виробничого циклу, не брали участі у виконанні планів, що завдавало шкоди соціалістичній економіці і потребувало додаткових витрат на відновлення їхньої працездатності.

Виходячи із завдань виробничого використання військовополонених і з того, що мати з ними справу передбачалося в найближчі три роки, МВС СРСР доводилося змінювати ставлення до полонених і піклуватися про них. Усе звелось до наведення порядку в розподілі продуктів харчування, робочого часу, відповідності фізичної експлуатації полонених і їхнього фізичного стану, вилучення з адміністрації таборів “усіх, хто не відповідає своєму призначенню”, скорочення чисельності адміністрації таборів шляхом заміни нижчих посад (опалювачів, кравців, конюхів, шоферів, шевців, перукарів і т.п.) табірною апаратурою полоненими. Це приводило до полегшення їх долі і відкривало перспективи ефективнішого їх використання.

Однак результати зимівлі в таких умовах життєдіяльності полонених були невтішні. Із загального числа завезених у СРСР японських

військовополонених 20 відсотків або п'ята їхня частина “вийшла з ладу”. Рівень смертності серед них становив близько 7 відсотків, а кількість ослаблених і хворих була вдвічі більшою і досягла майже 14 відсотків. Найбільших втрат зазнали табори, розташовані в Читинській, Іркутській і Кемеровській областях, Приморському, Хабаровському і Красноярському краях, а також Бурято-Монгольській АРСР. Таке становище не могло не стурбувати радянський уряд. Обговоривши обстановку, що створилася у таборах, Рада Міністрів Союзу РСР приймає постанову за номером 828-338сс від 13 квітня 1946 року, в якій планує ряд заходів, спрямованих на її виправлення. Зокрема було прийняте рішення позбутися хворих і з цією метою вивезти з таборів МВС у Корею 20000 чоловік, а завести замість них 22000 фізично здорових, придатних до важкої праці полонених.

Іншим напрямком роботи з оздоровлення обстановки була передислокація із Сибіру і Далекого Сходу в Середню Азію та європейську частину СРСР і, зокрема, в Українську РСР 50000 японських військовополонених з таборів і табірних відділень, що не забезпечували нормальних умов розміщення, утримання і трудового використання полонених і через це ліквідовувалися.

Вимоги уряду, керівництва НКВС-МВС СРСР досягли мети і привели до поліпшення режиму утримання полонених, більш виваженого ставлення до них під час їхнього трудового використання. Вжиті заходи дозволили провести другу зимівлю полонених без таких трагічних наслідків для них, які мали місце першої зими.

Отже лише шляхом включення в роботу з організації утримання і використання військовополонених як центральних, так і переважно місцевих органів МВС СРСР, у результаті величезного тиску на господарські організації, що бажали одержати військовополонених як робочу силу, але не мали змоги їх прийняти і належно утримувати, у кінцевому підсумку, питання щодо розміщення і використання військовополонених вдалося вирішити

задовільно. У результаті рішучих дій радянських збройних сил в ході радянсько-японської війни в серпні 1945 року японська Квантунська армія капітулювала. В полон було взято понад 600 тисяч японських солдатів і офіцерів, в тому числі захоплено у полон в ході бойових дій понад 41 тисячу. Згідно з рішенням радянського керівництва японські військовополонені були інтерновані і відправлені на територію Радянського Союзу для використання в народному господарстві як робочої сили. Військовим командуванням, радянськими державними і господарськими органами була проведена велика організаційна робота по відправленню в СРСР, прийому на місцях, розміщенню, утриманню і трудовому використанню японських військовополонених.

РОЗДІЛ 3

ДІЯЛЬНІСТЬ РАДЯНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ОРГАНІВ ПО ІНДОКРИНАЦІЇ ЯПОНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

3.1. Політична “обробка” японських солдатів і офіцерів у таборах

Дослідивши питання утримання японських солдатів і офіцерів у таборах для військовополонених, ми виявили таку його особливість як проведення політичної індокриннації або здійснення ідеологічного впливу на полонених з метою зміни політичної основи їх мислення і світогляду.

З перших днів полону японські солдати й офіцери потрапили у сферу уваги політичних органів радянських збройних сил. Уже 15 вересня 1945 року вийшов у світ перший номер газети “Ніхон Сімбун” (Японська газета), що була організована відповідно до рішення ЦК ВКП(б) і друкувалася тільки для японських військовополонених.

У політичних управліннях далекосхідних фронтів, а з вересня – військових округів, створювалися спеціальні відділи по роботі серед військовополонених на основі існуючих апаратів спеціальної пропаганди серед військ та населення супротивника. Завдання цих відділів полягало у тому, щоб вести обумовлену ЦК ВКП(б) пропаганду серед полонених солдатів і офіцерів. Координувало виконання цього завдання, а також визначало зміст і спрямованість пропаганди Головне політичне управління РСЧА (Головпур). Відомо, що це управління в радянській політичній системі працювало на правах відділу ЦК ВКП(б) та мало великі права.

Зміст пропаганди, методи і прийоми її ведення були і раніше відомі створеним спеціальним органам – адже раніше вони займалися веденням пропаганди серед військ і населення супротивника. У нових умовах роботи

їм було необхідно скоригувати свою діяльність і усвідомити, з яким контингентом доведеться мати справу.

По суті восени 1945 року склалася ситуація мирної взаємодії двох армій, що ще донедавна були ворожими, а тепер стояли спокійно окремо одна від одної у різних таборах. Японська армія, керована своїми молодшими офіцерами, не втратила національного духу і продовжувала існувати і функціонувати за законами свого внутрішнього механізму. Офіцери продовжували віддавати накази, присвоювати чергові військові звання, відправляти солдат у відрядження з гарнізону в гарнізон. Мирна взаємодія проявилася й у тім, що японські офіцери спонукали своїх солдатів сумлінно працювати для Червоної армії через те, що вона добре до них ставиться і це може прискорити їхнє повернення додому¹⁰³.

Структура японської армії не змінилася, вона жила тими ж підрозділами як і тоді, коли склала зброю. Правда, тепер японською армією в цілому розпоряджалася радянське військово командування. Компетенція цього розпорядження не поширювалася безпосередньо на військовополонених, а обмежувалася віддачею вказівок японським офіцерам, від яких і залежало їхнє виконання.

Побут у таборах був уже радянським. Радянська табірна адміністрація “занадто рано влаштовувала підйом”, змушувала працювати полонених щодня без вихідних, на що вони скаржилися: ”скільки не працюй, дня відпочинку немає”, “просимо відпочинку!”. Через нестачу продовольства пайок полонених був замалий, їжі їм не вистачало – “думаю, що якщо поліпшити харчування то прищепиться любов до роботи”, – радив один з них.

Дисертант стверджує, що спілкування з полоненими політорганам показало, що японська армія не є деморалізованою солдатською масою свідомість, яку легко було б змінити. Скоріше навпаки, армія залишилася як

¹⁰³ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.112. – Арк. 14 – інформаційні матеріали політичного управління Приморського військового округу (огляд газет).

за структурою, так і за її національними військовими традиціями динамічним, гостро реагуючим на спроби радянського впливу та втручання організмом, цілісність якого визначається військовим укладом, виробленим тисячолітньою історією.

З'ясовано, що вивчення морального стану полонених проводилося на всіх етапах їхнього перебування в радянському полоні. Після Маньчжурії продовжувалося воно й у таборах для військовополонених на території Радянського Союзу. Продовжувалося воно й у таборах репатріації дорогою додому, а закінчилося лише з вибуттям японських солдатів і офіцерів за межі досяжності радянських політorganів.

З прибуттям японських військовополонених у табори на території СРСР їхні настрої вивчалися більш серйозно. Для того, щоб врахувати всі особливості контингенту і визначити основні напрямки проведення пропагандистської кампанії серед військовополонених у 1945-1946 роках, була проведена велика кількість масових опитувань. Набір питань в анкетах був великий, але обов'язково стосувався таких тем, як ставлення до Імператора, до наказу про капітуляцію, з'ясовувалося ставлення до Радянського Союзу, що вступив у війну, вивчалася думка про міць Червоної армії й, в останню чергу цікавилися життям полонених у таборах, а згодом про це взагалі перестали запитувати.

Проведення таких політичних опитувань дозволило радянським офіцерам зробити певні висновки. Перший серед них засвідчив політичну незрілість абсолютної більшості опитаних: – “ми зіштовхуємося з політичною відсталістю і тупим автоматизмом солдатів”. Визначивши антиамериканську спрямованість полонених, вони водночас підкреслювали, що “значна частина солдатів налаштована вороже і проти СРСР”. Те, що це не знайшло відображення в анкетах, політпрацівники пояснювали почуттям страху полонених перед репресіями при встановленні прізвища автора.

Проаналізувавши численні протокольні записи допитів і анкетні опитування японських солдатів і офіцерів, дисертант відзначає, що весь генеральський і офіцерський склад, за незначним винятком, і велика частина солдатів залишилися на своїх старих позиціях. Вони заперечували факт поразки Японії у війні і пояснювали своє роззброєння лише тим, що виконували наказ Імператора, якому армія зобов'язана була беззаперечно коритися. Виходячи з цього, більшість полонених не вважали себе такими, а лише інтернованими. Командир 88-ї піхотної дивізії, що дислокувалася на Південному Сахаліні, генерал-лейтенант Мінэкі Тэйтіро і його начальник штабу полковник Судзукі не вважали себе ні полоненими, ні інтернованими: "Ми і наші війська тільки виконували наказ Імператора про припинення опору, але в полон не здавалися. Якщо Імператор знову накаже воювати, то ми не задумуючись виконаємо наказ Імператора і почнемо війну. Капітулював уряд, а не армія. Армія лише виконала волю Імператора"¹⁰⁴.

Виходячи з результатів проведених опитувань, органи спеціальної пропаганди роблять остаточний висновок: "японські самураї роззброєні матеріально, але не духовно. Армія живе старими імперіалістичними ідеями і переважно віддана цим старим ідеям". Вони також зауважують, що "величезна частина полоненої солдатської маси політично неграмотна і стоїть осторонь політичного життя". Звідси вони роблять трохи несподіваний висновок – "перед нами відкривається широке поле діяльності для пропаганди наших всеперемагаючих ідей. Плоди вміло поставленої пропаганди не змусять себе довго чекати і сторицею окуплять нашу працю"¹⁰⁵. Такий висновок можна розцінити як оголошення ідеологічної війни.

¹⁰⁴ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11306. – Спр.683. – Арк. 285 – телеграфні політичні донесення та інформаційні бюлетені політичних управлінь Далекосхідних військових округів про політико-моральний стан військ противника.

¹⁰⁵ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11306. – Спр.683. – Арк. 288 – телеграфні політичні донесення та інформаційні бюлетені політичних управлінь Далекосхідних військових округів про політико-моральний стан військ противника.

Період вивчення, здавалося такої знайомої, а, як виявилось, на подив незнайомої японської армії в основному завершився 1945 року. Виявивши її сильні і слабкі риси, радянська сторона визначилася у завданнях, тактиці дій і цілях усієї політичної роботи. Також оцінці піддалися і можливості органів пропаганди.

На першому етапі основну роботу проводила редакція газети “Ніхон Сімбун”. Редакція газети, відповідно до директиви про її створення, виявляла розташування таборів, кількість утримуваних у таборах військовополонених з тим, аби визначити необхідний тираж газети, розподілити його і вислати адресатам. Однак, в таборах у перші місяці полону ніякої політичної роботи не велося. Це легко пояснити – не було кадрів політпрацівників, що знали японську мову. До того ж, у системі МВС узагалі був відсутній підрозділ по проведенню політичної роботи серед військовополонених.

З поверненням разом з військами відділів по роботі серед військовополонених з Маньчжурії, політична робота почала набувати більш організованого і планомірного характеру. Політпрацівники вже мали деякий досвід роботи з військовополоненими, накопичений у таборах на території Маньчжурії. До того ж, особливості контингенту для них були вже відомі. Роботу вони почали з виявлення серед полонених “прогресивних елементів” за допомогою співбесід. Індивідуальні бесіди сприяли уточненню політичних поглядів військовополонених, а також залученню виявлених прогресистів у політичну роботу.

“Прогресивні елементи” допомагали політпрацівникам створювати газетні вітрини, вивішували за їх указівкою газети, робили підшивки газети “Ніхон Сімбун”, підбирали читців для колективних читань цієї газети по взводах і відділеннях, а також здійснювали підбір редакторів і кореспондентів для стінних газет і організацію їхнього випуску. Поступово коло їхніх обов’язків розширювалося. Вони стали виділяти художників для написання плакатів і гасел як на політичні, так і на виробничі, побутові теми, підбирати

ініціаторів художньої самодіяльності, створювати концертні групи, шахово-шашкові гуртки й організовувати інші види дозвілля.

Дисертант вважає, що, власне кажучи, цим і обмежувалася вся політико-виховна робота в таборах військовополонених у першому півріччі 1946 року. До того ж вона була можлива тільки в тих таборах, де були перекладачі і політпрацівники, а де їх не було, ніякої роботи серед полонених не проводилося і вони продовжували жити своїм непростим життям. У деяких випадках таке життя було можливе аж до репатріації. У таких таборах, з моменту прибуття військовополонених і до дня їхнього вибуття на батьківщину, політична робота не мала ідеологічного відтінку і визначалася кінцевою метою – забезпечити виконання виробничих планів і дотриматися правил техніки безпеки.

У табірному відділенні в Уфі робота з мобілізації полонених на підвищення продуктивності праці і дотримання техніки безпеки при виконанні робіт, проводилася переважно через командира японського батальйону - майора японської армії і двох перекладачів з числа полонених. Весь політичний вплив на військовополонених політпрацівники здійснювали через цих перекладачів. Судячи з того, що вони не довідалися за два роки їхніх імен, можна говорити, що такого впливу не було. Власне цей вплив обмежувався присутністю політпрацівників при читанні газети “Ніхон Сімбун”. Як наслідок, – інформація про настрої військовополонених була вкрай обмеженою. “Японці-перекладачі звичайно повідомляли, що військовополонені добре реагують на заходи зовнішньої політики Радянського Союзу, а також що військовополонені часто ставлять запитання про час їхнього повернення на батьківщину. Самі перекладачі ніяких політичних питань ніколи не задавали,” – повідомлялося в повідомленні про політичну роботу серед військовополонених¹⁰⁶.

¹⁰⁶ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.456. – Арк. 15 – інформаційні матеріали політичних управлінь Далекосхідних військових округів.

З іншого боку, у таборах, де політпрацівники “твердо сиділи в кріслі”, знали мову і ясно засвоїли свої завдання, їхня робота приносила вагомі результати. Наприклад, у таборі на станції Яблонова в Читинській області, у листопаді 1946 року з 947 полонених було 640 демократично налаштованих, з яких 18 – кореспонденти газети “Ніхон Сімбун”, які за 2,5 місяці послали до редакції 46 статей і дописів. Крім них 200 чоловік входили до числа кореспондентів рукописних газет, що вивішувалися на стіні. До активістів також належали 60 читців – організаторів колективних читань “Ніхон Сімбун” – газети для японських військовополонених¹⁰⁷.

Результатом початкового періоду розгортання кампанії політичної індокринції військовополонених було те, що радянські “політпрацівники руками самих же військовополонених із прогресивно налаштованих елементів почали політико-виховну роботу серед основної маси військовополонених японців”¹⁰⁸.

На основі документальних матеріалів автор вважає, що на даному етапі успіх був такий незначний, що про проведення якоїсь серйозної політико-виховної роботи серед військовополонених говорити не доводилося. Проте, у таборах, розташованих у Хабаровському краї, які знаходилися під впливом політичного апарату політуправління Забайкальсько-Амурського військового округу, серед військовополонених почали створюватися різні групи прихильників демократичних перетворень.

Вивчаючи архівні документи, автор дійшов висновку, що ініціатором активної роботи з політичної індокринції полонених виступила редакція газети “Ніхон Сімбун” на чолі з редактором майором І.Коваленком: “У таборах уже стихійно почався рух прихильників демократизації і починають

¹⁰⁷ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.310. – Арк. 42 – матеріали зі спеціальної пропаганди (досвід) 7 управління спеціальної пропаганди Головного політичного управління Радянської армії.

¹⁰⁸ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.310. – Арк. 39 - матеріали зі спеціальної пропаганди (досвід) 7 управління спеціальної пропаганди Головного політичного управління Радянської армії.

створюватися різні групи, які по-різному іменують себе, начебто “прихильники демократизації Японії” або “Демократична ліга”, або “Антимілітаристська група”, – відзначав майор І.Коваленко і продовжував, – “Мета і завдання, що ставлять перед собою ці групи, полягають у тому, щоб: 1) об'єднати солдатів і офіцерів – прихильників демократичного фронту; 2) підтримати єдиний демократичний фронт і встановлення демократичного уряду в Японії; 3) почати боротьбу з мілітаристською ідеологією і реакційно налаштованими елементами серед японських військовополонених”¹⁰⁹.

Виходячи з цього не важко собі уявити наміри політпрацівників. З огляду на становище в таборах, вони вважали за необхідне “усіляко підтримати й очолити такий рух, направивши його в належне, бажане для нас русло.” Для цього редактор пропонував створити “Демократичну лігу японських солдатів і офіцерів”. Щоб показати виправданість її виникнення, пропонувалося всю роботу зі створення такої ліги провести руками самих японців і передусім з числа працюючих у редакції “Ніхон Сімбун”, “як найбільш підготовлених і демократично налаштованих”.

Своїми намірами він поділився з працівниками відділу у справах військовополонених управління МВС по Хабаровському краю, які не тільки підтримали цю ініціативу, але і підібрали кандидатури з числа генералів, офіцерів і солдатів у керівний склад ліги.

Проте, ідею створення загальновійськової демократичної ліги військовополонених не підтримало вище керівництво і було вирішено обмежитись створенням гуртків друзів газети “Ніхон Сімбун”, що називалися “Томонокай”. Гуртки створювалися на базі тих, які стихійно виникали в таборах. Правда, для створення “Томонокай” залучалися тільки позитивно налаштовані до СРСР угруповання. Рух за створення “Томонокай”

¹⁰⁹ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.117. – Арк. 71 – інформаційні матеріали політичних управлінь Далекосхідних військових округів (міжнародні повідомлення газет, радіо).

обмежувався Хабаровським краєм і Читинською областю, де вже до осені 1946 року були створені такі групи майже у всіх таборах.

Слід також відзначити, що одночасно радянським командуванням у таборах ініціювався процес розшарування всієї маси військовополонених, суть якого полягала у відділенні рядових солдатів від офіцерів, ліквідації традиційних військових порядків і встановленні “демократичної дисципліни”. Актив “Томонокай”, відчувши підтримку з боку радянської сторони, що виявлялася у прямому тискові на офіцерів, у разі їхнього опору запроваджуваним формам життя в таборах, почав відхід від звичних норм військових відносин у японській армії і виступив за демократизацію табірної життя, що мала за мету встановлення свідомої демократичної дисципліни.

Виникнення цього руху досить добре описується в одному з документів тих років: “Прогресивні елементи не могли вже миритися зі збереженням старої мілітаристської дисципліни, з існуючими військовими порядками по типу колишньої японської армії. Рух за установлення свідомої демократичної дисципліни розпочався в окремих, найбільш передових, таборах і окремих робочих батальйонах, де був створений міцний демократичний актив. Незабаром цей рух поширився майже на всі табори і робочі батальйони у Хабаровському краї і Читинській області. Він був спрямований проти реакційного офіцерства, яке займало ... командні посади і здійснювало опір будь-якому прояву демократичних ідей”¹¹⁰.

Такий рух називався боротьбою “демократично спрямованих елементів у таборах з офіцерами-реакціонерами”. Перипетії цієї боротьби знаходили своє відображення на шпальтах газети. До газети надходили листи від військовополонених, у яких повідомлялося про різні заходи щодо демократизації табірної життя, про скасування традиційних поклонів, про відмовлення від п'яти самурайських гасел, що хором виконувалися після

¹¹⁰ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.310. – Арк. 43 - матеріали зі спеціальної пропаганди (досвід) 7 управління спеціальної пропаганди Головного політичного управління Радянської армії.

вечірньої перевірки, про усунення реакційних офіцерів з їхніх посад, про скасування офіцерських та інших військових звань у ряді таборів, про зняття із себе знаків розрізнення і відмовлення від військового вітання офіцерам. З огляду на пропагандистський характер газети, треба зазначити, що багато чого з переліченого фабрикувалося редакцією і бажане видавалося за дійсне. Поодинокі факти видавалися за масові і тим самим створювалося враження дійсної масової боротьби, хоча усе обмежувалося на початковому етапі двома таборами – 16-м у Хабаровську і 5-м у Комсомольську-на-Амурі.

Цю політику, що проводилася радянським командуванням, розуміли і японські офіцери, які під її тиском подавали петиції з проханням зняти їх з офіцерських посад і замінити обраними з числа солдатів командирами.

Автор стверджує, що політична активність військовополонених до кінця 1946 року поступово збільшувалася, а географія її прояву розширювалася. Це дозволило на базі гуртків “Томонокай” створити відповідно до вказівок політорганів групи демократичного активу. Ці групи також, як і до них гуртки друзів газети “Ніхон Сімбун”, були роз'єднані. Був відсутній будь-який зв'язок між демократичним активом різних таборів. Це призводило до того, що успіх одних груп не ставав надбанням інших. На порядок денний ставало питання зміцнення руху військовополонених і, отже, посилення діяльності політорганів.

Зусилля радянської сторони, спрямовані на опанування думок полонених, докладалися на тлі ідеологічного протистояння двох позицій. Якщо позиція радянської сторони ґрунтувалася на результатах Другої світової війни й інтерпретувалася в чисто класовому аспекті, то позиція японських офіцерів і солдатів мала у своїй основі вироблені століттями національні підвалини японського суспільства. Їхнє зіткнення було неминуче. Користуючись правом переможця в рішенні подальшої долі Японії, Радянський Союз виступав за якнайшвидше проведення демілітаризації країни, покарання японських військових злочинців і проведення перебудови

державного устрою Японії. Державна перебудова, у якій не знаходилося місця Імператорові, мала проходити на тлі демократичного перетворення японського громадського життя. У підсумку перетворень, з радянської точки зору, Японія повинна була стати дружньою країною народної демократії з народним урядом, керованим партією робітничого класу.

Подібна форма демократії в ті роки встановлювалася Сталіним у країнах Східної Європи за допомогою радянських військ. У даному разі військовополонені мали виконати задуману їм роль армії політичного вторгнення, що повинна була захопити лідируючі висоти на політичному “олімпі” японського суспільства й установити демократію радянського типу, чим і досяглося б дружнє відношення до СРСР і СРСР до Японії. Політпрацівникам залишалося тільки організувати і виховати цю армію.

Суто протилежною радянській була позиція японських солдатів і офіцерів. Переважна більшість військовополонених була налаштована войовничо і не хотіла визнавати факту капітуляції Японії. Командний склад переконував солдатів, що слід почуватися не військовополоненими, а солдатами Квантунської армії, що, на думку офіцерів і багатьох солдатів, мала славні традиції і не зазнала поразки, а виконала наказ Імператора про припинення бойових дій. Рядові солдати, не кажучи вже про офіцерів, відкрито висловлювали негативне ставлення до росіян і своє невдоволення полонем. Імператор для кожного японця був священний і вони не бачили без нього майбутнього Японії. Військовополонені не поділяли тверджень радянської пропаганди про те, що вся проведена Імператором і японським урядом політика була агресивною. “Японський народ боровся за щастя і місце на землі. Це його право на волю, а не загарбницька політика” – говорили вони.

Цілком зрозуміло, що політпрацівникам потрібно було в корені ламати всі ці погляди і настрої, протиставляючи їм “переконливі приклади ганебного розгрому Квантунської армії й агресивність характеру війни, що вела імперіалістична Японія проти об'єднаних націй”. Очевидно, що корінне

ламання не могло проходити без опору з боку прихильників японських традицій. Із самого початку втручання політпрацівників у внутрішнє життя полонених зустрічало запеклий опір з боку самих полонених.

Дотримуючись своїх принципів, радянські пропагандисти розділили всю масу військовополонених на три частини: реакційну, прогресивну або демократично налаштовану і таку, що не визначилася. Хоча, як уже відзначалося, до моменту прибуття в табори і пізніше усі військовополонені становили досить єдину за своїми політичними настроями масу.

Характеризуючи політичні настрої японських солдатів і офіцерів начальник відділення по роботі серед військовополонених відділу спеціальної пропаганди політичного управління військ Далекого Сходу (ВСП ПУ ВДС) майор В.Єфименко відзначав, що “офіцерський склад становив і становить реакційно налаштовану частину військовополонених. У переважній більшості це непримиренні вороги Радянського Союзу. З них: старший офіцерський склад – кадрові військові – професіонали – найбільш реакційно налаштована частина офіцерського складу. Старші офіцери є зятими прихильниками збереження недоторканності всіх підвалин японської армії, непримиренними ворогами будь-якого вияву демократизму й організаторами реакційної, реваншистської пропаганди серед військовополонених.

Молодші офіцери – в основному інтелігенти, призвані з запасу і які мають цивільну професію. Вони налаштовані реакційно, але в окремих випадках висунули зі свого середовища учасників і навіть ініціаторів демократичного руху серед військовополонених. Як, наприклад, підпоручник Мунаката, який працює при редакції газети “Ніхон Сімбун” і ще 29 молодших офіцерів, що закінчили курси агітаційного активу в м.Читі ...

Унтер-офіцери – переважно вихідці із заможних прошарків населення (купців, торговців) за винятком невеликого прошарку робітників, селян і інтелігенції. Велика частина з них є прихильниками збереження

недоторканими всіх порядків японської армії і продовжують залишатися вірними помічниками своїх офіцерів”¹¹¹.

Із солдатів до цього реакційного угруповання політоргани, насамперед, відносили тих з них, хто був призваний в армію до 1944 року. Таких було 50% від усієї їхньої кількості. Інша половина солдатської маси вважалася найбільш податливою до пропаганди. Хоча в цілому ставка була зроблена на всю солдатську масу.

Це розуміли і японські офіцери. Вони прагнули зберегти серед солдатів “мілітаристичну ідеологію”, тобто вірність японській духовній військовій культурі, зберегти серед солдатів високий рівень військової дисципліни, висловлюючись радянськими термінами тих років - “їхню рабську покору офіцерам, як це було в японській армії до її капітуляції”. Офіцери, на думку радянських політпрацівників, “перешкоджали викриттю брехливої пропаганди проти Радянського Союзу, прищепленої японськими мілітаристичними ідеологами впродовж цілих десятиліть, прищеплювали ворожнечу і ненависть до Радянського Союзу, підтримували реваншистські настрої, не надавали змоги солдатам вивчати Радянський Союз, перешкоджали виконанню військовополоненими виробничих завдань”¹¹².

До тих полонених, котрі не розуміли того, що навколо них відбувається, офіцери застосовували різноманітні заходи впливу. По-перше, треба відзначити, що офіцери, та й узагалі прихильники японських традицій, до другої половини 1946 року вели боротьбу не стільки зі своїми солдатами, скільки з радянськими пропагандистами і окремими військовополоненими, що зазнали їхнього впливу. У цей час офіцери відкрито

¹¹¹ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.385. – Арк. 216 – протоколи нарад офіцерів спеціальної пропаганди 7 управління спеціальної пропаганди Головного політичного управління Радянської армії і Військово-морського флоту.

¹¹² ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.310. – Арк. 46 - матеріали зі спеціальної пропаганди (досвід) 7 управління спеціальної пропаганди Головного політичного управління Радянської армії і Військово-морського флоту.

вели цю боротьбу навіть у присутності адміністрації таборів, тому що остання була зацікавлена лише в одному - у виконанні виробничих завдань і пропагандою не займалася. Деякі форми і методи боротьби офіцерів з “почервонілими” солдатами мали і прихований від радянської адміністрації характер.

По-друге, пропагандистська діяльність політпрацівників не поширювалася на всі табори військовополонених. У тих таборах, де вона велася до другої половини 1946 року, якихось особливих успіхів не відзначалося. В інших же місцях, власне кажучи, і боротьби не було. За перші півтора року полону в більшості таборів військовополонені не чули жодної доповіді і навіть не читали газету “Ніхон Сімбун”. Щобільше, можна привести приклад, як один з полонених, Іто Мусодзіро, з повноваженнями від командування табору, роз’їжджав по відділеннях табору і проповідував “демократію під керівництвом імператора”, за що і був арештований.

У цей період офіцери знищували газету “Ніхон Сімбун” і не давали її читати своїм солдатам, говорячи, що на її сторінках публікується наклеп на події, що відбуваються в Японії. Вони намагалися випускати свої стінні газети, контролювати їхній зміст і викидали з них статті і дописи, що викликали сумнів.

Тиск з радянського боку підсилювався так само, як підсилювався й опір цьому тискові. Це мало один вихід, хоча в двох протилежних формах – демократи почали за підказкою пропагандистів і інтуїтивно, щоб менше терпіти від командирів, об’єднуватися в окремі групи. З іншого боку, з метою підсилення свого впливу, прихильники збереження японських підвалин у середовищі військовополонених також почали створювати свої групи. Ця обставина привела до зміни тактики дій “реакціонерів”.

Багато з тих, хто раніше вів відкриту боротьбу проти радянської пропаганди, почав пристосовуватися, “маскуватися, прикидатися демократами, а деякі стали проникати у демократичні групи й у прихованому вигляді

зсередини вести підривну роботу”. Наприкінці 1946 року на базі гуртків “Томонокай” почалося створення демократичних груп. Ніяких директив японські командири не одержували, тому що створення таких груп видавалося за ініціативу. Однак, коли капітан Нагатамі заборонив створення такої групи в батальйоні, мотивуючи це тим, що з боку радянського командування немає офіційного дозволу, він був зарахований до розряду реакціонерів і зміщений з посади.

Автор дійшов висновку, що з другої половини 1946 року боротьба стала безупинно наростати. Процес розшарування всієї маси полонених на “реакціонерів” і “демократів” набирив обертів. Поляризація підсилилася. Однак успіх демократів залежав від наявності сильного активу і “правильного” керівництва ним з боку радянських інструкторів. Де цього не було, демократично налаштовані солдати не наважувалися відкрито виступати проти своїх офіцерів і “навіть найбільш активні демократи не вели повсякденної роботи”.

Одним з результатів цієї боротьби стала її жорсткість з боку радянського командування. Тепер реакційним вважалося не тільки прагнення зберегти старі порядки або невтішні випадки проти головного рупора пропаганди, але усі висловлювання, дії, що не відповідали класовій ідеології. Усе японське піддавалося забуттю, підносилося компартія Японії і всі події оцінювалися за методикою марксизму. Почалася тотальна ідеологізація мислення полонених, їхніх дій. Тільки вірність проголошеному демократичному рухові давала змогу уникнути репресій.

В результаті для організації і керівництва політичною роботою серед військовополонених у складі політичних органів військ Далекого Сходу був створений спеціальний апарат. В усіх окремих робочих батальйонах і таборах були призначені інструктори з агітаційно-масової роботи серед полонених, що діяли під керівництвом заступників начальників таборів по політчастині. Це кадри низової ланки, їхня професійність бажала бути кращою. Більшість

інструкторів не мала тих даних, якими повинен був володіти інструктор. Якщо взяти, приміром, інструкторський склад ОРБ Приморського військового округу, то з 20 інструкторів тільки двоє володіли японською мовою задовільно, 14 закінчили десятимісячні курси при політичному управлінні Забайкальського військового округу, а 4 чоловіки мовою не володіли.

До середньої ланки входили відділи спеціальної пропаганди далекосхідних військових округів – Забайкальського, Приморського і Далекосхідного. У їхньому складі були створені відділення по роботі серед військовополонених. Незважаючи на це, уся робота проводилася і покладалася на відділ у цілому. Центральним органом апарату був відділ спеціальної пропаганди політичного управління військ Далекого Сходу в Хабаровську. Він був керівним і організуючим органом, що відповідав за всю проведену серед військовополонених політичну роботу перед управлінням спеціальної пропаганди Головного політичного управління Радянської армії і Військово-морського флоту (Головпур РА і ВМФ), що знаходилось у Москві.

До центральних органів належали і дві газети радянського командування, що видавалися японською мовою для військовополонених і японського цивільного населення. Головна з них – “Ніхон Сімбун”. Розміщувалася ця газета в Хабаровську і виходила у світ тричі на тиждень. Редакція її складалася з офіцерів-спецпропагандистів і близько 40 японських військовополонених. Ця газета в обов’язковому порядку поширювалася серед військовополонених і була засобом ідеологічного впливу на них.

До вересня 1946 року газета друкувалася невживаним у Японії шрифтом, занадто великого кегля, мала незадовільну верстку. Через відсутність власної цинкографії мало вмещувала знімків і малюнків, у результаті чого виглядала сірою і непривабливою для полонених. З вересня 1946 року газета перейшла на нові шрифти, привезені з демонтованої в Маньчжурії японської друкарні. З переходом на новий шрифт обсяг газети збільшився на третину, значно

покращилася верстка, газета набула більш звичного японському оку зовнішнього вигляду, стала привабливішою завдяки збільшенню ілюстрацій.

Інша газета випускалася політичним управлінням ДВО з жовтня 1945 року по 1947 рік у м.Южно-Сахалінську і мала назву “Сенсенмей”(Нове життя). Регіон її поширення був в основному на Сахаліні, оскільки вона призначалася передусім для японського цивільного населення, але зрідка потрапляла й в інші регіони. До складу її редакції входили як офіцери-спецпропагандисти, так і японські кореспонденти з газети “Тойохара Сімбун” та інших японських газет, що виходили на Сахаліні до серпня 1945 року.

У цілому безпосередньо в політичну роботу серед військовополонених і японського цивільного населення на Південному Сахаліні, Ляодунському півострові й у Північній Кореї було залучено понад 250 офіцерів спеціальної пропаганди. Саме їхніми зусиллями в першу чергу була налагоджена система і механізм політичного впливу на військовополонених.

Таким чином, можна сказати, що політична пропаганда серед військовополонених була різною на різних етапах її ведення. У цьому періоді поєднується пропаганда на війська і населення супротивника в ході війни, капітуляції і перебування в полоні. Завдання на ці етапи були визначені директивами Головного політичного управління Червоної армії і флоту № 17 від 17 червня 1945 року і № 310 від 27 вересня 1945 року, в яких вказувалося, що політорганам необхідно докласти зусиль для того, щоб здійснити “повне подолання впливу мілітаристської ідеології і реакційних елементів на військовополонених”. Кінцева мета цього подолання – “виховання з військовополонених переконаних антифашистів”.

Кінцевою метою всього перебування японських солдатів у радянському полоні політпрацівники бачили в забезпеченні “належного зростання кількості військовополонених – активних прихильників зміцнення дружельного ставлення свого народу до СРСР і демократичних перетворень

у Японії”. І, так би мовити, супутньою цим завданням, була потреба мобілізації полонених на “сумлінну і чесну працю” в умовах полону.

3.2. Рух опору японських солдатів і офіцерів у таборах

З початком репатріації у грудні 1946 року також стало очевидним, що для політпрацівників відкривається ще один напрямок їхньої діяльності – політичне забезпечення всієї репатріаційної кампанії і включення її в систему політичного тиску на полонених. Начальник Головпур РА і ВМФ у зв'язку з цим видав директиву № 07 від 13 грудня 1946 року. Ця директива послужила не тільки поштовхом для політичної роботи з полоненими, а й була використана політпрацівниками для розгортання своєї діяльності у більших масштабах, ніж раніше. Крім цієї директиви, Головпур разом з політвідділом Управління репатріації, розробили і направили 10 грудня 1946 року в ЦК ВКП(б) проект постанови ЦК про політосвітню роботу з репатріантами. Проект знаходився у відділі зовнішньої політики ЦК ВКП(б) і очікувалося, що в лютому він буде представлений на затвердження Секретаріату ЦК. Однак керівництво партії вирішило обмежитися виданою начальником Головпура директивою.

Слід нагадати, що політична робота серед полонених проводилась в період загострення стосунків СРСР із країнами Заходу в галузі ідеології. Це наклало свій відбиток на діяльність політорганів. З цього часу їхня діяльність активізується, а робота з політичного перевиховання японських полонених набуває визначеної спрямованості. У ході цієї роботи почали відпрацьовуватися і перевірятися на ефективність прийоми і методи ідеологічної війни, а сама політична робота стала її складовою частиною.

Фактично 1946 рік став роком вироблення цілісної політики щодо військовополонених – визначалися мета, завдання, структура, кадрова політика. Під кінець року ця робота була довершена. На початку року робота серед військовополонених практично не велася. Вона обмежувалася вивченням

політико-морального стану полонених, читанням лекцій, газети, якщо це допускали офіцери.

Під кінець року політпрацівники вже знайшли шляхи досягнення своєї мети. Головний з них був у створенні на базі груп “Томонокай” та інших, неодмінно демократичних, груп так званого демократичного руху. Шлях до нього лежав через запровадження у середовищі полонених свідомої демократичної дисципліни, відсторонення офіцерів від керівництва підрозділами і передачу правління цими підрозділами в руки демократичного активу. До цього треба додати активізацію усіх форм пропагандистської діяльності і підпорядкування всіх сторін життя полонених насаджуваним догматам.

Продовжуючи описувати стан в середовищі японських військовополонених, начальник політичного управління Забайкальсько-Амурського військового округу генерал Зиков писав: “Однак істотним гальмом у справі розгортання політичної роботи серед військовополонених, популяризації демократичних ідей, є протидія, що чиниться нашій пропаганді з боку реакційно-монархічних елементів, особливо з боку мілітаристськи налаштованої частини японського офіцерства. Реакційно-мілітаристичне офіцерство, користуючись своїм командним положенням над солдатами, завдяки збереженій у таборах ієрархії японської армії, має досить сильні позиції в багатьох таборах. Зберігаючи в майже незмінному вигляді деспотичну військову дисципліну японської армії, що вимагає від солдата рабської, сліпої покори, реакційне офіцерство докладаеть всіх сил до того, щоб підпорядкувати своєму впливові солдатську масу.

Діючи методами залякування і погроз, найчастіше вживаючи рукоприкладство, офіцери всіляко перешкоджають читанню газети “Ніхон Сімбун” солдатами, породжують до неї недовіру, ведуть розгнуждану антирадянську пропаганду. У ряді таборів число офіцерів-мілітаристів таке велике, що їм без особливих зусиль вдається придушувати всі спроби

протесту з боку солдатів, без перешкод вести шовіністичну, антирадянську пропаганду, виховувати солдатів у колишньому агресивному, мілітаристичному дусі. Викриття антирадянського наклепу і боротьба з діями реакціонерів і мілітаристичною ідеологією, що ведуть демократично налаштовані елементи з числа переважно солдатів-військовополонених, вкрай ускладнена в силу діючої в таборах японської військової дисциплінарної системи”¹¹³.

Визначивши головну причину слабого ефекту пропаганди, якось ніяково було самому попросити про її усунення. Обов’язково треба було послатися на “прохання трудящих”. Генерал наголошував: “Слід зазначити масове невдоволення збереженням у таборах японських військових порядків і сваволею ... з боку японських солдатів-військовополонених. Невдоволення це таке сильне, що в багатьох таборах воно виливається у форму руху, що висуває основною вимогою обмеження безконтрольної влади офіцерів, демократизацію існуючої військової дисципліни”.

З метою подальшого розгортання політичної роботи серед японських військовополонених “виникає нагальна потреба відокремити японський офіцерський склад у спеціальних таборах від солдатської маси військовополонених, поставивши замість офіцерів на чолі існуючих у таборах підрозділів енергійних, що користуються авторитетом, керівників з числа демократично налаштованих солдатів, здатних забезпечити необхідну свідому трудову дисципліну замість “кийкової” мілітаристичної дисципліни, що існує нині і перешкоджає процесові демократизації японських військовополонених. Від такого роду заміни командного складу продуктивність праці військовополонених анітрохи не постраждає, а в деяких таборах навіть збільшиться, тому що, за наявними відомостями, у даний час нерідкі випадки саботування виконання виробничих завдань з боку ряду

¹¹³ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.30. – Арк. 356 – політичні донесення про військовополонених.

підрозділів, керованих реакційним офіцерством”. Такий був план і очікуваний результат від його реалізації.

Начальник Головпур РА і ВМФ погодився з цим планом і звернувся до міністра внутрішніх справ із проханням реалізувати його. Однак і на високому рівні відбулося те, що зазвичай відбувалося і на місцевому рівні – МВС не було зацікавлене в якихось змінах. Ось що відповів генерал В.Чернишов начальникові Головпур РА і ВМФ: “Існуючий у таборах МВС СРСР для японських військовополонених порядок, за якого зберігаються стройові підрозділи на чолі з молодшими японськими офіцерами - установлений постановою ДКО в 1945 році при організації таборів для японських військовополонених. Старший офіцерський склад утримується в окремих таборах. З погляду на забезпечення продуктивності праці, збереження нормального фізичного стану військовополонених і підтримки серед них дисципліни, цей порядок себе виправдав. Найбільш реакційно налаштовані молодші офіцери з таборів вилучаються. З метою посилення політичної роботи серед військовополонених, у тому числі і японців, при політвідділі Головного управління МВС СРСР у справах військовополонених та інтернованих, відповідно до рішення ЦК ВКП(б) створений відділ з антифашистської роботи, а при таборах - політвідділи, на які покладене завдання проведення політичної роботи серед військовополонених”¹¹⁴.

Результати перших років полону дали змогу радянському керівництву зробити висновок про те, що “найбільш реакційно налаштована частина японських офіцерів і солдатів на противагу нашим заходам веде ворожу нам агітацію, що, треба думати, знаходить свій відгук у середовищі найбільш відсталого частини японських військовополонених”. Неймовірно, але факт – в умовах полону маса військовополонених солдатів і офіцерів не зломилася

¹¹⁴ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.30. – Арк. 354 – політичні донесення про військовополонених.

духом, а навпаки, чинить опір зусиллям ворожого їм, але такого, що прагне показати себе дружнім, радянського уряду обернути їх у пролетарську віру.

Найнеймовірніше те, що це відбувається на території Радянського Союзу, де в силу наявності репресивного апарату будь-який опір був безглуздим. Мовчазний спочатку, із продовженням полону він набував інших форм, які диктувало життя в таборах. Самі форми були різні і видозмінювалися від простих критичних обговорень радянської дійсності, що кваліфікувалося як антирадянські виступи, до створення всіляких угруповань полонених, групових і одиничних втеч, запровадження офіцерів у демократичний рух у таборах з метою зниження його ефективності. Організаційно оформленого руху опору, який би охоплював всі табори, військовополонені створити не могли. Однак наявність безлічі вогнищ опору говорить про його масштабність.

Ми вважаємо, що багато в чому населення СРСР і японські військовополонені, їхнє становище, були схожим – вони перебували в замкнутому середовищі, вільний потік інформації був відсутній, новини їм подавалися лише відміряними ідеологічною ложкою цензури, для них не допускалася найменша можливість прояву власної думки. Якщо думка існувала – вона відразу переслідувалася, придушувалася, а люди, що були її носіями, репресувалися. І, зрештою, ідеологічний вплив на військовополонених, у тому числі і за допомогою репресій, здійснювався тим же апаратом, що працював зі своїм населенням.

Система репресій поширила свою дію і на табори японських військовополонених. З перших днів полону проводилася фільтрація полонених на предмет пошуку військових злочинців. З 1947 року на настійну вимогу політorganів репресії почали застосовуватися для боротьби з опором полонених заходам політичної індокринатії.

У директиві МВС СРСР № Д-250 від 25 жовтня 1946 року говориться про протидію “ворожих елементів” антифашистському рухові в таборах

військовополонених. Для ліквідації цієї протидії міністр внутрішніх справ пропонував підсилити агентурно-оперативну роботу з виявлення і ліквідації “фашистських терористичних груп і окремих вороже налаштованих військовополонених”, що протидіяли антифашистській роботі в будь-якій формі. Передбачалося також поліпшити саму антифашистську роботу, “направляючи перевірених антифашистів на виявлення і викриття вороже налаштованих елементів, що перешкоджають проведенню агітаційно-масових заходів”¹¹⁵. Щоб перевести ці вказівки в практичну площину, пропонувалося розробити конкретні заходи щодо виявлення і припинення діяльності “фашистських груп і окремих фашистів”. Однак, цього явно було недостатньо для того, щоб перебороти цю протидію.

Для подолання ідеологічного, морального і психологічного опору полонених необхідно було почати рішучу атаку на стрижень армії – військову дисципліну і її прихильників, головним чином, офіцерів і старих солдатів. “Військовополонені особливої категорії ” – саме так їх іменували в офіційних документах МВС СРСР. До цієї категорії залічували усіх військовополонених без розрізнення у військовому званні, усіх, хто був прихильником японських військових порядків. Такі полонені радянську пропаганду і розглядали саме як пропаганду. Вони роз’яснювали солдатам її непорядність і політичний характер. Вони бачили своє завдання в підтримці вже не високого рівня бойової готовності, а в посиленні моральної стійкості військ, їхньої вірності японським військовим традиціям. Кінцевою метою їхніх зусиль було бажання повернути в Японію морально здорових солдатів. У зв’язку з цим, стає зрозумілим їхній опір радянським зусиллям по політичному перевихованню полонених. Зрозуміло, що перший удар мав бути спрямований саме на цю категорію військовополонених.

¹¹⁵ ДАРФ. – Ф.9401с. – Оп.12. – Спр.215. – Арк. 107 – директиви міністра внутрішніх справ СРСР.

На вимогу ЦК ВКП(б) міністр внутрішніх справ СРСР у лютому 1947 року видає директиву за № 0300, у якій пропонує відсторонити від керівництва солдатами всіх офіцерів, замінити їхній демократично налаштованим активом. Крім цього, виявити всіх антирадянських і реакційно налаштованих військовополонених та ізолювати їх у таборах особливого режиму. Тим самим узаконювалася робота з проведення “чисток” серед військовополонених за політичними мотивами. Тепер за необережно сказане слово полонений ставав не тільки реакціонером, але й міг потрапити до режимного табору. Звична для радянських громадян система політичного розшуку поширилася і на японських військовополонених і продовжувала діяти впродовж усього періоду перебування їх на території СРСР.

Непорозуміння між армійськими політпрацівниками і репресивними органами МВС спостерігалися у питанні про те, хто підпадає під категорію реакціонерів. За дії, що допускали застосування репресивних заходів, політпрацівники брали будь-які прояви в поведженні військовополонених, що не відповідали нормі, у тому числі й висловлювання. У той же час, органи МВС дивилися на це питання трохи інакше. Підхід МВС відбивав лист начальника оперативного (чекістського) відділу 14-го табору, адресований армійським політпрацівникам Приморського військового округу. Зокрема, він повідомляв, що “нами ... у режимний табір направляються тільки ті особи, що викриваються як військові злочинці, які підлягають судові військового трибуналу”, до інших же повинні застосовуватися заходи адміністративного впливу¹¹⁶. Щоправда у цьому правилі було багато винятків.

Директивою № 0300 передбачалося також вилучення з таборів радянських солдатів і офіцерів, що скомпрометували себе посадовими злочинами й у стосунках з військовополоненими. У Примор’ї таких було

¹¹⁶ ЦАМО РФ. – Ф.142. – Оп.429082с. – Спр.22. – Арк. 491 – доповіді та донесення відділення спеціальної пропаганди політичного відділу 5 армії Приморського військового округу.

вилучено 23 офіцери, 17 сержантів і 47 рядових¹¹⁷. Вилучалися вони за злочинство, побори і побої військовополонених. Самих же політпрацівників “чистили” за політичними мотивами.

Дисертант стверджує, що 1947 рік став роком організаційного оформлення репресивної системи і роком початку активної її діяльності. З одержанням наказу 0300 почалася планомірна і послідовна робота з перевірки всіх полонених, що обіймали будь-які посади в батальйонах і, природно, почалася заміна та ізоляція тих з них, хто займався “активною реакційною діяльністю”.

З появою в таборах “фашистських терористичних організацій”, груп і листівок, що закликали військовополонених бути вірними “загарбницьким ідеям японського імперіалізму”, – одна з них була написана військовополоненим Фудісадо під диктовку командира роти капітана Накагава, МВС запропонувало адміністрації таборів посилити агентурно-оперативну роботу зі своєчасного розкриття таких груп¹¹⁸. Подібна наполегливість давала свої результати. Агентурним шляхом у серпні 1947 року була виявлена група офіцерів японської армії, яку очолював генерал-лейтенант Цуцумі Фусакі. У свій час він був командувачем північного угруповання військ на Курильських островах. До цієї групи входили генерал-майор Сато Масаджі, до полону командир 74-ї піхотної бригади, та учасник експедиції до Сибіру 1919 року, полковник Янасака, майор Сундзі Міцура, капітан Сіндо і поручники Какуті й Кікучі.

Завдяки зусиллям невідомого “доброзичливця”, сьогодні ми можемо довідатися про мету і завдання цієї групи, що полягали в доборі з числа військовополонених японців надійних людей, за допомогою яких, після повернення в Японію, передбачалося розгорнути роботу за відновлення старої Японії. У завдання групи входило також перешкоджання поширенню серед

¹¹⁷ ЦАМО РФ. – Ф.142. – Оп.106775сс. – Спр.9. – Арк. 406 – доповіді та донесення відділення спеціальної пропаганди політичного відділу 5 армії Приморського військового округу.

¹¹⁸ ДАРФ. – Ф.9401с. – Оп.12. – Спр.215. – Арк. 27 – директиви міністра внутрішніх справ СРСР.

військовополонених комуністичних ідей та виховання військовополонених солдат і офіцерів у дусі відданості Імператорові.

На зборах цієї групи, що проходили під виглядом читання лекцій, генерал Цуцумі в одному зі своїх виступів говорив, звертаючись до присутніх: “Японія повинна бути мілітаристською. Мілітаризм у Японії виник віддавна і ми повинні відновити найдавніші традиції і взяти участь в організації Японії, як найпотужнішої держави у світі. Для створення переваги необхідно, щоб мистецтво, філософія і релігія були пронизані духом мілітаризму”. Полковник Янасака додав: “Ідеал нашої нової Японії – відновлення всього того, що було. Бог нам, його дітям, давно вказав, що ми мусимо побудувати нову Японію. Читаючи наказ Імператора, ми повинні свої душі уподібнювати його душі”¹¹⁹.

У липні 1947 року з ОРБ Далекосхідного військового округу було ізольовано 96 японських офіцерів¹²⁰. У період кампанії з проведення “чищень” з 24 листопада по 18 грудня 1947 року в ОРБ Приморського військового округу було виявлено й ізольовано 350 “реакціонерів, що замаскувалися і які займалися відкритою реакційною та антирадянською діяльністю”¹²¹. У їхньому числі було 188 кадрових офіцерів.

Це був початок. Робота ж тривала. У першому кварталі 1948 року комісія політуправління військ на Далекому Сході перевірила військовополонених, що обіймали адміністративні посади. У результаті цієї роботи було виявлено 572 чоловіки, які “проводили підривну роботу”. З цієї кількості 365 чоловік були відправлені до режимного табору МВС. Однак, вже в червні 1948 року, довелося ще заарештувати 96 чоловік, а у вересні оперуповноважені ВСВІ УМВС Приморського краю заарештували 123 “реакційно налаштованих військовополонених, які не підлягали репатріації ” і відправили до особливо

¹¹⁹ ДА РФ. – Ф.9401с. – Оп.12. – Спр.258. – Арк. 99 – директиви міністра внутрішніх справ СРСР.

¹²⁰ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.307. – Арк. 257 - плани, звіти та листування політичного управління Далекосхідного військового округу зі спеціальної пропаганди (1948 р.).

¹²¹ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.478. – Арк. 77 – інформаційні матеріали з питань спеціальної пропаганди 7 управління спецпропаганди Головного політичного управління Радянської армії (1949 р.).

режимного табору МВС №16. Така ж доля чекала ще 248 військовополонених, заарештованих у жовтні 1948 року. За роки репатріації в 380-му транзитному таборі було затримано і відправлено до режимних таборів 665 чоловік.

Зазвичай після таких повідомлень додавалася фраза, що після “чищень” політико-моральний стан у таборах і ОРБ значно поліпшувався або що це плідно позначалося на посиленні політичної роботи серед військовополонених і на розширенні демократичного руху. І це правда, як правдою є і те, що знесена голова виростала знову і “ця робота ще далеко не закінчена”. Усе-таки не так легко було викорчувати зі свідомості людей їхні вікові традиції і прищепити їм “заразу більшовизму”, як любив висловлюватися з приводу роботи з військовополоненими вождь світового пролетаріату В.Ленін.

Ми вважаємо, що робота з ізоляції противників радянського ладу не слабшала до останнього дня полону. На заключному етапі радянський уряд у лютому 1949 року прийняв рішення завершити виявлення реакційних військовополонених і залишити в таборах тільки тих осіб, на яких були компрометуючі матеріали. У ході перевірки було виявлено і звільнено з режимних таборів 1 664 ні в чому неповинних військовополонених. Упорядкувалася і система цих таборів – ліквідовувалися нечисленні, а їхні мешканці зосереджувалися в одному місці.

Усього залишилося 12 таборів з військовополоненими особливої категорії, поряд з 4 в'язницями з засудженими полоненими. В усіх цих таборах до останнього дня полону знаходилося близько 10 тисяч чоловік, на яких була зібрана необхідна кількість компрометуючих матеріалів і які очікували суду військового трибуналу. Для більш ніж семи тисяч осіб особливої категорії серпень 1950 року був щасливим - зібрані на них матеріали виявилися недостатньо компрометуючими. Інших “реакціонерів” засудили військові трибунали до різних термінів позбавлення волі.

Якщо спочатку викриття реакційних елементів мало більш-менш стихійний характер, то з розширенням демократичного руху в таборах воно

стало одним з головних завдань для активу, що, за визнанням радянської сторони, “за власною ініціативою діяльно допомагав у цьому відношенні” табірній адміністрації й оперативним органам МВС у таборах.

Непримиренність активістів і їх політична індокринація зайшли так далеко, що останні відмовлялися їхати додому на одному кораблі з офіцерами, які раніше з їхньою допомогою були відправлені до режимних таборів. Члени антифашистського комітету на чолі зі старшим унтер-офіцером Сайто Содзі попросили відкласти їхнє відправлення через це до наступного пароплава.

Автор дотримується думки, що використання репресій здійснювалося з метою усунення перешкод і створення умов для масштабних політичних заходів у середовищі військовополонених. Політпрацівники прагнули розширити мережу активістів із самих військовополонених і тим самим створити з розрізнених антимілітаристських груп широкий демократичний рух. Самі ж активісти не розуміли того, що факт виходу із середовища японської військової корпоративності не означав, що вони переставали бути військовополоненими.

До початку 1947 року положення склалося таким чином, що цей рух розвивався в замкнутому циклі як внутрішньотабірний. Не було зв'язків із групами активістів в інших таборах. Роз'єднаність і відсутність таких зв'язків не сприяли розвиткові руху і розширенню політичного впливу на військовополонених. Успіхи одних таборів не ставали надбанням інших, помилки, допущені в одних таборах, не враховувалися і повторювалися в інших.

Для поліпшення політичної роботи було посилено інструкторський склад таборів. Туди направляли офіцерів, які знали мову, пройшли відповідну підготовку і вилучалися неблагонадійні. Створення політвідділів у таборах МВС не тільки розширило мережу політичних органів, але також сприяло організаційному зміцненню політичної роботи. Радянська сторона розпочала створювати подібні апарати політичної роботи й у самій масі полонених.

Це було зроблено відповідно до директиви МВС СРСР №112 від 7 червня 1947 року¹²². З метою підвищення організуючої ролі і забезпечення “діяльної участі” антифашистського активу в проведеній серед полонених політико-виховної і культосвітньої роботи пропонувалося створити при політичних відділах таборів групи з числа активістів “підготовлених для ведення пропагандистської роботи”. Ці групи передбачалося мати в найближчих від політвідділу табірних відділеннях. Політвідділи таборів 1-го типу мали право на 10 функціонерів, 2-го типу – 5 функціонерів. Для них вводилися наступні посади: керівник антифашистського активу; заступник керівника по роботі серед молоді; організатор культурно-масової роботи й інструктор гуртків політичного виховання. У табірних відділеннях вводилися посади керівника активу, старшого пропагандиста та керівника художньої самодіяльності.

Директивою визначався і статус функціонерів – військовополонені, що виконували ці обов'язки утримувалися в таборах вільно і вони могли пересуватися по всій території табору. Їхнє харчування проводилося за повною формою, незважаючи на те, що вони були звільнені від виконання планів на виробництві. На додачу їм видавалася грошова винагорода за проведену політичну роботу в розмірі 100 карбованців щомісяця.

Відповідно до директиви встановлювався такий порядок підбору активістів: “пропагандистська група добирається політвідділами таборів, затверджується начальником політвідділу і оголошується в наказі по управлінні табору, у якому пропагандистська група розміщена. Керівник антифашистського активу обирається відкритим голосуванням на зборах функціонерів антифашистської роботи табірної відділення, затверджується заступником начальника табору з політроботи і оголошується наказом по

¹²² ЦАМО РФ. – Ф.67. – Оп.32608сс. – Спр.354. – Арк. 263 – документи управління тилу Червоної армії (оперативна група штабу тилу Червоної армії при Головнокомандувачу радянськими військами на Далекому Сході).

управлінню табору. Заступник керівника антифашистського активу по роботі серед молоді, організатор культурно-масової роботи, інструктор гуртків політичного виховання рекомендуються керівником антифашистського активу, затверджуються заступником начальника табору по політчастині і оголошуються наказом по управлінню табору”¹²³. Такого ж методу дотримувалися і при доборі функціонерів іншого рівня – у табірних відділеннях.

Це дало змогу роз’єднаний демократичний актив, згрупувати навколо функціонерів і об’єднати його в єдиний фронт, керований радянськими політпрацівниками. Тим самим, військовополонені, позбувшись керівництва своїми офіцерами, через актив і демократичну дисципліну потрапили під керівництво радянських офіцерів. У 1947 році, вже в полоні, японська армія припинила своє існування.

З весни 1947 року почалася кампанія по проведенню різного рівня конференцій демактиву. Головне завдання цих конференцій полягало в тому, “щоб довести до свідомості широких мас військовополонених ідеї демократії, підняти їхній політичний рівень, ідейно озброїти їх на боротьбу з реакційними елементами, підсилити демократичний рух у тих таборах і робочих батальйонах, де він ще знаходиться в зародковому стані і підняти його до рівня передових таборів і робочих батальйонів, показати військовополоненим силу зростаючого демократичного руху й ослаблення реакційних елементів на інші маси військовополонених”¹²⁴, а також “обмінятися досвідом роботи, виробити план подальшої боротьби за масовість демократичного руху, вийти з вузьких рамок табору, зробити демократичний рух загальним”¹²⁵.

¹²³ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.130. – Арк. 168 – директива політичного відділу ГУСВІ МВС СРСР.

¹²⁴ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.310. – Арк. 62 – матеріали зі спеціальної пропаганди (досвід) 7 управління спеціальної пропаганди Головного політичного управління Радянської армії.

¹²⁵ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.385. – Арк. 545 – протоколи нарад офіцерів спеціальної пропаганди 7 управління спеціальної пропаганди Головного політичного управління Радянської армії.

Слідом за районними конференціями, що завершили свою роботу на початку березня, почали працювати крайові конференції демактиву таборів МВС у Хабаровському і Приморському краях та Читинській області. Власне цими регіонами і було обмежено так званий демократичний табірний рух.

У період з 29 липня по 5 серпня в Хабаровську була проведена крайова конференція демактиву таборів і ОРБ Хабаровського краю. На конференції, більше схожої на інструктаж, були зібрані новообрані функціонери. Таких набралось 152 чоловіки, у тому числі 7 з 380-го транзитного табору.

На порядку денному було три доповіді. Перша – “Без боротьби з фашизмом немає демократії”, – це з галузі ідеології, друга – “Про шляхи демократичного перетворення Японії”, – це з галузі теорії, і третя, заради якої власне і зібралися, – “Про чергові завдання роботи антифашистського активу”, – це з галузі практики. Підготовлені політпрацівниками доповіді з цих питань читали активісти-ватажки зі складу військовополонених, що працювали у відділенні по роботі серед військовополонених, редакції газети “Ніхон Сімбун” і політвідділу УМВД по Хабаровському краю: Айсокава, Ватанабэ й Асахара. В обговоренні їхніх доповідей виступило 75 чоловік.

Як і належить, наприкінці конференції була прийнята резолюція, що дала не тільки оцінки загальнополітичних питань порядку денного, а й конкретні вказівки щодо практичної роботи. Напередодні закриття конференції було проведено п'ятичасову спільну нараду функціонерів при табірних управліннях без функціонерів табірних відділень. Ця нарада проходила разом з начальниками відділень та інструкторами. На ній були уточнені основні завдання демократичного активу, розглянуті питання планування антифашистської роботи, підготовки і проведення політичних заходів у таборах.

Така конференція керівників демократичного активу таборів МВС і ОРБ Приморського краю пройшла у Владивостоці з 18 по 26 серпня 1947 року. На конференції були присутніми 140 делегатів. Після проведених конференцій

можна дійти висновку: політпрацівникам стало ясно, що їхня робота і пропаганда стали більш діючими і, що у її сферу втягується все більша маса військовополонених. Виходячи з цього був зроблений висновок про те, що “перед політапаратом постає завдання найбільш оперативного і конкретного керівництва роботою по демократичному вихованню військовополонених”, і передусім виховання активу.

У ході дослідження виявлено, що останні конференції, на яких обирали функціонерів, відбувалися на початку 1949 року. У зв'язку з тим, що центр політичної роботи був переміщений у 380-й транзитний табір, конференція активу була проведена саме тут. Власне кажучи, 380-й табір до цього часу став школою політичної підготовки не тільки активу, але і усього складу полонених, що перебували в ньому. Тут були зосереджені всі сили армійських політпрацівників.

Нами з'ясовано, що у першій половині 1947 року, відповідно до наказу міністра, у всіх таборах МВС були створені постійно діючі крайові курси підготовки демактиву, а також короткострокові курси при таборах і політичні школи при табірних відділеннях та робочих батальйонах. Робота Хабаровських крайових курсів передбачала озброєння активістів знаннями про положення Японії, “правди” про Радянський Союз і ознайомлення з питаннями міжнародної політики.

Знайдено архівні відомості про те, що курсантів-активістів навчали майбутньої діяльності в таборах. Вивчалися форми і методи роботи з “вирощування” демактиву з числа військовополонених. Особливо підкреслювалася необхідність роботи активу із запобігання “реакційного впливу профашистських елементів”, політичного виховання військовополонених, розгортання трудового змагання. Активістів навчали прийомам організації роботи читців, пропагандистів, формам і методам підготовки членів редакційних колегій, колективів художньої самодіяльності, пояснювали значення цих видів роботи з політичного виховання

військовополонених. Розповідалося, як керувати стінною газетою в бараку або табірному відділенні. І, звичайно, робота навколо газети “Ніхон Сімбун”: її значення, як розрізняти пропагандистські статті і як керуватися ними в політроботі, як організувати мережу кореспондентів, як підготувати статтю, лист, звертання групи військовополонених і т.ін.

Окремі архівні джерела свідчать, що крім офіцерів-політпрацівників лекції слухачам читали найбільш підготовлені і “політично грамотні” військовополонені з демактиву. Самі випускники курсів готувалися обіймати в таборах посади лекторів шкіл, керівників гуртків художньої самодіяльності, а також бути керівниками виробничого змагання й ударних бригад. До жовтня 1947 року, за півроку роботи, Хабаровські крайові курси закінчило 507 чоловік, Читинські обласні - 512 чоловік. Крім того, при табірних управліннях діяли короткострокові курси. Тільки в Хабаровському краї такі курси пройшло 11284 осіб.

У серпні 1947 року вийшов у світ “Короткий курс історії ВКП(б)” японською мовою. Тираж цієї книги був розподілений по всіх таборах. У зв’язку з виходом “Короткого курсу” з’явилися політшколи і гуртки, завданням яких було ознайомити військовополонених з героїчною історією партії більшовиків, а мета – навчити революційної практики і способів мислення, заснованому на марксистсько-ленінському баченні суспільних явищ. На 1 жовтня 1947 року в таборах по Хабаровському краї в політшколах “без відриву від виробництва” навчалось 16747 осіб, а в гуртках – 8221 особа. Треба відзначити, що ці люди не входили до політичної еліти таборів, вони не були демактивістами, а становили “демократично налаштований елемент”. Завдяки вжитим заходам цей “елемент” у кількісному відношенні до жовтня 1947 року значно зріс. Якщо на 1 квітня в таборах Хабаровського краю їх було

17842 чоловіки, 1 червня – 40627, то на 1 жовтня з 95270 військовополонених 43794 були демократично налаштованими¹²⁶.

Дисертант стверджує: наведені дані свідчать про те, що завдяки вжитим заходам радянському командуванню вдалося створити основу для подальшого розгортання демократичного руху і надати йому масового характеру. Однак, політичний рівень демократично налаштованих військовополонених був ще низький.

Цей елемент був “сирий матеріал”, з якого належало виховати активіста. До кінця 1947 року в таборах на Далекому Сході, крім курсів, що закінчили полонені, налічувалося 13287 демократичних активістів¹²⁷. Керівний склад деактиву переважно складався зі службовців, інтелігенції, дрібних торговців і підприємців, а також невеликої кількості робітників і селян. У той же час, актив здебільшого був представлений рядовими солдатами, переважно молоддю, що була рушійною силою усього цього процесу, оскільки вона легше піддавалася перевихованню і активніше включалася в роботу. Хоч як це дивно, але більша частина активу була з вищою і середньою освітою, тоді як з усієї маси полонених 66 відсотків мали початкову освіту.

Наявність серед активу невеликої кількості класових друзів радянського суспільства – представників робітників і селян, спонукало командування таборів висунути на крайові та обласні курси, у політшколи і гуртки демократично налаштованих представників цих прошарків. За відгуками політпрацівників, вони оперативніше і значно активніше втягували основну масу полонених у рух і, що дуже важливо, вправніше керували демгрупами.

Порівняно великий відсоток активу становили військовополонені унтер-офіцерського складу. Здебільшого це були не кадрові унтер-офіцери, а

¹²⁶ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.310. – Арк. 67 – матеріали зі спеціальної пропаганди (досвід) 7 управління спеціальної пропаганди Головного політичного управління Радянської армії.

¹²⁷ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.310. – Арк. 71 – матеріали зі спеціальної пропаганди (досвід) 7 управління спеціальної пропаганди Головного політичного управління Радянської армії.

призвані з запасу, що були менш стійкі до пропаганди, підпадали під її вплив і починали брати участь у русі.

Рух підтримала і невелика частина молодших офіцерів, переважно з не кадрового складу, а тих, хто був призваний в армію під час війни. В основному це були вчорашні вчителі, лікарі, інженери, студенти. Їх не влаштовувала служба в армії. Вони не користувалися тими пільгами, якими користувалися кадрові офіцери. Їх повільно підвищували у званнях, посадах. Їхні родини не забезпечувалися нарівні з родинами кадрових офіцерів. Військова служба, а тим більше війна не була їм до душі, вони очікували якнайшвидшого її закінчення, щоб скоріше повернутися до роботи за спеціальністю. Потрапивши у полон, вони довгий час не виявляли себе, але зі створенням умов і під впливом радянської пропаганди почали потроху налаштовуватися на потрібну хвилю.

Проведений нами аналіз архівних матеріалів свідчить, що кадровий склад ніяким чином не брав участі у русі, був і залишався прихильником класичних поглядів на роль армії та обов'язку її солдатів і, більше того, під будь-яким приводом намагався протидіяти активові. Крім заходів організаційного порядку на зростання демактиву впливали і заходи загальнополітичного характеру. Такий фактор, як рішення радянського уряду про поновлення в 1947 році репатріації, викликав величезний ентузіазм серед військовополонених. Психологічно це підштовхувало полонених до радянського берега, а припливши до нього, їм не залишалось нічого, як погодитися з вимогами політиків та активу. Врешті, велика маса полонених була готова зробити усе для того, щоб швидше повернутися додому.

Політпрацівники зі свого боку робили все, щоб використовувати цей ентузіазм для ще більшого піднесення політичної і виробничої активності полонених. Водночас у русі з'явилися нові, пов'язані з репатріацією, тенденції. Було виявлено, що частина полонених підтримала рух заради якнайшвидшого повернення додому. Деякі керівники активу кинули гасло: "Шлях до рідного

вогнища – через демократію”, заявляючи полоненим – “вас чекають на батьківщині дружина, діти і батьки, але в першу чергу додому відправляються демократи, отож вибирайте: або демократія і будинок, або старий стереотип думок і табір”. Тут можна констатувати суто психологічний підхід, але були й інші – “ну що тобі коштує? Підтримай демократичний рух й усім буде добре: і список демократів збільшиться, і тобі дадуть змогу потрапити додому”. Що ж, для збільшення масштабів руху будь-які способи були добрі. Наведені методи вербування в демократію показують, що цей процес був неоднозначний і не можна трактувати перехід військовополонених на радянський бік лише як акт їхньої ідейної переконаності.

Значний вплив на стійкість полонених до пропаганди мало рішення уряду про репатріацію в 1947 році 12500 японських офіцерів. Їхня репатріація знизилась здатність до опору і позбавила інтерновану японську армію її головної опори. Джерело, яке живило незгодних з радянською політикою військовополонених, було майже вичерпане. У той же час, збільшилося значення комуністичних ідей, в яких дезорганізована маса легко впізнавала орієнтир і повільно починала рухатися в його бік.

Виходячи з цього можна зробити висновок: якщо в 1945 році і на початку 1946 року про демократичний рух і говорити не доводилося, а демократія була представлена обмеженою кількістю активістів, то вже до середини 1947 року можна сказати, що рух відбувся і став масовим.

У переддень нового 1948 року МВС СРСР приймає рішення про створення антифашистських комітетів (АФК) у таборах військовополонених. Воно було викликане тим, що піврічний досвід роботи звільнених функціонерів показав: цей захід зробив великий позитивний вплив на всю політичну роботу, на зростання активу і на посилення суспільно-політичної активності полонених. Про це свідчить таке:

“Досягнута ступінь демократизації свідомості військовополонених вимагає подальшого розширення організаційних рамок, у яких

антифашистська громадськість військовополонених змогла б ще більшою мірою здійснювати свою організуючу і керівну роль у формуванні суспільно-політичної думки маси військовополонених з питань зовнішньої політики СРСР, реагування на політичні події у своїх країнах і з питань життя і роботи в таборах”, – вважали в політвідділі ГУСВІ МВС СРСР¹²⁸.

Існуючий інститут виборних функціонерів для розв’язання цих завдань уже був недостатній. До того ж виявилось, що ця форма має безліч недоліків, найголовніший з яких полягав у тому, що функціонери ставали, за образним висловленням самих же полонених “офіцерами від демократії”. У їхній діяльності переважали елементи адміністрування; вони відривалися від іншої маси полонених, зосереджувалися в колі порівняно невеликих груп.

Ці недоліки політпрацівники пояснювали тим, що функціонери не знаходилися під суспільним контролем, не звітували перед полоненими про свою діяльність і не зазнавали критики знизу. До того ж така форма організації активу давала змогу “реакційним елементам” займати ці посади і проводити антирадянську роботу.

З метою усунення цих недоліків і забезпечення подальшого піднесення демократичного руху, а також підвищення ролі активу в справі політичної індокринатії, пропонувалося в кожному табірному відділенні створити АФК чисельністю 5–8 чоловік.

АФК обиралися таємним голосуванням на загальних зборах військовополонених або на делегатських зборах. У свою чергу, обраний АФК зі свого складу обирав відкритим голосуванням голову, що водночас був і керівником табірної активу. Штатні функціонери також не залишалися осторонь – їх передбачали обирати до складу комітету, але і необрання їх не ставало на перешкоді подальшого виконання ними своїх функцій.

¹²⁸ ЦАМО РФ. – Ф.142. – Оп.429094с. – Спр.23. – Арк. 116 – вказівки відділам спеціальної пропаганди політичного управління Приморського військового округу.

Перед АФК ставилися завдання керівництва роботою функціонерів і активу, організації і проведення політичної і культурно-масової роботи серед полонених, мобілізації суспільної думки полонених на боротьбу за сумлінне ставлення до праці шляхом масової роз'яснювальної роботи і розгортання трудового змагання, здійснення суспільного контролю за роботою харчового блоку, санітарної частини, вияву турботи про збереження полонених у належному фізичному стані, боротьба з каліцтвом, самовиснаженням і симуляцією з боку полонених, а також надання всебічної допомоги адміністрації у забезпеченні порядку в табірному відділенні і зразкового стану територій житлового фонду та усіх приміщень¹²⁹.

Своєю роботою АФК сприяли командуванню таборів у правильному доборові полонених для репатріації, рекомендували кандидатів до АФК різного рівня, викладачів курсів демактиву, кандидатів на адміністративно-командні посади. АФК регулярно заслуховували звіти своїх місцевих, тобто табірних, відділень. Члени АФК мали право без перешкод пересуватися по всіх табірних відділеннях і пунктах з метою “ознайомлення з роботою АФК і надання допомоги останнім”.

Власне кажучи, був створений інститут японських політпрацівників зі своїм апаратом. До складу комітетів зазвичай обирали функціонерів, що працювали безпосередньо при табірних управліннях і функціонерів або представників комітетів з табірних відділень. Це були порівняно зі звичайними полоненими небожителі, які вже забули труднощі полону.

Організаційно АФК складалося з голови і керівників пропагандистської, культмасової, побутової роботи, трудового змагання і роботи серед молоді, а також відповідального за курси демактиву. При АФК могли створюватися табірні лекційні групи з 3–5 чоловік на чолі з керівником пропагандистської роботи. Завдання й обов'язки АФК визначалися директивою МВС, але

¹²⁹ ЦАМО РФ. – Ф.142. – Оп.429094с. – Стр.23. – Арк. 117 – вказівки відділам спеціальної пропаганди політичного управління Приморського військового округу.

конкретизувалися на місці. АФК займалося навчанням активу табору, включаючи табірні курси деактиву і гуртки з вивчення “Короткого курсу історії ВКП(б)”, проводили семінари, інструктажі і керували роботою антифашистської кімнати.

Завдання табірної АФК включали організацію і керівництво всією політичною і культурно-масовою роботою серед полонених через АФК у табірних відділеннях. Проведення конференцій, нарад, мітингів, зборів, концертів художньої самодіяльності, лекцій, трудового змагання в загальнотабірному масштабі довірялося АФК. Надання допомоги командуванню табору у виявленні “реакційно налаштованих елементів”, у зборі позитивних відгуків полонених про своє перебування в полоні “з висловленням подяки радянському урядові і радянському народові”, збереження здоров’я полонених і підтримка порядку в таборах також входило до обов’язків АФК.

Демократично налаштований солдат Тані Фукумаду з 7-ї дивізії 204-го полку говорив: “Запозичуючи демократичний досвід у Радянського Союзу, ми поступово перебудовували своє життя в себе в таборах. Раніше необмежені права в таборах мав офіцерський склад. Він командував усіма нами й сам розв’язував усі питання без нашої участі. Зараз становище змінилося. Тепер ми, солдати-демократи, маємо вирішальний голос. На командні посади ми висуваємо своїх людей з демократів, що активно борються з усіма супротивниками демократії. Усі питання ми вирішуємо демократичним порядком. Офіцери уже втратили для нас старе значення. Ми поважаємо лише тих офіцерів, що йдуть разом з нами і разом з нами розділяють сподівання японського народу і прагнуть до поліпшення життя населення шляхом перетворення Японії на демократичних засадах!”¹³⁰.

¹³⁰ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.149. – Арк. 207 – політичні донесення політичних відділів округів (1946 р.).

Ця розповідь очевидця образно розкриває ті процеси, що відбувалися в таборах. Єдине, що можна сказати, що точка зору Тані Фукумаду об'єктивно відбиває стан справ у конкретному таборі. Повнішу картину можна побачити, проілюструвавши її узагальненнями радянських політпрацівників. Наприкінці 1947 року вони писали про військовополонених: "... це вже далеко не ті люди, що були в колишній Квантунській армії до їхнього полону. У їхньому світогляді відбулися значні зміни. Вони по-іншому дивляться і на Радянський Союз, і на Японію, але колишня мілітаристська ідеологія, прищеплена їм з дитячих років, остаточно не підірвана. Вони ще не вивільнилися цілком з-під впливу реакціонерів, що, замаскувавшись продовжують свою діяльність по розкладанню демократичного руху. Вони усе ще є політично відсталими, над ними тяжіє непевність. Вони присутні на зборах, мітингах, на вечорах художньої самодіяльності, на кінокартинах, але утримуються від активної участі і висловлення своїх поглядів. Вони побоюються дати якийсь привід для переслідування їх після повернення на батьківщину"¹³¹.

Дисертант стверджує, що ізоляція офіцерів, створення широкої мережі курсів демактиву, введення інституту штатних функціонерів, антифашистських комітетів, створення політшкіл і політгуртків, лекторіїв, проведення конференцій демактиву, збільшення політичної літератури в таборах, введення обов'язкових політінформацій і посилення культосвітньої роботи створили умови для масового залучення військовополонених у створений демократичний рух і сприяли посиленню їхньої активності.

Можна сказати, що вжиття цих заходів радянським командуванням підірвало вплив японських офіцерів на підлеглих їм солдатів. До кінця 1947 року офіцери в більшості таборів втратили свою владу над солдатами, позбулися своєї опори в масах. Тепер вони вже не ризикували відкрито

¹³¹ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.310. – Арк. 69 – матеріали зі спеціальної пропаганди (досвід) 7 управління спеціальної пропаганди Головного політичного управління Радянської армії.

виступати проти вжитих радянською стороною заходів щодо політичної індокринації військовополонених.

На заключному етапі перебування японських солдатів і офіцерів на території СРСР форми і методи політичної роботи з ними утвердилися і вже не видозмінювалися. Радянська сторона піклувалася про те, щоб усі ці форми нормально функціонували. Як тільки їхня діяльність не відбивала сподівань політпрацівників, одразу вживалися заходи щодо встановлення норми. Основною формою політичної роботи стали АФК, через які контролювали всі сторони життя в таборах.

Початок 1948 року знаменувався декількома процесами. Насамперед це завершення організаційного оформлення демократичного руху, що супроводжувалося виборами АФК і продовженням процесу репресій, особливістю якого було поширення наказу МВС СРСР № 0300 і на ОРБ МЗС. Крім цього йшов процес репатріації. У цілому все це було взаємозалежним.

Крім АФК удосконалювались й інші форми політичної роботи. До того ж, наявність всезростаючої кількості активу дозволяла застосовувати їх у широкому діапазоні. Радянська політична наука визначала п'ять видів політичної роботи: друкована пропаганда; усна пропаганда й агітація; політичне навчання; наочна агітація і культурно-масова робота. Усі ці види були складовими частинами загальної системи масово-політичної роботи і були об'єднані загальними цілями і завданнями.

Найпоширенішими формами пропаганди були лекції, доповіді і бесіди. Лише у 1948 році було прочитано 7285 лекцій і доповідей з охопленням 1 млн. 287 тис. чоловік¹³². Для читання лекцій залучалися перевірені, найкраще підготовлені у політичному відношенні військовополонені з числа демократичного активу. У кожному таборі налічувалося по 8–10 лекторів і доповідачів. Усі вони закінчували спеціальні курси. У ряді випадків

¹³² ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.562. – Арк. 275 – звіти про досвід роботи політичних управлінь Далекосхідного військового округу (до 1950р.).

створювалися групи лекторів під керівництвом радянських офіцерів. Окрім цього всі лектори були охоплені навчанням у гуртках з вивчення “Короткого курсу історії ВКП(б)”.

Політичне навчання стало найважливішою ланкою в системі політичної індокринції військовополонених. Таке “навчання” проходило в політгуртках, гуртках з вивчення “Короткого курсу історії ВКП(б)”, на курсах демократичного активу – табірних, районних, окружних, крайових, три-, дво-, одномісячних, а на завершальному етапі полону – в лекторіях.

Політгуртки були найпоширенішою формою. Практично вони функціонували в кожному табірному пункті. У 1949 році загальна чисельність полонених зменшилася і майже усі вони були охоплені навчанням у гуртках. Політгуртки призначалися для рядової маси, у той час як гуртки з вивчення “Короткого курсу історії ВКП(б)” були розраховані на активістів. З жовтня 1948 року різко посилювалася пропаганда програми і діяльності компартії Японії. У директиві начальника Головного політуправління РА і ВМФ № 432/ш від 25 жовтня 1948 року ставилося завдання “прямого підведення полонених до усвідомлення необхідності вступу до КПЯ після прибуття на батьківщину”. У зв’язку з цим була розроблена спеціальна тематика лекцій і доповідей для спецкіл і політгуртків. У газеті “Ніхон Сімбун” почали широко практикувати передрук статей з газети японських комуністів “Акахата”.

До 1949 року єдиної програми для політгуртків не існувало. Їхня робота зосереджувалася навколо матеріалів, що публікувалися в газеті “Ніхон Сімбун” і брошур, що видавалися редакцією цієї газети. У 1949 році була розроблена єдина програма і уведено єдиний метод для занять у гуртках. Це створило певну систему в політичному навчанні полонених і полегшило керівництво і контроль за змістом роботи гуртків. Єдина програма передбачала вивчення 25 тем. Лектори, що читали ці теми, забезпечувалися літературою і лекціями, розробленими у відділах спеціальної пропаганди.

Гуртки з вивчення “Короткого курсу історії ВКП(б)” були вищим щабелем в політичному навчанні полонених. Основним методом занять було читання текстів або розповідь з наступною співбесідою. “Короткий курс” вивчали по розділах. До кінця 1948 року ознайомлення з цим табірним “бестселером” було завершено і довелося розпочати його вивчення повторно.

За відгуками керівників гуртків і радянських інструкторів, що були присутніми на заняттях, основні питання історії більшовицької партії військовополонені засвоювали на достатньому рівні для того, щоб вони служили їм базою для подальшого розширення знань. У той же час, величезна кількість питань, що ставилися полоненими на заняттях, свідчила про те, що японцям важко давалися основи марксизму-ленінізму, однак вони “завзято прагнули усвідомити досліджуваний матеріал”. Іноді помічалось скептичне ставлення полонених до нав’язуваних догм.

З метою розширення світогляду військовополонених, що вже освоїли визначений мінімум політичних поглядів, займаючись у гуртках або самотійно, із квітня 1949 року в таборах були організовані лекторії. На лекторіях читався курс із 30 лекцій за тематикою окружних курсів демократичного активу. Тематика цих курсів і їхній потенціал були перенесені і націлені не на підготовку демократичного активу, а на “масову політичну обробку, цілеспрямовану і масовану”¹³³.

Культурно-масова робота як частина політичної передбачала роботу антифашистських кімнат, показ кінокартин і організацію колективів художньої самодіяльності. Військовополонені могли “культурно провести вільний від роботи час”, читаючи в бібліотеках, читальнях, клубах, кімнатах підшивки газети “Ніхон Сімбун”, політичну літературу типу: “Короткий курс історії ВКП(б)”, “Коротка біографія Й.Сталіна”, “Питання

¹³³ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.562. – Арк. 319 – звіти про досвід роботи політичних управлінь Далекосхідного військового округу (до 1950 р.).

ленінізму”, “Суспільний і державний устрій СРСР”, “Сталінська конституція – конституція соціалістичного суспільства” і т.ін.

Концерти художньої самодіяльності, “мали за мету не тільки надати військовополоненим можливість культурно й організовано провести вільний від роботи час, але й сприяти перевихованню військовополонених у демократичному дусі, знайомити японців з нашим радянським мистецтвом і показувати переваги нашого соціалістичного мистецтва над розтлінним буржуазним мистецтвом”¹³⁴.

У 380-му транзитному таборі репатріації усі військовополонені розучували радянські і революційні пісні під керівництвом спеціально призначених “музично грамотних” японців. Пісні виконувалися групами від однієї до трьох тисяч чоловік. Репертуар революційних пісень обмежувався “Інтернаціоналом”, гімном Радянського Союзу, “Кантатою про Сталіна”, “Акахата” (Червоний прапор) і піснею “Широка країна моя рідна”.

Використовуючи весь арсенал політичних засобів впливу на свідомість військовополонених, радянські політпрацівники домагалися того, що протягом усього періоду перебування в полоні, а особливо на завершальному його етапі в 1948–1949 роках, полонені постійно були під впливом політичної пропаганди.

Поряд з організаційним зміцненням йшло поглиблення й удосконалення змістової частини радянської пропаганди. Від простого роз’яснення японським солдатам і офіцерам їхнього становища в таборах і пропаганди причин і цілей минулої війни на початковому періоді полону, зміст доповнювався популяризацією японської компартії і пропагандою теорії марксизму-ленінізму протягом всього періоду полону і особливо на завершальному його етапі.

¹³⁴ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.562. – Арк. 332 – звіти про досвід роботи політичних управлінь Далекосхідного військового округу (до 1950р.).

Пропаганда на військовополонених здійснювалася одночасно по декількох напрямках: пропаганда “правди” про Радянський Союз; роз’яснення становища в Японії і проблеми демократизації її громадського життя; міжнародні справи і роль світової системи соціалізму; питання практики партійного будівництва і марксистсько-ленінської теорії.

Пропаганда “правди” про Радянський Союз (цей вираз узятий з документів тієї епохи) включала роботу з роз’яснення державного устрою Радянського Союзу, суті радянської “демократії”, сталінської конституції, а також ролі Радянської армії в радянському суспільстві, становища радянських людей, критеріїв радянської зовнішньої політики і багато іншого, що стосувалося радянського. Пропаганда, зрозуміло, проводилася з тією метою, щоб показати полоненим, що все радянське краще і нічого кращого, ніж радянське у світі немає і для того, щоб домогтися від полонених зміни ставлення до Радянського Союзу і радянських людей на краще.

Безумовно, безглузді уявлення військовополонених про радянську Росію, як про країну, населену білими ведмедями, де немає ні культури, ні техніки, де безкрайні простори і багатства надр лежать недоторканими, змінилися. Що ж до почуттів, то їх необхідно було викликати не тільки позитивним ставленням до військовополонених, але й закріпити засобами пропаганди.

Пропаганда “правди” про Радянський Союз починалася з того, що цю правду саме і намагалися сховати. Військовополоненим прагнули створити такі умови, за яких спілкування з простим народом суворо обмежувалося, або просто виключалося, тому що простий народ дуже відрізнявся від створюваного пропагандою гармонійного і благополучного радянського демократичного ладу.

Ось один лише приклад. На території табору військовополонених в Уссурійську, що обслуговував завод вогнетривкої цегли, мешкали п’ять родин робітників цього заводу. Здавалося, немає кращої нагоди, щоб

продемонструвати на ділі “правду” про життя робітників і інші міфи в царині пролетарського інтернаціоналізму. Однак політпрацівники вирішили інакше. Що, власне, їх налякало?

Побутовий і “політико–моральний” стан робітників вони оцінювали як “огидний”. Часті простоя в роботі, зарібок у 180 – 200 карбованців за наявності родини з 3 – 4 чоловік, незабезпеченість їх паливом ілюструють лише частину важкого становища родини. За зізнанням самих робітників, вони по 5 – 6 днів не їдять хліба, ходять у ганчір’ї і живуть у брудних, антисанітарних приміщеннях разом із хворими.

“У силу обстановки, що створилася із проживанням радянських громадян на території табору військовополонених, є випадки крадіжок при сушій білизні військовополонених і жебракування продуктів харчування дітьми робітників у військовополонених”, – відзначав політпрацівник цього табору і робив висновок, – “таке важке побутове й економічне становище радянських громадян, що проживають у цьому таборі на очах у військовополонених японців, завдає величезної шкоди політиці нашої партії і державі”.

Автор доводить, що пропаганда “правди” про Радянський Союз на різних етапах мала свою специфіку. Перші спроби показати військовополоненим переваги радянського ладу були зустрінуті ними з недовірою і розцінювалися як зумисне тенденційні. З огляду на це довелося почати з загального ознайомлення військовополонених з життям в СРСР. Полоненим підносилися факти без коментарів і узагальнень. Надалі пропаганда стала глибше й усебічніше висвітлювати питання соціалістичного будівництва, акцентуючи увагу на перевагах радянського суспільного і державного ладу перед капіталістичним. Усе зводилося до того, щоб підвести військовополонених “до висновку про необхідність боротися за соціалізм і в Японії на основі досвіду СРСР”.

Створена система пропаганди була спрямована на те, щоб “поступово підвести військовополонених до висновку, що тільки Радянський Союз був і є щирим та надійним другом японського народу, що тільки дружба японського народу з народами Радянського Союзу є гарантією успіху японського народу в боротьбі проти американських колонізаторів і японської реакції за світ, демократію і національну незалежність країни”¹³⁵.

Із самого початку полону радянські органи пропаганди були зацікавлені в тому, щоб інформувати військовополонених про події в Японії і формувати в них “правильне” уявлення про те, як демократизувати суспільний і державний устрій у їхній країні. Специфіка радянської пропаганди полягала в тому, що події, які відбуваються в Японії трактувалися в потрібному для пропагандистів контексті. Таке положення в ті роки існувало й у радянській пресі, що могла відбивати тільки одну точку зору й обов'язково крізь призму комуністичної ідеології.

“Правдиве” висвітлення стосувалося всіх сторін життя Японії. Це насамперед створення демократичного фронту, чистка держапарату, виборів, створення нової конституції, земельної реформи, робочого і селянського руху, створення робочих профспілок, діяльності японської компартії, існування імператорської системи, політики уряду, залучення до відповідальності винуватців війни і військових злочинців.

Уся пропаганда зводилася до того, щоб викрити усе, що не відповідало комуністичній доктрині. У свою чергу, на щит піднімалося усе, що грало на руку і відповідало цілям пропаганди – “показ зростання демократичних сил японського народу, очолюваних Компартією Японії і їхньої боротьби за мир, демократію і національну незалежність Японії проти американських

¹³⁵ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.562. – Арк.29 – звіти про досвід роботи політичних управлінь Далекосхідного військового округу (до 1950р.).

колонізаторів і японських реакціонерів”, показ “миролюбної і дружньої політики Радянського Союзу щодо японського народу”.

Метою даного напрямку пропаганди було, як вказувалося в агітматеріалах, “показати не тільки те, до яких наслідків призведе злочинна політика американців у Японії і їхніх прислужників – японської реакції, але і підказати шляхи боротьби, місце, що повинні зайняти репатріанти в загальній боротьбі за нову демократичну Японію”.

Особливе місце в цій пропаганді займала імператорська тема. Увага концентрувалася на самій персоні Імператора Хірохіто і на всій монархічній системі правління. Що стосується Імператора, то у світлі радянської пропаганди він розглядався як військовий злочинець, найбільший поміщик і капіталіст і, у силу цього, отже, підлягав судові. Сама монархічна система підлягала скасуванню.

Якщо на початку військовополонені не мали уявлення про діяльність КПЯ та її програму, то після вжитих заходів, лідери компартії й основні програмні вимоги партії стали відомі широкому колу військовополонених. До того ж, рейтинг цієї партії постійно підвищувався. У той час, як рейтинг ведучих партій Японії постійно знижувався. Це відбувалося завдяки цілеспрямованій пропаганді по дискредитації останніх і підвищенню авторитету першої. Під впливом пропаганди чимало військовополонених-активістів вважали себе комуністами¹³⁶.

Однак, у самих політпрацівників викликало “здивування” те, що КПЯ у своїй дев’ятипунктовій декларації, присвяченій мирному договору для Японії, у третьому пункті ставила вимогу повернути Курильські острови, не вела прямого викриття або навіть критики американської окупаційної політики в Японії і взагалі не вживала у своїй газеті виразів “американський

¹³⁶ 29 військовополонених з 6-го табірної відділення 23-го табору МВС СРСР зарахували себе до комуністів і в грудні 1946 року склали письмову клятву в якій зазначалось: “Ми зобов’язуємося скинути в Японії Імператора...”. Свою клятву вони скріпили кров’ю. – ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Стр.231. – Арк.86 – інформаційні матеріали політичного управління Забайкальсько-Амурського військового округу про обмін досвідом політичної роботи (бюлетені, огляди іноземної преси).

імперіалізм”, “американська реакція” тощо. У пропагандистській роботі КПЯ зовсім був відсутній такий важливий напрямок, як показ “переваг” радянського ладу і “всесвітньо-історичних перемог” радянського народу.

У розумінні політпрацівників така партія лише з великою натяжкою могла вважатися комуністичною. Це не лякало їх, тому що вони готували для неї, на їхню думку, добре підготовлене в ідеологічному плані поповнення, що могло змінити її спрямованість. Особливо в останній рік полону робота з підготовки кадрів майбутніх комуністів активізувалась. Була здійснена уніфікація численних і різноманітних гуртків і шкіл у єдину систему політичного навчання військовополонених за єдиною тематикою. Це зіграло певну роль в остаточній індокрінації полонених. Власне кажучи, у цей період була здійснена операція щодо заміни у свідомості полонених старих категорій мислення на потрібні, була задана нова система координат, що також випробовувалась на практиці в таборах. Це добре видно з висловлювань полонених, у яких ідеологія класового підходу і різних її термінів уживається буквально через слово, і до місця, і не до місця.

Апофеозом політичної роботи з полоненими стала кампанія з підписання колективного листа вдячності товаришеві Й.Сталіну влітку 1949 року. Робота зі збору підписів проходила у всіх таборах МВС, ОРБ МЗС і в транзитних таборах на Далекому Сході. Це була найзначніша акція, проведена політорганами, свого роду вінець їхньої роботи. Проект цього подячного листа був розроблений у надрах ВСП ПУ ВДС і редакції газети “Ніхон Сімбун”. Робота з поширення проекту проходила разом з політвідділом управління МВС по Хабаровському краю.

У директиві начальника політуправління Приморського військового округу № 11/02188 від 20 липня 1949 року говорилося: “Надсилаю проект подячного листа військовополонених японців товаришеві Сталіну. Організуйте широке обговорення листа і збір підписів серед військовополонених. Обговорення листа і збір підписів повинен послужити

поштовхом для нового піднесення політико-виховної роботи серед військовополонених перед їх відправленням у Японію”¹³⁷.

Уся робота з підписання й оформлення листа була закінчена 31 серпня 1949 року. За цей час було зібрано 66434 підписи, що були зшиті в 10 альбомів на 1120 аркушах кожен. Уже 1 вересня зібрані підписи в скриньках надавалися високому керівництву і згодом були відправлені разом з листом до Москви ¹³⁸.

Таким чином, опір полонених японських офіцерів і солдатів мав найбільший успіх у перші роки полону. З квітня 1947 року, коли офіцерів відокремили від солдатської маси, японська армія перестала існувати і її військова честь і традиції були збережені лише в серцях японських офіцерів і вірних військовому обов’язку солдатів. Безумовно, масштаби і динамізм опору не могли бути в тих умовах значними, але сам факт того, що опір існував, викликає повагу до прапорів японської армії.

Власне кажучи можна говорити не стільки про опір, скільки про протистояння японських національних ідеалів, почуттів і традицій штучно насаджуваним ідеям демократії радянського типу, марксизму-ленінізму і пролетарського інтернаціоналізму. Зрозуміло, що про яку-небудь перемогу тут говорити не доводиться. Можна говорити про те, що радянській стороні удалося нав’язати певній частині полонених свою комуністичну доктрину. Однак, якщо ідеї, формула мислення і т.ін. відносяться до свідомості і можуть піддаватися змінам, то національні почуття, менталітет японців не могли змінитися й у полоні, тому що формувалися сторіччями і за короткий термін не зникають. У цьому сенсі всі полонені залишилися японцями, але з різним ступенем усвідомлення цього факту.

¹³⁷ ЦАМО РФ. – Ф.142. – Оп.429094с. – Спр.21. – Арк. 103, 123 – директива начальника політичного управління Приморського військового округу № 11/02508 від 17.08.1949 р.

¹³⁸ ЦАМО РФ. – Ф.32. – Оп.11542. – Спр.457. – Арк. 74 – інформаційні матеріали політичних управлінь Далекосхідних військових округів.

РОЗДІЛ 4

ЗДІЙСНЕННЯ РЕПАТРІАЦІЇ ЯПОНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

4.1. Передумови та організаційні засади репатріації

Важкий стан в таборах, а особливо факт високої смертності серед полонених у зиму 1945 – 1946 років, безумовно підштовхнув радянський уряд до ухвалення рішення про репатріацію. Це рішення диктувалося і політичними мотивами. Крім того, що США наполегливо вимагали дотримання умов Потсдамської декларації у питанні повернення полонених, особливе місце займала проблема зближення СРСР і Японії і необхідність підписання мирного договору.

Виходячи з цього радянський уряд 4 жовтня 1946 року прийняв постанову № 2235-921с “Про репатріацію із СРСР японських військовополонених та інтернованих цивільних осіб”. Постанову підписав Й.Сталін. Тим самим він, ніби побічно, визнав помилковість свого торішнього рішення.

Проведення репатріації із СРСР японських військовополонених та інтернованих цивільних осіб було покладене на Уповноваженого Ради Міністрів СРСР у справах репатріації. Крім цього репатріацією займалися безпосередньо ще вісім міністерств. Управління Уповноваженого зобов'язувалося здійснювати збір, облік, розміщення і утримання в таборах репатріантів. Уся ця робота мала проводитися за участю Військових Рад Далекосхідного, Приморського, Забайкальсько-Амурського, Східно-Сибірського військових округів і начальника Тилу Збройних сил СРСР¹³⁹. Відправку військовополонених Управління репатріації погоджувало з

¹³⁹ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.3. – Спр.75. – Арк. 12 – управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

міністерствами іноземних, внутрішніх справ і Збройних сил. Репатріація із СРСР з грудня по березень не передбачалася.

Повернення додому японців планувалося через визначені пункти і порти. Міністерство Збройних сил до 20 жовтня 1946 року в районі порту Маока (нині Холмск) створювало на Сахаліні й у районі порту Находка в Примор'ї по одному транзитному табору місткістю 6 000 чоловік кожний. На випадок їхнього перевантаження, а також для утримання військовополонених зі “слабким фізичним станом”, з метою його поліпшення, в Забайкальсько-Амурському і Східно-Сибірському військових округах створювалися по одному збірному табору тієї ж місткості, що і транзитні. З метою координації дій міністерств із центром і таборами в округах організовувались відділи репатріації.

Інші міністерства і відомства забезпечували репатріантів харчуванням, “предметами речового постачання, придатним до носіння, для погано одягнених і босих”, медико-санітарним обслуговуванням, ларьками “для торгівлі предметами першої необхідності в таборах”, транспортом, фінансами.

Слід зауважити, що Управління репатріації, з моменту його створення в 1944 році не займалося питаннями репатріації військовополонених. Цим опікувалося ГУСВІ МВС СРСР. В даному разі ми бачимо приклад поєднання репатріації військовополонених і цивільного населення з територій контрольованих СРСР і з територій, що ввійшли до його складу. Для того, щоб така репатріація не була схожа на операції НКВС щодо виселення кримських татар, інгушів, поволзьких німців і інших народів Радянського Союзу, така місія була доручена Управлінню репатріації.

Що ж до самого управління, то воно мало великий досвід роботи з іноземними репатріантами, а також репатріації з європейських та інших країн громадян СРСР, що було його основним завданням. Станом на 1 березня 1946 року структурні підрозділи цього управління повернули на батьківщину 5 352

963 радянських громадян і 1 016 588 громадян іноземних держав¹⁴⁰. Отже, поставлене завдання для управління репатріації було посильним.

18 жовтня 1946 року в управлінні репатріації відбулась перша нарада, на якій розглядалися питання організації репатріації та взаємодії у цьому усіх зацікавлених міністерств і відомств. Заступник начальника управління генерал К.Голубєв ознайомив присутніх з накресленим планом репатріації, яку передбачалося здійснити у два етапи – перший у листопаді 1946 року і другий – з квітня 1947 року.

У разі своєчасної підготовки таборів для репатріантів у листопаді місяці планувалося відправити в Японію з порту Находка з 12 по 15, з 21 по 23, і 29 листопада, а також 3 грудня 1946 року по 6 000 чоловік і з порту Маока з 12 по 15 і з 21 по 23 листопада по 5 000 чоловік. Усього ж до 1 квітня 1947 року, до початку другого етапу, передбачалося відправити близько 30 тисяч чоловік. Темп подальшої репатріації намічався в 20 – 25 000 чоловік на місяць з обох портів.

На прохання Військової Ради Далекосхідного військового округу з порту Маока планувалося відправляти в першу чергу розрізнені родини, потім військовополонених і “різний набір в особі притонуотримувачів та інших не зайнятих на виробництві людей”. З порту Находка спочатку відправлялися абсолютно здорові і добре одягнені військовополонені. “Узагалі треба, щоб авангардний ешелон репатріантів прибув у Японію в повному порядку – говорив К.Голубєв, – щоб ні до чого не могли причепитися для розпалення антирадянських наклепів”¹⁴¹. Наступні ешелони повинні були відправлятися в такому ж ідеальному порядку як і перший.

На нараді було погоджено також питання про спрямування контингентів військовополонених з таборів МВС за заявками органів репатріації. МВС зобов’язувалося направляти в табір людей тільки після одержання

¹⁴⁰ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.9. – Спр.75. – Арк.2 – управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

¹⁴¹ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.3. – Спр.75. – Арк. 124 – управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

повідомлення і календарних термінів заповнення таборів. Також було обговорене питання про готовність таборів, форсування робіт з їхньої підготовки до прийому полонених, для чого було визнано необхідним прискорити виділення приміщень для таборів, завезення продовольства і речового майна.

Через ряд організаційних труднощів репатріація почалася не в листопаді, як планувалося, а на початку грудня 1946 року. Перші кораблі, що прибули 2, 3 і 4 грудня в порти Маока, Находка і Дайрен – усього 8 – вивезли 16 578 репатріантів.

В ході репатріації радянська сторона мала справу не з американцями, як це передбачалося, а з японцями. Капітани і команда як перших, так і всіх наступних кораблів були винятково японці. Американських представників на жодному судні не було. Таке становище для радянської сторони були ненормальним і органи репатріації вважали потрібним запропонувати американцям, щоб надалі передача японців-репатріантів проходила не японцями, а представникам американського командування. Останні хоча і були зацікавлені у якнайшвидшій репатріації японців на батьківщину, але вважали, що ця справа більше стосується Радянського Союзу, ніж США.

Тривалі переговори з приводу підписання угоди з американцями про репатріацію японських військовополонених і цивільних осіб змусили генерала К.Голубева запропонувати міністерству Закордонних справ утриматися від репатріації з території СРСР до її підписання. Одночасно, у зв'язку з важким продовольчим станом у районі військово-морської бази в Порт-Артурі, репатріацію японців із усього Ляодунського півострова він пропонував не припиняти, а прийняти план маршала К.Мерецкова і репатріювати по 50 тисяч чоловік щомісяця.

19 грудня 1946 року в Токіо генерал Деревянко і представник Головнокомандувача союзних держав у Японії генерал Пауль Дж. Міллер підписали угоду про репатріацію японських військовополонених і цивільних

осіб з території СРСР і з територій, що знаходяться під його контролем у Японію. В угоді було зазначено, що з території СРСР і контрольованих ним районів репатріації підлягають японські військовополонені і японські цивільні особи. Особливо обумовлювалося, що з території СРСР японські цивільні особи репатріюються на добровільних засадах. Визначалися порти, через які планувалося проводити репатріацію – Находка, Маока, Гензан, Канко і Дальній (Дайрен). Темп репатріації встановлювався в 50 000 чоловік на місяць з усіх портів без врахування категорій репатріантів.

Бралось до уваги, що у випадку непередбачених обставин репатріація може бути припинена або замінений порт відправлення. Малися на увазі кліматичні умови – льодова обстановка, труднощі підвозу репатріантів до портів в умовах зими, тобто не політичні мотиви. Угода визначала порядок прийому репатріантів на кораблі і їхнє транспортування в Японію. Розподілялися обов'язки по забезпеченню і підготовці репатріантів до відправлення. Передбачалося, що “усі витрати, пов'язані з репатріацією японських військовополонених і цивільних осіб з території СРСР і територій, контрольованих СРСР, повинні бути віднесені на рахунок японського уряду”¹⁴².

Угодою урегулювалися і майнові права репатріантів. На той час жодних міжнародних рішень щодо майна японців не було. Американці в Південній Кореї усю власність японських громадян оголосили власністю американської військової адміністрації. Корейцям дозволялося купувати у японців житлові будинки, землю і торговельні підприємства, але гроші корейці платили не японцям, а вносили в банк на поточний рахунок американської військової адміністрації, яка виплачувала колишньому власникові майна тільки 1 000 ієн і на іншу суму видавала зобов'язання погашення її у визначений термін у Японії.

¹⁴² ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.3. – Спр.75. – Арк.307 - управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

Китайці в Шанхаї дозволяли брати тільки особистий одяг, постіль, 5 фунтів рису й інші дрібні речі. Інше майно конфісковували. Приватним японським особам був наданий двадцятиденний термін для добровільної здачі майна з видачею квитанцій на право пред'явлення до оплати вартості зданого майна в Японії в рахунок репарацій. Майно не здане у встановлений термін конфісковували без видачі будь-яких квитанцій. На практиці усе виглядало інакше. Японців збирали у табори, де їх обшукували і грабували дочиста китайські військові і поліцейські. Майно їх передавалося за хабарі китайським спекулянтам, купцям і поліцейським.

На території СРСР японське майно – рибальські концесійні підприємства на Камчатці і на узбережжі Охотського моря, а також усі японські підприємства Південного Сахаліну і Курильських островів по кількості робітників понад 10 чоловік¹⁴³, спеціальні підприємства (друкарні, театри, лікарні, готелі), великі сільськогосподарські ферми були націоналізовані і передані в розпорядження радянських господарських організацій і міністерств¹⁴⁴.

За умовами угоди японським військовополоненим дозволялося провозити особисті речі в обсязі ручного багажу, а японському цивільному населенню – особисті речі і майно в кількості не більше 100 кг на одну людину. Тим і іншим дозволялося везти із собою гроші в сумі на одну людину не більше 500 ієн для офіцерів, 200 ієн для солдатів, 1000 ієн для цивільних осіб, а також дозволялося брати із собою особисті поштові ощадні книжки, банківські книжки й інші особисті іменні документи, видані японськими фінансовими установами і які підлягали оплаті в Японії.

У цілому в органах репатріації на 1 січня 1947 року працювало 1 776 чоловік, зайнятих підготовкою до повернення на батьківщину японських військовополонених і цивільних осіб. У відділах у справах репатріації у

¹⁴³ Постанова РНК СРСР від 13.10.1945р. № 14949рс

¹⁴⁴ Постанова РНК СРСР від 2.2.1946р. № 263

військових округах працювало по 68 чоловік, у транзитних і збірних таборах було зайнято ще 858 чоловік обслуговуючого персоналу і 850 чоловік – солдатів і офіцерів охорони цих таборів.

Табори репатріації були організовані відповідно до постанови уряду і директив Генерального штабу ЗС СРСР. У Далекосхідному військовому окрузі в порту Маока розміщувався табір № 379. Приморський військовий округ розгорнув у бухті Находка табір № 380. На території Північної Кореї були створені табори № 51 (порт Гензан) і № 53 (порт Конан), а на Ляодунському півострові табір № 14 у порту Дальній. Усі вищезгадані табори були транзитними, тобто репатріанти в них на довго не затримувалися. Збірні табори були відкриті в Забайкальсько-Амурському військовому окрузі – № 381, у Східно-Сибірському військовому окрузі – № 382.

Перед збірними таборами не ставилося завдання безпосереднього відправлення військовополонених прямо в Японію. У їхню функцію входила підготовка військовополонених до відправлення в транзитні табори. Передбачалося, що в збірні табори будуть направлятися ослаблені військовополонені, яким створять відповідний режим, що дасть їм змогу відновити здоров'я.

Так збірний табір № 382 являв собою територію розміром 1 800 на 1 300 метрів, на якій було розміщено два блоки землянок для військовополонених і служб забезпечення, а також житлові приміщення роти охорони й офіцерського складу. Усі землянки являли собою однотипні споруди місткістю по 300 чоловік. У них були розміщені одно- і двоядні нари в чотири ряди. “Земляний фонд”, так називали землянки, в яких розміщувалися військовополонені, вимагав капітального ремонту. Верхнє покриття “земляного фонду” прогнило настільки, що вимагало заміни. Ремонт проводився силами самих військовополонених. Руками військовополонених у таборі обладнувалися харчоблок, лазня, проводилася заготівля дров, споруджувалися нові криниці для води, підсилювалася зовнішня і внутрішня

огорожа табору. Про готовність табору до прийому полонених свідчать документи: “Житлові землянки для розміщення військовополонених не підготовлені – відсутні нари, не засклені вікна. Окремі групи військовополонених розміщені в напівзруйнованих землянках. Вода в табір доставляється в казанках самими військовополоненими за півтора кілометри,” – писав заступник начальника ГУСВІ МВС СРСР генерал І.Петров в Управління репатріації¹⁴⁵. Описану картину табірної побуту можна доповнити невеликим, але істотним зауваженням – надворі стояла сибірська зима. Таким чином, зусиллями військовополонених їхній побут і побут працівників табору був налагоджений.

В ті роки зайнятість військовополонених на різних роботах, особливо в цьому таборі, вимірялася такою мірою, як “людиногодина”. Це показник кількості людей, що виконували певну роботу за певну кількість часу. Отож, на благоустрій табору було витрачено 121000 “людиногодин”, на роботу у військових частинах Східно-Сибірського військового округу було витрачено ще 413912 “людиногодин”. Військовополонені були також задіяні і на збиранні врожаю – на це було витрачено 47543 “людиногодин”. Усього ж кількість відпрацьованих військовополоненими годин склало 591260 “людиногодин”. За весь період існування табору до нього надійшло 13422 полонених японців. Останній ешелон з табору пішов 19 жовтня 1947 року, тож табір не проіснував і року.

Такі ж завдання стояли і перед 381-м збірним табором репатріації. Цей табір розміщувався в Паді Сухій на північній окраїні м. Чити. Табір був обнесений двома рядами колючого дроту. Його казармений фонд складався з капітальних дерев’яних будівель. За восьмимісячний період роботи через 381-й збірний табір репатріації було спрямовано в Находку усього 3000 військовополонених.

¹⁴⁵ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.3. – Спр.75. – Арк. 262 – управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

Великої потреби в таких таборах Управління репатріації не бачило. Воно пропонувало Генеральному штабі ЗС СРСР скоротити їх, обґрунтовуючи це тим, що контингент, який надходить, від органів МВС не вимагав тривалого перебування в них, як це передбачалося раніше. Крім того, табір № 380 у Находці замість передбачуваної норми розміщення в 6 000 чоловік був розширений з урахуванням чисельності табору № 53, що знаходився вже там, до 20000 чоловік і цілком справлявся з прийомом і відправленням військовополонених японців встановленим урядом темпом у 20 000 чоловік на місяць¹⁴⁶. Генеральний штаб ЗС СРСР своєю директивою запропонував розформувати 381-й і 382-й збірні табори до 25 вересня 1947 року.

Автор вважає, що основна роль у здійсненні процесу репатріації відводилась транзитним таборах. Транзитний табір – це останній пункт зупинки репатріантів перед довгоочікуваним поверненням на батьківщину. Як і збірні табори, транзитні відрізняються від таборів військовополонених системи МВС тим, що в таборах органів репатріації утримувалися звільнені від конвою військовополонені. Тут вони проходили підготовку до відправлення на батьківщину і, відповідно, режим і охорона в цих таборах не були подібні режимові їх утримання у таборах МВС.

До групи транзитних таборів належали табори в Конані, Гензані, Дальньому, Находці і Маока. Їхнє розміщення було обумовлено напрямками репатріаційних потоків. З Ляодунського півострова репатріантів вивозили через транзитний табір № 14 у порту Дальній; з Північної Кореї через транзитний табір № 51 у Гензані і № 53 у Конані. Останній згодом був переведений у бухту Находка. На території Радянського Союзу знаходилося два транзитних табори репатріації. Через 379-й транзитний табір у порту Маока в основному репатріювалося японське цивільне населення Південного Сахаліну і Курильських островів. Воротами цього табору пройшла і деяка частина військовополонених, що знаходилися в цьому регіоні. Частина

¹⁴⁶ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.4. – Спр.54. – Арк. 27 – управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

військовополонених була вивезена також через табори в Північній Кореї і на Квантунському півострові. Основна ж маса полонених, що знаходилися на території СРСР, пройшла через 380-й транзитний табір репатріації в порту Находка.

Табір № 14 у порту Далекий розміщувався в будинку морського вокзалу. Під житлові приміщення були пристосовані цементні склади на другому поверсі вокзалу. Табір був забезпечений електричним світлом, мав медпункт з амбулаторним і стаціонарним відділеннями на 50 ліжок, електричним опаленням.

51-й транзитний табір репатріації інтернованих японських громадян розташовувався за 15–20 км від місця посадки на кораблі в порту Гензан у Північній Кореї. Зв'язок адміністрації табору з портом здійснювався телефонно-польовим зв'язком, який працював так, що його доводилося дублювати пішими посылними. На відміну від таборів, розташованих на території Радянського Союзу, ці табори не були огорожені парканом, а охорона здійснювалася силами патрульних постів.

Для репатріації військовополонених з Північної Кореї призначався 53-й транзитний табір, що розташовувався в районі порту Конан. Табір мав три табірних відділення, японський госпіталь на 650 чоловік і радянський військовий госпіталь № 2540 місткістю 1000 чоловік. Госпіталі були забезпечені паровим опаленням, світлом і водою. Відділення табору розташовувалися на відстані 5–7 км від управління табору.

Перелічені табори були сформовані до 15 листопада 1946 року, як цього вимагала директива Генерального штабу № 261114 від 15 жовтня 1946 року, тобто усього за один місяць.

379-й транзитний табір репатріації був відкритий 1 листопада 1946 року. Він розміщувався в чотирьох дерев'яних будинках колишньої жіночої гімназії за півтора кілометри від порту. При “ущільненому” розміщенні в 2–3 яруси нар табір міг розмістити до 5000 репатріантів. Безпосередньо на території табору

половину одного корпусу й окремих двоповерховий будинок займала радянська середня школа й інтернат. Крім того, у чотирьох житлових будинках містився учительський склад цієї школи. У 1947 році школу перевели в порт Маока, у приміщення колишньої японської школи, потреба якої відпала, оскільки в першу чергу репатріювалися японці з цього району.

Поки вирішували питання про місце розташування 380-го табору, відкриття репатріації було зірвано. У зв'язку з цим, генерал К.Голубєв 2 листопада 1946 року писав начальникові Генерального штабу ЗС СРСР маршалові О.Василевському: "... Рішення Уряду про створення транзитного табору в порту Находка дотепер не виконане у зв'язку з чим питання про початок репатріації японців з порту Находка в листопаді місяці є під загрозою зриву. Міжвідомчі переговори про надання під табір приміщень, що їх нині займають управління військово-морського будівництва № 7 ніяких результатів не дали"¹⁴⁷.

Для того, щоб не допустити зриву у проведенні репатріації, генерал К.Голубєв пропонував застосувати силу і зайняти приміщення табору № 9 під транзитний табір. Після рішення маршала А.Василевського 12 листопада 1946 року табір № 9 у Находці був зайнятий військовою адміністрацією. Мала пропускна спроможність табору виявилася істотним недоліком у процесі репатріації. Протягом всього періоду, а в основному до 1948 року, табір розбудовувався, облагороджувався. До початку репатріації 1948 року він уже мав 4 відділення і міг умістити до 15 000 чоловік. Уся територія табору була добре розпланована й опоряджена: були зроблені зелені насадження, розбиті газони, доріжки, площадки, установлені художньо оформлені стенди, вітрини, усілякі макети і транспаранти.

Відправлення репатріантів з території Північної Кореї і Ляодунського півострова проводили органи репатріації Приморського військового округу. Цю роботу планувалося провести поетапно. У першу чергу вивозили

¹⁴⁷ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.3. – Спр.75. – Арк. 128 – управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

безробітних і біженців, потім родини військовослужбовців, що перебували в полоні. Після них – кваліфікованих робітників та службовців і вже потім військовополонених. В останню чергу вивозили військовополонених японців, які потребували лікування і відновлення здоров'я, а також робітників, що працювали на оборонних підприємствах.

Перша партія репатріантів з табору № 51 і № 53 була відправлена в період з 14 по 17 грудня 1946 року на 4 кораблях – “Тоцукі Мару”, “Эйроку Мару”, “Дайозун Мару”, “Эйхо Мару”. Усього – 12673 чоловік, серед яких було 9774 військовополонених. До моменту відправлення усі військовополонені були переодягнені в нове японське обмундирування, оглянуті в санітарному відношенні і представлені капітанам кораблів. У момент відправлення кожен репатріант бажав потиснути руку радянським офіцерам, аби сказати “спасибі”. Причину такого поведження можна пояснити словами одного старшого ефрейтора японської армії: “Я думав, що військовополонені мали опинитися в рабському становищі, але Радянська армія ставилася не так, як я думав – представники Червоної армії поводитися з нами добре”¹⁴⁸.

Особливість репатріації з Південного Сахаліну і Курильських островів полягала в тому, щоб у першу чергу вивезти японців, родини яких знаходилися в Японії, а також усіх незайнятих “суспільнокорисною працею”. Серед перших вивозили і військовополонених японців з Курильських островів і з Південного Сахаліну, що перебували у віданні міністерства Збройних сил СРСР.

Першими, хто увійшов на територію 379-го транзитного табору, були інтерновані трьох окремих робочих батальйонів військовополонених загальною чисельністю 2974 чоловік. Командні посади в підрозділах займали японські офіцери. Потім, з 3 листопада 1946 року в табір почали прибувати японські цивільні особи. До 6 листопада їх зібралось 2341 чоловік. Серед

¹⁴⁸ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.4. – Спр.6. – Арк. 99 – доповідь старшого офіцера, інструктора з політично-просвітньої роботи при відділу репатріації 25-ї армії майора Дорошко від 5 січня 1947 року.

військовополонених виявилися 372 солдати й офіцери, родини яких проживали на острові. Вони виявили бажання залишитися на Сахаліні до репатріації їхніх родин. Органи МВС встановили, що родини 106 чоловік справді проживають на Сахаліні і їх 15 листопада відпустили по домівках. Наприкінці листопада в табір з острова Парамушир прибув ще один батальйон військовополонених.

2 грудня 1946 року на рейд порту Маока став перший японський пароплав, що прибув у СРСР по репатріантів. Капітаном корабля був Кацудзі Мідзутані. Його пароплав належав до категорії товарно-пасажирських і був більше пристосований для перевезення вантажу, ніж людей. Він міг прийняти на борт близько 1500 чоловік. Потім 3 і 4 грудня прибули пароплави “Унзен мару” і “Хакурю мару”, що відвезли додому 5689 чоловік, у тому числі і 2955 військовополонених.

До ще однієї партії відправлених з Радянського Союзу полонених увійшли рівно 5000 чоловік. Вони залишали СРСР із 380-го табору в складі тих же батальйонів і рот, у яких служили ще в японській армії. Японська армія поверталася додому.

У зв'язку з закриттям навігації в портах Маока і Находка, репатріація з території СРСР, була зупинена до квітня 1947 року. Щоправда, незважаючи на “закриття” портів у січні 1947 року з 380-го транзитного табору було відправлено 5009 чоловік і з 379-го транзитного табору 5400 чоловік. Викликано це було тим, що ці табори не були готові до тривалого утримання репатріантів.

Таким чином, управління репатріації здійснивши низку організаційних заходів, розробило правові засади, а також створило умови для проведення репатріації японських громадян, які були інтерновані радянськими органами влади. Була налагоджена система органів репатріації і запущений її механізм. Матеріальним підсумком репатріації 1946 року, а це усього лише один місяць – грудень, із СРСР і районів, що знаходились під його контролем було вивезено

42989 чоловік, серед яких було 27173 військовополонених. При наявності доброї волі, система дозволяла здійснити репатріацію у високому темпі.

1946 рік був роком ухвалення принципового рішення Радянського уряду про повернення військовополонених японців додому. Таке рішення було прийнято і щодо японського населення Курильських островів, Південного Сахаліну, Ляодунського півострова і Північної Кореї. Побічно таким рішенням уряд вирішував завдання безпеки нових територіальних придбань і закріплення їх у складі СРСР шляхом заміни японського цивільного населення на громадян СРСР. Хоча можливість залишитися для японців і була декларована, але система репатріації не дозволяла цього зробити. Почасти тому, японці були для радянської системи організації громадського життя чужорідним елементом і вона відкинула їхні погляди, їхню культуру, і отже, саме їхнє право і можливість залишитися в СРСР.

4.2. Основні етапи репатріації в Японію солдатів і офіцерів

Отже, на першому етапі був налагоджений механізм репатріації із СРСР, випробуваний і зупинений. Репатріація продовжувалася тільки з районів, контрольованих СРСР, і за рахунок цього виконувалася укладена з американцями угода. У самому Радянському Союзі органи репатріації зайнялися зміцненням матеріальної бази таборів репатріації і налагодженням їхнього життя. У зв'язку з цим виникає питання: що ж змушувало радянське керівництво стримувати темп репатріації з СРСР? Адже в основному усього за три місяці півмільйонна армія японських солдатів і офіцерів була завезена до Радянського Союзу і при бажанні проблему повернення її додому можна було вирішити протягом одного року.

Управління репатріації повідомляло начальника Прикордонних військ МВС СРСР, що репатріації підлягає 970 805 чоловік, серед яких 468 152 військовополонених. З території Південного Сахаліну і Курильських островів – 252 315, Північної Кореї – 16 600, Ляодунського півострова – 233 738¹⁴⁹. З урахуванням усіх складностей репатріації японських громадян у Японію до літа 1947 року усі вони могли бути на батьківщині.

Щоб відповісти на запитання про те, які мотиви і причини спонукали Радянський Союз уповільнювати темп репатріації, слід повернутися до джерел проблеми військовополонених і проблеми перебування японського цивільного населення на території Радянського Союзу. За рішенням Й.Сталіна японські солдати й офіцери були інтерновані в табори НКВС на території СРСР із метою їхнього використання як робочої сили. До моменту репатріації військовополонених вони були задіяні майже у всіх економічних структурах Далекого Сходу, Сибіру і Середньої Азії.

¹⁴⁹ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.4. – Спр.6. – Арк. 298 – управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

Розміщення робочої сили в острівному господарстві визначили темп репатріації. З 294 000 чоловік, що знаходилися на Південному Сахаліні і 7 000 чоловік японців, що проживали на Курильських островах, у промисловості і сільському господарстві було зайнято більше 100 тисяч, у вугільній промисловості – 24859 чоловік, у паперовій промисловості – 11363, у лісовій промисловості – 11871, на підприємствах рибної промисловості – 26825, на залізничному транспорті – 6879, у місцевій промисловості близько 3000, у торгівлі – 27381 чоловік¹⁵⁰. Інші люди були зайняті в сільському господарстві.

При підготовці проекту постанови уряду про репатріацію в 1947 році управління репатріації, погано обізнане з місцевими умовами, запропонувало її темп у 30 тисяч чоловік на місяць. При такому темпі репатріація з островів була б завершена того ж року. Місцеві органи влади заперечували встановлення такого темпу, мотивуючи це тим, “що репатріація цих контингентів темпом у 30 000 чоловік на місяць, з розрахунком її завершення в 1947 році, викличе багато труднощів і завдасть великої шкоди всьому народному господарству Південного Сахаліну, тому що робочої сили з числа радянських громадян немає й у 1947 році надходження її в таких масштабах не планується”. Одночасна їхня репатріація могла паралізувати життя острова.

Міністерство рибної промисловості східних районів СРСР просило репатріацію японців, зайнятих на видобутку й обробці риби на Курильських островах і Сахаліні припинити до кінця 1947 року через те, що в цих районах російського населення було дуже мало, а фахівців рибальства і зовсім не було.

Подібна ситуація спостерігалася і на підприємствах міністерства целюлозно-паперової промисловості. На цих підприємствах громадяни СРСР працювали тільки на керівних посадах. Продукція цих підприємств становила “велику питому вагу до випуску всієї продукції по Союзу”. Через те, що репатріація японців, внаслідок відсутності робочих і інженерно-технічних працівників для їхньої заміни могла викликати зупинку цих підприємств на

¹⁵⁰ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.4. – Спр.52. – Арк. 302 – управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

1–2 роки, то репатріацію японців міністр Г.Орлов просив здійснити в останню чергу, “але не раніше кінця 1948 року”.

Така ж ситуація складалася і на Ляодунському півострові. Зокрема на заводі “Дайрен”, у порту Дальній підлягало репатріації 1560 японських фахівців. Відсутність фахівців-ремонтників з числа китайського населення і можливості залучення робочої сили з інших районів ставили завод у скрутне становище. Директор заводу просив залишити якщо не усіх, то хоча б 500 чоловік основних фахівців з числа японців, які висловили бажання залишитися працювати.

Хоча наведені факти свідчать про проблему репатріації японського цивільного населення, але таке ж становище було і з військовополоненими. “На підприємствах Міністерства лісової промисловості СРСР, – писав міністр М.Салтиков, – у районах Далекого Сходу і Сибіру розміщено 21586 чоловік військовополонених японців. Зняття їх з роботи, через повну відсутність місцевих контингентів для укомплектування підприємств робочою силою, викликає зрив виконання виробничих планів”¹⁵¹. У зв’язку з цим міністр просив репатріацію військовополонених провести в останню чергу, а також дати спокій ще 25000 японців, що працювали на підприємствах тресту “Сахалінлісдерево”.

У 1947 році квартирно-експлуатаційні органи міністерства Збройних сил СРСР мали забезпечити армію дровами через лісозаготівельні ділянки, організовані в округах. У східних районах СРСР заготівля дров проводилася переважно військовополоненими. Тут було зайнято 12613 чоловік, яких “на найближчий відрізок декількох років” заступник начальника Тилу Збройних сил просив залишити, “через відсутність іншої робочої сили” і додати ще 5956 чоловік. Начальник Головного будівельно-квартирного управління ЗС СРСР генерал Антипенко просив 17557 японців, зайнятих на військовому будівництві, репатріювати в останню чергу – наприкінці 1947 року.

¹⁵¹ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.3. – Спр.75. – Арк. 170 – управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

Міністерство будівництва військових і військово-морських підприємств на Далекому Сході виконувало роботи з будівництва морських баз, суднобудівних заводів і портів. До моменту початку репатріації основною робочою силою на цих будівництвах були 19145 військовополонених японців. Вони були зосереджені в 22 місцях, а основні роботи проводилися в Ніколаєвську-на-Амурі, Комсомольську-на-Амурі і Владивостоці. Міністерство клопоталося перед управлінням репатріації про відстрочку відправлення цієї робочої сили.

Дисертант доводить, що хоча всі наведені приклади датуються груднем 1946 року, подібний потік прохань з боку міністерств, на підприємствах яких працювали військовополонені, виникав завжди з початком репатріації. Так батальйон військовополонених, що працював у Владивостоцькому рибному порту протягом тривалого часу був для Міністерства рибної промисловості східних районів СРСР перлиною, яку воно намагалося зберегти в себе якнайдовше, навіть у 1949 році – останньому році масової репатріації. Для цього були вагомі причини: репатріація цього батальйону могла викликати зупинку роботи рибного порту.

Таким чином, з наведених прикладів стає очевидним, що радянська економіка в східних районах багато в чому залежала від праці військовополонених і японського населення. В умовах репатріації було складно вирішити завдання поступової заміни японців на робочих місцях громадянами СРСР або скоріше завершити роботи, виконувані японцями. У таких умовах питання уповільнення темпів репатріації здається цілком з'ясованим.

Як була вирішена ця проблема? Масовий наплив прохань про затримку, залишення військовополонених поставило Управління репатріації в скрутне становище. Це змусило начальника управління звернутися до уряду. Генерал Ф.Голиков у своїй доповіді В.Молотову просив визначити темп репатріації, але відповіді не одержав. Намагаючись натиснути на уряд через Міністерство

закордонних справ генерал просив його сприяння у цій справі. Одночасно він відзначав, що “питання упирається в інтереси народного господарства” і вирішити його може тільки уряд.

На нараді в управлінні у справах репатріації, на якій вироблялася загальна пропозиція урядові щодо встановлення темпу репатріації японців з території Радянського Союзу, генерал К.Голубєв говорив, що репатріація за згодою з американцями встановлена 50000 чоловік на місяць. На день проведення наради – 19 лютого 1947 року – “ми перекрили цю цифру і репатріюємо темпом 60 000 чоловік, – повідомляв він, – а з 1 березня з порту Дальній будемо репатріювати з дозволу міністерства закордонних справ – 90000 чоловік на місяць”¹⁵².

Начальник відділу репатріації Приморського військового округу генерал Фомін повідомив, що він може через порт Находка відправляти японців темпом 60000 чоловік на місяць. Темп репатріації з території Південного Сахаліну генерал К.Голубєв запропонував визначити в 20 – 30 тисяч чоловік щомісяця. Загальна цифра місячної норми репатріації в такий спосіб доходила б до 180000, а з території Радянського Союзу до 90000 чоловік. Як видно, органи репатріації виявляли зацікавленість якщо не в завершенні, то у всякому разі у прискоренні темпів репатріації.

Представник МВС СРСР бажання ці не підтвердив: “У період квітень-листопад ми можемо звільнити і передати органам репатріації до 250000 чоловік японців, тому що маємо можливість в особливо важливих галузях заповнити цю кількість за рахунок засуджених. Крім того, є санкція Уряду брати японців у тих міністерствах, де праця військовополонених організована погано. Таких набереться до 50000 чоловік. Є ще можливість зняти військовополонених з тих підприємств, що не забезпечують мінімальних умов

¹⁵² ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.4. – Спр.51. – Арк. 125 – лист до міністерства закордонних справ.

утримання”¹⁵³. За розрахунками МВС, за умови виділення міністерством шляхів сполучення 15 ешелонів на місяць, у 1947 році можна було репатріювати 240000 чоловік. У це число повинні були увійти 50000 ослаблених і хворих, “причому з них ослаблених буде більше, ніж хворих”, – відзначається в доповіді МВС.

Позиція МЗС СРСР на нараді була висловлена завідувачем відділу цього міністерства. Він відзначив, що в Японії знову починається кампанія за прискорення репатріації. Генерал Дерев’янка повідомляв, що до нього приходять японці і вимагають темпу репатріації 360000 чоловік на місяць. Кампанія набуває політичного відтінку і дуже можливо, що складеться така обстановка, коли велику частину військовополонених необхідно буде репатріювати в 1947 році.

Урядовці, обговоривши всі питання, прийшли до висновку, що без збитку для народного господарства і залізничного транспорту можна запропонувати для затвердження урядом темп репатріації з порту Находка 30 тисяч чоловік на місяць. Збільшення темпу вдвічі тобто до 60000 чоловік щомісяця завдасть шкоди народному господарству і може створити несприятливі умови для роботи залізничного транспорту.

Пізніше 21 лютого 1947 року в 12 годин 30 хвилин генерал К.Голубєв мав телефонну розмову з міністром внутрішніх справ С.Кругловим, який заявив, що темп у 30000 чоловік установлювати не можна і він це заперечує. На його думку темп репатріації протягом 1947 року має бути не більше 20000 чоловік, а усяке збільшення цієї цифри завдасть значної шкоди народному господарству. Вагоме слово міністра набуло свого впливу і його пропозицію було враховано в листі Управління репатріації до Голови РМ СРСР.

За даними Управління репатріації, що вимагали уточнення, на території СРСР перебувало 698673 чоловік японців, з яких військовополонених – 455327

¹⁵³ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.4. – Спр.51. – Арк. 138 – протокол наради у генерал-лейтенанта Голубєва К.Д. з представниками різних міністерств 19 лютого 1947 року з питання репатріації японців у 1947 році з території СРСР через порти Маока і Находка.

чоловік, інші представляли населення Південного Сахаліну і Курильських островів¹⁵⁴. На території Ляодунського півострова ще перебувало 145042 японських громадян¹⁵⁵. Можливості репатріаційного потоку із СРСР оцінювалися в 90000 чоловік на місяць. З огляду на позицію міністра внутрішніх справ начальник управління репатріації генерал Ф.Голіков повідомляв В.Молотову, що “визначення темпу репатріації більше 160000 чоловік на 1947 рік, або прагнення цілком закінчити репатріацію військовополонених японців у 1947 році, на думку міністерства внутрішніх справ, неминуче призведе до серйозних збитків у промисловості”. Тож, щоб довести щомісячну цифру до рівня домовленої, репатріацію цивільного населення з території Південного Сахаліну і Курильських островів необхідно було здійснювати темпом 30000 чоловік” з розрахунком закінчити репатріацію цивільного населення до кінця 1947 року”¹⁵⁶.

За пропозицією органів репатріації за вісім місяців 1947 року з території СРСР можна було репатріювати 400000 чоловік і при цьому репатріацію з території Південного Сахаліну і Курильських островів завершити. З врахуванням того, що репатріація з Ляодунського півострова і Північної Кореї продовжувалася і її передбачалося закінчити до травня 1947 року, то на період 1948 року залишалось репатріювати 295327 японських військовополонених.

Ця занадто обережна пропозиція була погоджена урядом і 8 березня 1947 року Рада Міністрів СРСР прийняла постанову за номером 481–186с “Про поновлення репатріації із СРСР японських військовополонених та інтернованих цивільних осіб”, у якій було поставлене завдання Управлінню РМ СРСР у справах репатріації, спираючись на рішення від 4 жовтня 1946 року, “відновити репатріацію японських військовополонених та інтернованих

¹⁵⁴ 12825 військовополонених було репатрійовано з території СРСР до 20.2.1947 року.

¹⁵⁵ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.4. – Спр.51. – Арк. 173 – лист начальника управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації до заступника Голови РМ СРСР від 22 лютого 1947 року № 0758.

¹⁵⁶ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.4. – Спр.51. – Арк. 174 – там само.

цивільних осіб з території СРСР з квітня-травня місяця 1947 року, репатріюючи щомісяця 20000 військовополонених і 30000 цивільних осіб”¹⁵⁷.

На виконання постанови уряду міністр внутрішніх справ наказав звільнити в 1947 році з таборів МВС, спецгоспіталів і окремих робочих батальйонів міністерства збройних сил і передати органам репатріації 160000 чоловік¹⁵⁸. Причому міністр припускав, що з таборів МВС буде репатрійовано 141000 чоловік, а 19000 військовополонених – з робочих батальйонів МЗС СРСР. Звільнення їх і відправлення в пункти передачі пропонувалося почати в квітні і закінчити у листопаді 1947 року.

Відправлення першої партії намічалось на квітень і травень. До неї входило 51300 чоловік відібраних МВС СРСР і які репатріювалися за планом міністра. Друга партія передбачала репатріацію в червні і липні 40000 чоловік з таборів, розташованих в Казахській, Грузинській й Українській РСР, Бурят-Монгольській АРСР, Красноярському і Алтайському краях, Іркутській, Читинській і Московській областях. Третя партія – у серпні і вересні 40000 чоловік – з таборів цих республік, країв і областей, а також Хабаровського і Приморського країв. І четверта партія – у жовтні і листопаді 30000 чоловік – залишки з таборів усіх республік, країв і областей.

В Україні японські військовополонені утримувалися у таборах: № 242 (м. Горлівка, Сталінської області) – з 5787 чоловік 648 японців; № 217 (м. Краматорськ, Сталінської області) – з 4798 чоловік 763 японці; № 415 (м. Харків) – з 1165 чоловік 66 японців; № 100 (м. Запоріжжя) – з 16300 чоловік 1241 японець.¹⁵⁹ Всього – 2652 чоловіки станом на середину серпня 1947 року.

Із початком ввезення японських військовополонених на територію СРСР частину з них було направлено в табори МВС на території України. Станом на квітень 1946 року там перебувало 5132 особи. Вже на 1 серпня 1947 року їх

¹⁵⁷ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.4. – Спр.51. – Арк. – управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

¹⁵⁸ ДАРФ. – Ф.9401с. – Оп.1а. – Спр.222. – Арк.85 – наказ МВС СРСР від 19.03.1947 р. № 00314.

¹⁵⁹ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.4716. – Арк.168-205 – донесення Міністра внутрішніх справ УРСР.

налічувалося 3531 чоловік¹⁶⁰, а 22 серпня 1947 року 2111 чоловік з 176653 військовополонених¹⁶¹, що перебували у таборах МВС СРСР на території України. Всі японські військовополонені були зайняті на будівельно-монтажних роботах з відбудови промислових об'єктів і будівництві доріг. До кінця 1947 року вони були репатрійовані з території України.

Дисертант стверджує, що звільненню і репатріації в першу чергу підлягали військовополонені, від трудового використання яких відмовилися самі господарські організації; військовополонені, що утримувалися у невідповідних таборах і батальйонах МЗС; військовополонені, які працювали на роботах дрібними групами на другорядних підприємствах і підприємствах місцевого значення. До репатріації у першу чергу належали також транспортбельні хворі з лазаретів і спецгоспіталів, а також усі військовополонені, віднесені до третьої категорії фізичної праці, що утримувалися в оздоровчих командах. Зазначена група військовополонених протягом усього терміну репатріації в 1947 році повинна мала бути звільнена цілком, при цьому вивіз хворих і ослаблених планувався на теплий час року: червень – серпень.

При вирішенні питання щодо репатріації тієї або іншої з перерахованих груп військовополонених малося на увазі те, що до кінця репатріації на зиму 1947–1948 років у таборах повинні були залишитися тільки працездатні військовополонені, розміщені в нормальних умовах, цілком забезпечені побутовим обслуговуванням і зайняті на роботах у важливих галузях промисловості. Репатріації в 1947 році не підлягали офіцери і військовополонені, проти яких були зібрані компрометуючі матеріали.

При формуванні ешелонів з репатріантами пропонувалося вже не дотримуватися батальйонного принципу організації військовополонених і комплектувати змішані ешелони. Табори, звільнені від військовополонених

¹⁶⁰ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.4716. – Арк.284 – донесення Міністра внутрішніх справ УРСР.

¹⁶¹ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.4716. – Арк.206-207 – донесення Міністра внутрішніх справ УРСР.

ліквідовувалися. За маршрутом пересування ешелонів здійснювалась перевірка полонених на станціях Улан-Уде, Красноярськ, Хабаровськ, Новосибірськ, Іркутськ і Чита. Це дозволяло проконтролювати виконання наказу і вживати заходів щодо усунення недоліків.

Передача військовополонених у таборах репатріації проводилася за актами й іменними списками. Після прибуття полонених у 380-й транзитний табір адміністрація табору проводила зовнішній огляд прибулих репатріантів, перевіряла документи начальника ешелону і складала акт приймання. Потім репатріанти проходили у карантинну зону табору і тут протягом 1,5 – 2 годин здійснювалась перевірка їх за іменними списками, приймалося речове майно і продовольство від команди ешелону.

У карантинній зоні репатріантів розподіляли по табірних відділеннях. Після цього проводився медичний огляд. Це було не зайвим. Тут визначався фізичний стан прибулих – хворі ізолювалися і направлялися відразу в лазарет табору або безпосередньо до госпіталю.

Після санітарної обробки в лазні і перевдягання в нову білизну репатріанти проходили в табірну зону № 1. Тут на другу добу їхнього перебування в таборі здійснювалась розбивка по ротах і відділеннях, складалися облікові списки і проводилися щеплення. На третю добу вся організаційна робота завершувалася і починалося повсякденне життя репатріантів: робота, політичне навчання, підготовка до репатріації. Основна маса репатріантів більше двох тижнів у таборі не затримувалася.

Після деякої неузгодженості дій ГУСВІ МВС СРСР і Управління репатріації, коли до 380-го табору прибуло одразу більше 15000 чоловік, тоді як табір міг умістити 6000 чоловік, хід репатріації нормалізувався. Наприкінці серпня уряд вніс деякі зміни в політику репатріації японських військовополонених і цивільних осіб з території СРСР. Зміст цих змін полягав у тому, щоб збільшити темп репатріації військовополонених із СРСР, а цивільного населення з Південного Сахаліну зменшити до 15000 чоловік через

проблеми, які виникли в роботі місцевої промисловості. Для того, щоб уникнути подібних труднощів на тих підприємствах, де працювали військовополонені японці, було прийняте рішення про те, щоб вивезти непрацюючих японських офіцерів та інтернованих японських чиновників, що однак не стосувалося реакційно налаштованих офіцерів і тих, на кого набралось достатньо компрометуючого матеріалу. Таких виявилось близько 12000 чоловік. Цього було недостатньо для того, щоб забезпечити запланований рівень репатріації.

У зв'язку з цим МЗС СРСР було доручено погодити з урядом Монголії питання про репатріацію через територію Радянського Союзу усіх раніше переданих у його розпорядження японських військовополонених. До грудня 1947 року було вивезено до Японії 10684 особи.

Автор стверджує, що репатріаційна кампанія 1947 року була відзначена ще декількома урядовими рішеннями, що начебто б і не були прямо з нею пов'язані, але які впливали на долю полонених. Так 1 вересня 1947 року уряд розпорядився побудувати залізницю від прикордонної станції Наушки до столиці Монголії Улан-Батор. Частину цього шляху, відповідно до постанови № 3134-1024сс, повинні були будувати засуджені громадяни СРСР, а частину 20000 військовополонених японців. Через 5 днів урядовою постановою № 3191-1042с доручено МВС СРСР передати 300 чоловік на роботи до порту Ніколаєвськ-на-Амурі. Постанова № 3214-1050с від 10 вересня 1947 року передбачала спрямування 20000 військовополонених японців у вугільну промисловість.

1 грудня 1947 року репатріація японців з СРСР була зупинена "у зв'язку з припиненням навігації", про що цього ж дня було сповіщено штаб Д.Макартура. Одержавши таке повідомлення, Д.Макартур висловив прохання не припиняти репатріацію і запропонував послати американські криголами, або кораблі в будь-які незамерзаючі порти Радянського Союзу.

Пропозиція американців про направлення криголамів для супроводу суден з репатріантами виявилася для Управління репатріації неприйнятною, тому що справа, на їхню думку, була не тільки в криголамах, а в “труднощях зосередження японців у наші порти, викликаних суворими кліматичними умовами і завантаженістю залізничного транспорту”¹⁶². Посилання американців на те, що з портів Маока і Находка репатріація проходила й у грудні минулого року, й у січні цього не стали “мотивом до продовження репатріації, бо зазначений контингент був зосереджений нами ще до настання суворих кліматичних умов у районі портів Находка і Маока”¹⁶³.

У той же час у 380-му транзитному таборі з числа переданих для репатріації було залишено на зиму для робіт 2233 військовополонених японців. У 53-му транзитному таборі, що завершив репатріацію в Північній Кореї і передислокованому в порт Находка, на зиму було залишено 5099 військовополонених і ще 2864 полонених було відправлено на роботи в різні військові частини Приморського військового округу і на підприємства Приморського краю¹⁶⁴. Було б зрозуміло, коли б це відбулося за розпорядженням уряду, як у випадку з 288 військовополоненими, котрі працювали у Владивостоцькому рибному порту і були залишені відповідно до постанови РМ СРСР № 3408 від 29 вересня 1947 року. Але сам уповноважений у справах репатріації своїм наказом № 2246 від 22 листопада 1947 року розпорядився затримати 394 особи і направити їх на роботи на Спаський цементний завод. Свою силу, як старший військовий начальник у цьому регіоні, показав і командувач військ Приморського військового округу. Словом, 10196 чоловік на 1 січня 1948 року були передані органами МВС СРСР для репатріації, але через “кліматичні умови” не змогли виїхати до

¹⁶² ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.4. – Спр.54. – Арк. 383 – телеграма Голікова до Кисленко в Токіо.

¹⁶³ Там само.

¹⁶⁴ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.45. – Спр.34. – Арк. 175-176 – управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

Японії. Такий “клімат” створювала скоріше не природа, а політика Радянського уряду, якій слідували чиновники різного рангу.

За повідомленням Управління прикордонних військ на Тихому океані з початку репатріації через контрольні пункти прикордонних військ МВС СРСР у Находці і Маока було репатрійовано в Японію 368539 чоловік серед яких 200820 військовополонених. За даними органів репатріації з грудня 1946 року по 29 грудня 1947 року з цих портів було відправлено 368526 репатріантів, з яких 199281 чоловік з них були військовополоненими.

Щодо репатріації військовополонених у 1947 році, то запланована цифра була перекрита на 39281 чоловік. Із запланованих 240000 цивільних осіб було репатрійовано з СРСР 169245 чоловік. Очевидно, що політика протидії виконанню плану репатріації, що її проводила адміністрація Сахалінської області, мала свій успіх: 70755 чоловік залишилися працювати на Сахаліні в очікуванні своєї черги. Угода з американцями про темпи репатріації була виконана за рахунок репатріантів з контрольованих СРСР територій Північної Кореї і Ляодунського півострова, де репатріація, за деякими винятками, була завершена. Усього в 1947 році було репатрійовано 625 707 чоловік як військовополонених, так і цивільних осіб ¹⁶⁵.

Репатріація з районів Північної Кореї і Ляодунського півострова має свої особливості. До квітня 1946 року Радянська армія залишила райони Маньчжурії і повернулася на територію СРСР. Відповідно до договору, укладеного між СРСР і Китаєм, Ляодунський півострів разом з портами Порт-Артур і Дальній був зданий в оренду Радянському Союзові. Тут перебували війська Приморського військового округу. Частина військ розміщувалася і на території Північної Кореї. У цих контрольованих СРСР районах крім військовополонених японців знаходилося і японське цивільне населення. Їхнє утримання, працевлаштування і постачання викликало певні труднощі у

¹⁶⁵ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.4. – Спр.54. – Арк. 414-415 – управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

радянського командування. З чисто військових позицій воно прагнуло забезпечити внутрішню стійкість тилу своїх військ у цих районах. У зв'язку з цим військові порушували питання про вивезення ідеологічно ворожого японського населення до Японії.

В березні 1946 року до радянського посла в Китаї А.Петрова звернувся генерал Маршалл із проханням про допуск у порт Дальній американської репатріаційної місії в складі 20 чоловік з метою організації репатріації японців, що знаходилися в районі Мукден – Дальній¹⁶⁶. У травні цього ж року вже послові США в Москві У.Сміту довелося звертатися безпосередньо до В.Молотова з таким же проханням. Маючи на увазі те, що американці можуть використати таке відвідування цього району з розвідувальною метою, заступник міністра закордонних справ О.Лозовський 27 червня 1946 року відмовив У.Сміту у його проханні. Водночас, радянська сторона заявила американцям, що керівництво військово-морської бази Порт-Артур несе відповідальність за доставку репатріантів у порт Дальній, їхню санітарну обробку і посадку на судна. Штабові Д.Макартура товариш Лозовський вказав на відповідальність за доставку репатріантів до Японії.

Переговори зі штабом Д.Макартура і переписка МЗС СРСР із Посольством США в Москві щодо питання про репатріацію японців були розпочаті влітку 1946 року. У ході переговорів про репатріацію військовополонених і японського населення із СРСР між Членом Союзної Ради для Японії генералом Деревянко і штабом Д.Макартура до порядку денного було включене питання про репатріацію з Північної Кореї і Ляодунського півострова.

Однак, історичне рішення радянського уряду від 4 жовтня 1946 року про репатріацію військовополонених, інтернованих і японського цивільного населення з Радянського Союзу безпосередньо не стосувалося населення і полонених, котрі знаходилися за межами СРСР. Непорозуміння було усунуто

¹⁶⁶ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.3. – Спр.75. – Арк. 33 – управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

через два місяці – 13 грудня 1946 року радянський уряд прийняв постанову за номером 2690-1109с “Про репатріацію цивільних осіб і військовополонених японців з території Північної Кореї і Ляодунського півострова”, у якій зобов’язав управління репатріації провести репатріацію японських військовополонених і цивільного населення з території Північної Кореї і Ляодунського півострова. Для цього тимчасово формувалися відділи у справах репатріації при штабах 25 і 39 армій Приморського військового округу.

Економічне, а також політичне становище Ляодунського півострова в 1946-1947 роках значною мірою визначалося блокадою та ізоляваністю півострова, викликаною громадянською війною в Китаї і внаслідок цього поганим зв’язком безпосередньо із СРСР. Уже з березня 1946 року в зв’язку з розширенням воєнних дій у Маньчжурії, Ляодунський півострів виявився відрізаним від зовнішнього світу, а головне – від шляхів і районів постачання населення продовольством. Гомінданівські війська захопили дорогу Шанхай – Мукден і Південно-Маньчжурську залізницю. Ця обставина негативно позначилася на економічному становищі півострова через припинення постачання продуктів харчування, палива, сировини і матеріалів для промисловості, що викликало у свою чергу скорочення виробництва, зростання безробіття, підвищення цін на товари і продукти.

Місцеві органи влади і радянське військове командування вжило ряд заходів для того, щоб пом’якшити продовольчу, паливну і економічну кризу. Спрямування груп китайських купців для закупівлі продовольства в район Аньдуна, тоді ще не зайнятого гомінданівськими військами, морські зв’язки із Шаньдуном і його районами, зайнятими військами Мао Цзе Дуна, мобілізація внутрішніх ресурсів за рахунок часткового розширення посівних площ дали деякий позитивний ефект. Однак становище населення півострова погіршувалося. У цих умовах стали популярними заходи періоду воєнного комунізму в СРСР – вилучення прихованих “зернових продуктів заможними прошарками села”.

Особливо гостро потерпало від матеріальних труднощів японське населення, сконцентроване в Дальньому. Крім заводів, японці працювали в різних установах, магазинах, ресторанах, а також прислужували в родинах радянських офіцерів. Безробіття і неможливість прогодувати родину доводили деяких японців до крайнощів. Радянська цивільна адміністрація відзначала випадки продажу японцями своїх власних дітей. Приміром, одна жінка-японка продала китайцям двох своїх дітей за 7 тисяч юанів. Адміністрація вживала заходів, щоб повернути дітей батькам, та їй це не завжди вдавалося.

Наприкінці жовтня 1946 року гомінданівські війська почали наступ в Південній Маньчжурії і на Ляодунському півострові. До листопада місяця вони захопили міста Аньдун, Догушань, Чжуаньхэ в східній частині Ляодунського півострова і Тайпин, Сюньюэчен у південній. Частини комуністичних військ Мао Цзе Дуна, відійшовши з великих міст, звернулися до партизанської форми бойових дій, маючи свої бази в горах і сільських населених пунктах, віддалених від залізничної і шосейної доріг. У результаті листопадового наступу гомінданівських військ у перших числах грудня 1946 року вони підійшли впритул до кордонів орендованої Радянським Союзом зони Ляодунського півострова, відрізавши зовсім цю зону від іншої частини Маньчжурії. В умовах загрози військового конфлікту і погіршення матеріального становища населення орендованої зони почалася репатріація японського цивільного населення з Ляодунського півострова в Японію.

Репатріаційна кампанія з цих районів була нетривалою. Вже в лютому 1947 року репатріація з території Північної Кореї в основному завершилася. Тут залишалися лише 3620 військовополонених хворих на дистрофію, яких планували відправити до Японії в березні на кораблях, що повинні були привезти до Кореї з Японії 10000 корейців¹⁶⁷.

З території Ляодунського півострова репатріація проводилася посиленим темпом – по 60 тисяч чоловік на місяць. З огляду на важке становище, що

¹⁶⁷ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.4. – Спр.51. – Арк. 125 – управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

склалося на півострові, цей темп припускали збільшити до 90 тисяч чоловік. У цілому репатріацію з цього району намічали завершити до 15 травня 1947 року. Однак це зробили швидше. У доповіді начальника Генерального штабу ЗС СРСР маршалові А.Василевському начальник Управління репатріації відзначав, що “репатріація японських військовополонених і цивільного населення з Ляодунського півострова і з Північної Кореї до 1 квітня 1947 року цілком закінчена”¹⁶⁸.

У підсумку було репатрійовано 245480 чоловік з них 210621 цивільних осіб і 34859 військовополонених¹⁶⁹. До названого числа увійшли і репатріанти з Північної Кореї – це 5472 громадянина Японії і 22403 військовополонених. З території Ляодунського півострова було репатрійовано 217575 осіб, з них 205149 з числа цивільного населення і 12456 військовополонених.

“Уся репатріація японського населення з Ляодунського півострова і з Північної Кореї пройшла організовано, жодних претензій з боку американців пред’явлено не було. Усіх японців здали за актами і списками, підписаними капітанами японських кораблів,” – доповідав генерал Ф.Голиков. У зв’язку з закінченням репатріації він просив скасувати відділи у справах репатріації 39-ї і 25-ї армій, а також табори репатріації № 14 і № 51. Табір репатріації № 53 був передислокований у порт Находка.

Відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР за № 398-162с від 1 березня 1947 року органам репатріації дозволялося залишити в добровільному порядку для роботи в промисловості й обслуговування потреб радянських військ на території Ляодунського півострова японців, інженерів і фахівців, у кількості 3377 чоловік і 10000 військовополонених. У Північній Кореї залишалися 1263 японських військовополонених. Дотримуючись принципу добровільності радянське командування після 15 травня 1947 року в цих регіонах залишило 2286 японських фахівців. Разом з ними залишилися

¹⁶⁸ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.4. – Спр.51. – Арк. 434 – доповідь уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

¹⁶⁹ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.4. – Спр.52. – Арк. 388,394 – управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

5862 члени їхніх родин. Крім цього, тут залишилися японці, переважно жінки, що працювали в китайському і корейському приватному секторах економіки, а також жінки, які вийшли заміж за корейців і китайців і які не були враховані, в силу цього, радянською адміністрацією.

До питання про репатріацію японців з території Ляодунського півострова Радянський уряд двічі повертався в 1949 році. До цього репатріація з цього регіону централізовано не проводилася. Вперше у червні в загальній постанові про репатріацію в 1949 році він вказував органам репатріації на необхідність повернення додому 2778 японських громадян. Вдруге у зв'язку з тим, що 1044 чоловік не виявили бажання репатріюватися до Японії і вирішили залишитися в Дальньому, розпорядженням уряду (№ 11608 рс від 24 липня 1949 року) вони були залишені на Ляодунському півострові для роботи на радянсько-китайських і китайських підприємствах. Замість них були відправлені 1127 японських громадян від імені китайської влади, які знаходилися в їхньому підпорядкуванні¹⁷⁰. Природно, що вони не увійшли до загального числа репатрійованих Радянським Союзом японських громадян. На цьому робота з репатріації в цьому регіоні була завершена остаточно.

Репатріацію військовополонених і цивільного населення в 1946 – 1947 роках умовно можна об'єднати в один період і назвати його організаційним. У 1946 році радянські органи репатріації в основному створювали і налагоджували систему своїх органів на сході. У 1947 році на практиці було перевірено роботу цих органів і в цілому самого механізму репатріації японців. Це стосується взаємодії різних міністерств у центрі і центру, в особі Управління репатріації з його органами на місцях і місцевими представництвами центральних міністерств і радянської влади.

Крім створення системи репатріації як один з підсумків цього періоду була проведена велика робота з репатріації значної частини загальної маси репатріантів. Станом на 16 грудня 1947 року було відправлено до Японії

¹⁷⁰ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.6. – Спр.61. – Арк. 96 – управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

243060 військовополонених і 380307 чоловік з числа японців з усіх регіонів їхнього проживання.

По ходу репатріації були вирішені і деякі інші завдання. По-перше, “контингент” військовополонених був ґрунтовно очищений від “баласту робочої сили” – хворих і ослаблених. По-друге, відбулося зменшення кількості військовополонених, що дозволило розмістити їх у нормальних умовах. Багато табірних відділень, де не забезпечувалися належні умови, було ліквідовано. Перебої в постачанні продуктів харчування зменшилися, а якість їжі поліпилася. З іншого боку, запаси речового майна знизилися.

Водночас, стало очевидним, що репатріація військовополонених і населення матиме довгостроковий характер. Радянський уряд визначився остаточно щодо стратегії репатріації і масштабів використання “контингенту”. Управлінню репатріації при Раді Міністрів СРСР, що, виходячи з досвіду репатріації радянських військовополонених і радянських громадян з Німеччини влітку 1945 року, уявляло свої функції короткочасними, довелося змінювати свої погляди і характер своєї роботи. Перед ними постало завдання переходу органів репатріації з тимчасового на постійний режим діяльності. Це спричинило необхідність поліпшення й удосконалення всіх сторін діяльності з військовополоненими, у тому числі умов їхнього утримання. Насамперед необхідно було усунути недоліки, що виявилися в ході репатріації.

Важке становище військовополонених у таборах репатріації стало відомим іншій стороні. Усе частіше з боку США, а відтак і Японії, почали надходити скарги на відсутність нормальних умов життя і побуту в таборах органів репатріації. Спочатку радянське керівництво мало звертало уваги на ці скарги, але побоювання того, що американський і японський уряди можуть використовувати такі факти з антирадянською метою, змушувало Радянський Союз відповідно реагувати.

Своєю чергою, СРСР прагнув якщо не схилити Японію на свій бік, то хоча б тримати її під своїм впливом. Розігруючи політичну карту, пов’язану з

вигодами полону японської армії, Радянський Союз змушений був адекватно реагувати і піклуватися про становище військовополонених, маючи на увазі, що існуюча система роботи з ними дозволяла утримувати їх у нормальних умовах.

До початку репатріації 1948 року силами військовослужбовців таборів і відділу репатріації була проведена робота з наведення порядку і благоустрою таборів. У цій роботі брали участь і військовополонені. Передусім вживалися заходи щодо збільшення місткості 380-го табору. До 1 квітня 1948 року вона була доведена до 12 тисяч чоловік. Планувалося добудувати три бараки й установити на літо 70 наметів для того, щоб збільшити місткість табору до 15 тисяч чоловік.

Для приготування їжі репатріантам у кожній зоні табору були обладнані кухні. Усі вони були стандартного типу і тільки в першій зоні похідні. На території четвертої зони табору в двох окремих приміщеннях був обладнаний лазарет на 200 ліжок. Лазарет мав хірургічне, терапевтичне відділення й ізолятор, а також аптеку. Крім того, в усіх зонах були амбулаторії, де репатріантам надавалася перша необхідна допомога. При амбулаторіях у зонах чергували лікарі з японців, що працювали під наглядом і керівництвом радянських медичних працівників табору. У госпіталі № 590, закріпленому рішенням Генерального штабу ЗС СРСР за табором, було відведено 350 місць для хворих, що вимагали стаціонарного лікування.

Як підсобні, у таборі були організовані лісопилка, ремонтно-пошивні майстерні з ремонту взуття й обмундирування, столярна майстерня, кузня, млин, що забезпечували усі потреби табору.

Завдяки вжитим заходам у таборах репатріації були створені належні умови життя і діяльності військовополонених. За словами майора Самойлова, що прибув з Москви на інспекцію таборів у квітні 1948 року, табори були підготовані значно краще, ніж ті табори репатріації, що він їх бачив, працюючи в Італії. Репатріацію можна було продовжувати.

Навесні 1948 року на території СРСР ще перебувало 256000 військовополонених і 106500 жителів Південного Сахаліну. Як зазначалося, темп репатріації був погоджений з американською стороною і встановлений на рівні 50000 чоловік на місяць. У 1947 році цей темп витримувався в основному за рахунок репатріантів з Ляодунського півострова. При збереженні такого темпу репатріації в 1948 році всі, хто перебував на території СРСР і поза ним, за 7 навігаційних місяців могли бути репатрійовані.

Однак “з огляду на народногосподарські інтереси, закінчити репатріацію всіх японців протягом 1948 року було неможливо, хоча це і могло спричинити порушення існуючої угоди,” – відверто писав В.Молотову Уповноважений уряду у справах репатріації генерал Ф.Голиков. До листа він доклав проект постанови уряду, у якому пропонував зобов'язати:

1) Сахалінський облвиконком репатріювати всіх японських громадян – жителів Південного Сахаліну в 1948 році;

2) Міністерство Збройних сил СРСР – “усіх японських фахівців, тимчасово затриманих на підприємствах Ляодунського півострова, а також їхні родини, підготувати до репатріації в період липень – листопад 1948 року”;

3) Міністерство внутрішніх справ СРСР – “звільнити протягом 1948 року з таборів МВС 175 000 японських військовополонених і зосередити їх у табір органів репатріації – Находка, у період травень-листопад 1948 року по 25000 чоловік щомісяця”¹⁷¹.

Уряд проти цієї пропозиції не заперечував і відповідно до його рішення № 1098-392с від 5 квітня 1948 року ухвалив провести репатріацію за планом запропонованим генералом Ф.Голиковим. Усього ж за рішенням уряду підлягало репатріації 285758 чоловік.

Свої принципи, що ґрунтувалися на положеннях цієї урядової постанови, установив Міністр внутрішніх справ СРСР С.Круглов. Він запропонував начальникові Головного управління у справах військовополонених і

¹⁷¹ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.5. – Спр.53. – Арк. 171 – управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

інтернованих МВС СРСР звільнити і передати в 1948 році органам репатріації з таборів і спецгоспіталів МВС – 129138 осіб і з батальйонів МЗС – 45862 особу.

МВС СРСР як основний власник “контингенту” установив і категорії військовополонених, що могли бути репатрійовані додому. Репатріації підлягали всі генерали, офіцери, унтер-офіцери і рядові. У той же час були зроблені істотні обмеження. Зі списків репатріантів виключалися:

а) працівники розвідувальних, контррозвідувальних і каральних органів Японії. В основному, це були працівники військових місій, органів поліції, жандармерії, в’язниць, таборів, особливих відділів, “дослідницьких бюро” або “інститутів”, працівники радіорозвідки і штабів, усі працівники 2-х відділів Генерального штабу і штабів Квантунської армії;

б) командно-викладацький склад і курсанти шпигунсько-диверсійних шкіл. Учасники диверсійних і повстанських загонів, “шпигунсько-диверсійно-терористичної агентури”;

в) керівний склад і фахівці “протиепідемічного загону 731” і його філій, відомий як бактеріологічний загін, що займався теорією і практикою бактеріологічної війни;

г) військові злочинці з числа генеральського й офіцерського складу, викриті у матеріалах слідства як такі, що мали стосунок до підготовки військового нападу на СРСР, а також організатори військових конфліктів на озері Хасан і річці Халхін-Гол.;

д) керівний склад товариства “Кіо Ва Кай”, який у Радянському Союзі вважали фашистським;

е) керівники й активні учасники реакційних організацій і груп, “які здійснили ворожі дії, що мали своїм завданням у таборах МВС і після повернення на батьківщину вести боротьбу проти демократичних організацій”;

ж) керівники урядових закладів і органів Манчжоу-Го, а також члени японського імператорського двору¹⁷².

Усі військовополонені, засуджені за злочини, скоєні в полоні, затримувалися до закінчення терміну покарання. Також затримувалися і нетранспортабельні хворі – до видужання.

“Відсіювання” мали робити створювані в таборах комісії, яким ставилося за обов’язок провести роботу з виявлення названих категорій військовополонених до 1 травня 1948 року. Очевидно, що затримка відправлення репатріантів з таборів МВС була викликана саме тим, що почався пошук “ворогів народу”, у даному разі – японських.

Були вжиті заходи і щодо того, аби не допустити вивезення за кордон радянської валюти. З цією метою, як було вказано у наведеному вище документі, було запропоновано “попередити військовополонених, що звільняються, про необхідність витрати ними до відправлення наявних у них радянських грошей, для чого в таборах ...організувати через ларьки продаж військовополоненим продуктів харчування, промислових товарів і предметів особистого побуту.” Наказувалося “перед навантаженням в ешелони зробити ретельний обшук військовополонених з метою вилучення схованої військовополоненими, усупереч попередженню, радянської валюти, а також документів із записами, що містять інформацію секретного характеру, які можуть бути використані проти Радянського Союзу”.

Інші організаційні заходи були ідентичні тим, що проводилися торік. У цьому ж році додалися деякі інші. Переважно, вони були приватного характеру. Передбачалося, що при формуванні ешелонів офіцерський склад буде розміщуватися у вагонах окремо від унтер-офіцерів і рядових. Відправлення генералів і полковників міністр пропонував робити в пасажирських вагонах і тільки за його особистими вказівками. Місцеві органи МВС мали здійснювати контроль за ешелонами, які проходили їхньою

¹⁷² ДАРФ. – Ф.9401с. – Оп.12. – Спр.262. – Арк.42 – накази МВС СРСР.

територією й у разі потреби вилучати й госпіталізувати на місці всіх “обважнілих” у шляху військовополонених і “не здатних за станом здоров'я переносити подальше транспортування”.

Проведене 3 травня 1948 року відправлення першої партії військовополонених до Японії, ознаменувало собою початок нового періоду репатріації. Як запевняла адміністрація 380-го табору, передача і навантаження перших 2001 особи пройшла швидко й організовано: за дві години до відправлення репатріанти були виведені з зони під конвоєм окремими групами, доставлені до порту і посаджені на японський корабель. Після оформлення документації корабель відразу вийшов у море. Капітан корабля не висловив жодних претензій, хоча з вини порту він простояв на рейді 7 годин, а репатріанти, що сіли на корабель, не мали армійських казанків і він не знав, як їх нагодувати в дорозі.

Однак механізм репатріації за зиму неначе “заіржавів” і ніяк не хотів запускатися. Органи МВС не поспішали з відправленням полонених – на 30 квітня 1948 року до табору було передано “лише 1000 чоловік”. Сподіваючись на сприяння, генерал К.Голубєв 8 травня писав у МЗС СРСР А.Вишинському, що “подальше надходження ешелонів сильно затримується, що спричиняє зрив навантаження кораблів, які прибувають з Японії. Наші кількаразові прохання перед МВС про прискорення руху ешелонів залишаються безрезультатними”¹⁷³. Становище в таборі склалося важке, погроза перебоїв у відправленні стала досить ймовірною.

До 8 травня з порту Находка було відправлено три кораблі, що вивезли 6007 чоловік. У таборі вживалися заходи щодо того, аби 9 і 11 травня, як було раніше домовлено з американцями, відправити ще 4 000 чоловік. Весь цей контингент, як і раніше відправлений на перших кораблях, доводилося знімати з будівництва порту Находка й об'єктів будівництва Приморського військового округу. Для того, щоб не допустити зривів у завантаженні кораблів, що

¹⁷³ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.5. – Спр.53. – Арк. 291 – управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

повинні були прибути в порт за репатріантами 13 і 15 травня, генерал К.Голубєв просив МЗС СРСР повідомити американців у Токіо про перенесення терміну прибуття цих кораблів на 26 і 28 травня, з врахуванням того, що всі інші кораблі табір прийме відповідно до раніше поданого американцям графіка.

Дисертант стверджує, що загальний хід репатріації, подолавши труднощі на самому початку, не найкраще здійснювався і впродовж усього періоду. На початку репатріації половина військовополонених, що надійшли, виявилися хворими і ослабленими, вони потребували спеціального оздоровчого режиму й тривалого лікування.

Несподівано у ході репатріації виникло непорозуміння з Міністерством внутрішніх справ із приводу забезпечення військовополонених речовим майном. Безпосередньо перед відправленням військовополонені повинні були екіпіруватися якщо не новим, то цілком придатним обмундируванням, взуттям, рушниками та іншим нехитрим солдатським скарбом. Проте військовополонені з таборів МВС і МЗС прибували до табору у непривабливому для репатріації вигляді.

Відомчі інтереси двох міністерств – внутрішніх справ і Збройних сил, простежуються й у тому, хто і скільки повинен відправити військовополонених. МВС СРСР усвідомило свою помилку, допущену в 1947 році, коли воно репатріювало майже всю заплановану масу військовополонених, у той час як МЗС зі своїх ОРБ репатріювало тільки хворих і непрацездатних. Помилку виправили, й у постанові уряду визначили конкретне число полонених, яких МВС СРСР мало репатріювати. МВС СРСР суворо стежило за тим, щоб це було виконано і всі запити Уповноваженого у справах репатріації про передачу військовополонених адресував військовим. Військові у свою чергу, не визнавали будь-яких претензій, вони самі визначали терміни репатріації і тим самим відтягували момент прощання з полоненими.

У 1948 році політика Радянського уряду щодо репатріації не змінилася. Масштаби затримок і перенесення термінів репатріації скоротилися, оскільки вже не було тієї “вільної” кількості військовополонених, коли можна було не тільки затримати, але й не репатріювати їх у ході цілої кампанії. Однак 2003 військовополонених, що працювали на підприємствах вугільної промисловості Кузбасу, затримали і репатріювали в останню чергу¹⁷⁴. Таке сталося і з 1200 військовополоненими, яких відправили працювати в Сахалінське державне морське пароплавство до 1 листопада 1948 року¹⁷⁵. Ще 1600 військовополонених виявилися незамінними на роботах з переробки риби у Владивостоцькому рибному порту¹⁷⁶.

Рада Міністрів СРСР переймалася й іншими питаннями. Зокрема в липні вона прийняла постанову про те, щоб перевезти репатріантів у кількості 16700 чоловік у порт Маока з Курильських островів і з важкодоступних Углегорського і Лісогорського районів на Сахаліні.

Цього року репатріація перестала бути засобом тиску на політику інших країн з боку Радянського уряду, а питання про перебування військовополонених та іноземних громадян стало козирем у руках США в їх протиборстві з СРСР. Відправленням останнього японського пароплава з порту Находка 1 грудня 1948 року було закінчено репатріацію інтернованих громадян Японії. Однак несподівано уряд своїм розпорядженням № 18597 рс від 13 грудня 1948 року дозволив виїхати додому 14 японським генералам. Ще один генерал, що призначався для репатріації – Нагао Тадахіко 1887 року народження, – не дожив до цього дня...

За даними Управління РМ СРСР у справах репатріації за 1948 рік до Японії було відправлено 286746 осіб, серед яких 175103 особи – військовополонені, 106713 – жителі Південного Сахаліну, а також 4930 – японські громадяни з Ляодунського півострова. До них ще потрібно додати

¹⁷⁴ Постанова РМ СРСР № 2715 від 21.07.1948 р.

¹⁷⁵ Постанова РМ СРСР № 2720 від 21.07.1948 р.

¹⁷⁶ Постанова РМ СРСР № 3324 від 03.09.1948 р.

1283 японських громадян з території Північної Кореї і 1944 інтернованих японських громадян з території СРСР. Загальна кількість – 289973 особи. ”Таким чином постанова Ради Міністрів СРСР № 1098-392с від 5 квітня 1948 року виконана повністю і вчасно,” – писав генерал Басилов до МЗС СРСР¹⁷⁷. Основна маса військовополонених і японських громадян після закінчення цієї репатріаційної кампанії була вивезена до Японії.

Після репатріації 1948 року в таборах МВС залишилося 91563 військовополонених японці. Такі дані наводять органи репатріації. Майже усі військовополонені, за деяким винятком, знаходилися в таборах МВС і ОРБ МЗС на території Хабаровського і Приморського країв де, нарешті, системі радянського полону вдалося налагодити їхній побут настільки, що можна було скласти пам'ятні альбоми. На заключному етапі всі системи забезпечення – харчування, речового постачання, медичного обслуговування – діяли бездоганно. Якщо і були якісь зриви, то вони траплялися через недогляд, або через безвідповідальне ставлення до своїх службових обов'язків адміністративного персоналу. Але це були поодинокі випадки.

У лютому Рада Міністрів СРСР, вважаючи, що військовополонені, які залишилися, уже не становили особливого інтересу для радянської промисловості, прийняло рішення про їх повну репатріацію протягом 1949 року. На території СРСР мали залишитися тільки військовополонені, засуджені за злочини проти СРСР.

Перед рішенням уряду було оголошено заяву уповноваженого у справах репатріації, в якій зокрема зазначалося: “З огляду на запити, що надійшли на адресу Члена Союзної Ради для Японії від СРСР про терміни закінчення репатріації японських військовополонених з території Радянського Союзу, Управління Уповноваженого Ради Міністрів Союзу СРСР у справах репатріації вважає за необхідне повідомити наступне.

¹⁷⁷ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.5. – Спр.55. – Арк. 145 – доповідна записка начальника управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації до МЗС СРСР.

Із загальної кількості 594000 узятих у полон солдатів і офіцерів японської армії було звільнено в 1945 році безпосередньо в районі бойових дій 70880 військовополонених. За період з 1 грудня 1946 року в Японію було репатрійовано 418166 чоловік. У період травня – листопада 1949 року були репатрійовані всі інші військовополонені в кількості 95000 чоловік, за винятком деякої групи осіб, щодо яких велося слідство у зв'язку зі скоєними ними військовими злочинами.

Усі витрати, які зазнав Радянський Союз у зв'язку з репатріацією японських військовополонених і цивільного населення, мають бути відшкодовані японським урядом, як це передбачено угодою про репатріацію між Членами Союзної Ради для Японії від СРСР і Штабом генерала Макартура від 19 грудня 1946 року”¹⁷⁸.

Відповідно до вимог постанови № 2326-905с від 10 червня 1949 року репатріації підлягало 105160 чоловік, з них 97936 чоловік військовополонених, цивільних осіб із Сахалінської області – 4 446 чоловік і з Ляодунського півострова – 2778. Вивезення мало проводитися щомісяця на 7-8 японських пароплавах місткістю 2000 чоловік кожен, а в листопаді на 10 пароплавах.

На виконання постанови, що одержала назву “Про репатріацію з СРСР японців з числа військовополонених, інтернованих і осіб цивільного населення”, Міністерство внутрішніх справ розробило свій план репатріації. У період з червня по листопад 1949 року воно запропонувало “звільнити з таборів МВС, спецгоспіталів і таборів, а також робочих батальйонів МЗС і репатріювати в Японію через табір органів репатріації № 380 у порту Находка 91449 чоловік японських військовополонених солдатів і офіцерів, у тому числі: з таборів МВС і спецгоспіталів 74019 чоловік і з таборів і робочих батальйонів МВС 17430 чоловік, а також 2475 чоловік інтернованих японських громадян, що утримуються в таборах МВС СРСР”¹⁷⁹.

¹⁷⁸ Правда. – 1949. – 20 трав.

¹⁷⁹ ДАРФ. – Ф.9401с. – Оп.12. – Спр.301. – Арк. 133 – наказ МВС СРСР № 00585 від 15.06.1949 р.

Не пізніше, ніж за 5 днів до відправлення з репатріантами проводився повний розрахунок “по грошовій винагороді за їхню роботу на будівництвах і підприємствах”. Водночас, репатріантів, як і торік, попереджали про неможливість вивезення із собою за кордон радянської валюти. З цією метою їм надавалася можливість витратити зароблені ними гроші в табірних ларках і магазинах.

Міністерству внутрішніх справ було запропоновано до 1 жовтня 1949 року надати до Ради Міністрів СРСР обґрунтовані дані на військовополонених, що мали бути залишені в таборах як військові злочинці. МВС СРСР доручило начальникам таборів до 15 вересня 1949 року провести ретельну фільтрацію військовополонених і винести остаточний висновок щодо тих, хто повинен був залишитися в режимних таборах для подальшого утримання за скоєні злочини проти СРСР.

В наказі МВС зокрема вказувалося, що “при проведенні практичної роботи з фільтрації військовополонених суворо стежити, щоб до числа репатріантів не потрапив би жоден злочинець і разом з тим не залишилися б у таборах МВС військовополонені, щодо яких немає достатніх матеріалів для їхньої затримки. Тому необхідно підібрати і вивчити всі наявні матеріали на кожного військовополоненого, щоб мати можливість обґрунтовано і правильно вирішити питання про репатріацію”¹⁸⁰.

З цієї метою на кожного полоненого складали висновок, затверджував його начальник місцевого управління внутрішніх справ. У цьому висновку була ключова фраза, рівносильна вироківі, в якій визначалося, чи підлягав підозрюваний (уже навіть не полонений) репатріації, чи він залишався у режимному таборі. Термін йому визначав військовий трибунал. Підсумкові дані фільтрації полонених мали надійти в ГУСВІ МВС СРСР до 15 вересня 1949 року.

¹⁸⁰ ДАРФ. – Ф.9401с. – Оп.12. – Спр.333. – Арк. 13 – накази МВС СРСР.

Розв'язання таких складних завдань, ясна річ, затягувало процес репатріації. До того ж квапитися було нікуди – таку кількість військовополонених, що залишилися, можна було репатріювати за два місяці. Антифашистський апарат таборів використовував сприятливу обстановку, що створилася, для розгорнутої і поглибленої політичної роботи серед військовополонених з метою “запровадження в їхню свідомість демократичних принципів і поваги до нашої соціалістичної держави як поборника волі і миру”¹⁸¹.

Репатріаційна кампанія 1949 року мала істотні відмінності від попередніх. По-перше, військовополонених перед відправленням обшукували і відбирали особисті записи, блокноти і навіть вирізки з газети “Ніхон Сімбун”, не кажучи вже про окремі примірники цієї газети. Раніше військовополоненим дозволялося вивозити цю газету, хоча на її сторінках можна було знайти матеріали про Червону армію і флот. По-друге, і це, мабуть, основна відмінність, проводи військовополонених, якщо висловитися термінологією документів того часу, “виливалися в могутні демонстрації почуттів вдячності з боку репатріантів радянському народу і великому Сталіну за гуманне відношення до полонених”, що свідчить про посилення та результативність політичної індокриніації.

Дисертант стверджує, що восени 1949 року в роботі органів репатріації виникли проблеми. Тоді як щодо цивільних осіб репатріація, фактично була закінчена, цього не можна було сказати щодо військовополонених. Для виконання плану репатріації 1949 року МВС СРСР мало передати в 380-й транзитний табір 7990 чоловік і Міністерство Збройних Сил СРСР ще 664 японських солдати й офіцери. Проте МВС репатріантів не передало, “мотивуючи тим, що питання про подальше зосередження контингентів для

¹⁸¹ ДАРФ. – Ф.9401с. – Оп.12. – Спр.333. – Арк. 13 – накази МВС СРСР.

відправлення в Японію передане на розгляд уряду”¹⁸². 31 грудня 1949 року генерал Ф.Голиков писав В.Молотову про те, що цього року було репатрійовано 87416 військовополонених, а всього 93858 японців.

Уже наприкінці грудня – за 3 дні до нового року, Рада Міністрів прийняла рішення, за яким з таборів і спецгоспіталів МВС звільнялися 1664 військовополонені, що передавалися в 380-й транзитний табір для репатріації. Це були затримані військовополонені на яких не виявилось матеріалів, достатніх для притягнення їх до суду військового трибуналу. З Казахської РСР звільнялися 33 військовополонених і 7 інтернованих, у Примор’ї – 199 полонених, в Горьківській області – 2 і в Московській – 1 військовополонений. Найбільша кількість звільнялася в Хабаровському краї – 1272 полонені і до їхнього числа ще 150 інтернованих¹⁸³. Начальникові ГУСВІ МВС СРСР було запропоновано відправити всіх їх з таборів не пізніше 31 грудня 1949 року. Таким чином можна сказати, що процес фільтрації військовополонених і пошуків серед них військових злочинців завершився.

Автор вважає, що репатріацію 1948 – 1949 років можна назвати періодом масової репатріації з території СРСР. Репатріація військовополонених та інтернованих японських громадян, а також японського цивільного населення була закінчена. Тривала вона майже чотири роки. Ще шість років після цього тривав період повернення додому військовослужбовців японської армії, що відбували покарання. Змінилися масштаби і характер репатріації. Тепер військовополонені відправлялися додому нечисленними партіями, спонтанно, у міру того, як набиралася достатня їх кількість. Усе залежало від процесу фільтрації військовополонених в таборах МВС, що є характерною рисою завершального етапу репатріації, який охоплює період 1950 – 1956 років.

¹⁸² ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.6. – Спр.61. – Арк. 151 – доповідна записка уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації до В.М.Молотова.

¹⁸³ ДАРФ. – Ф.9401с. – Оп.12. – Спр.307. – Арк. 168 – накази МВС СРСР.

17 травня 1950 року радянський уряд прийняв рішення про репатріацію із СРСР полонених та інтернованих японців, на яких в ході проведеної фільтрації не було отримано достатніх для засудження матеріалів і доказів. МВС СРСР прийняло рішення звільнити і передати в 380-й транзитний табір органів репатріації протягом березня – квітня для репатріації 80 чоловік. Серед них – генерали японської армії, що були “старими, хворими й інвалідами і нестройовими”, а також військовополонені, на яких не було компрометуючих матеріалів. Іншу категорію представляли “колишні співробітники жандармерії, поліції, різні чини японської адміністрації в Маньчжурії, а також члени японських фашистських організацій, затримані від репатріації у зв’язку з розслідуванням їхньої злочинної діяльності”. Як з’ясувалося, їхня діяльність виявилася не зовсім злочинною. Ще одна категорія – це полонені та інтерновані, піддані покаранню за “дрібні” побутові й “малозначні” військові злочини.

Репатріація в 1950 році мала на меті остаточно визначити долю наявних військовополонених для того, щоб по закінченню цієї кампанії в таборах залишилися тільки засуджені за військові злочини. Виходячи з такої концепції робота в таборах по добору військовополонених для репатріації почалася в березні. Остаточне просівання полонених через сито вимог МВС було закінчено в серпні 1950 року. Після цього в СРСР залишилися тільки “засуджені” і ті, що очікували суду та “підозрювані” японці.

Усього в 1950 році було відправлено в Японію 7547 осіб, основну масу яких – 5584 особи – становили військовополонені. 25 серпня 1950 року 380-й транзитний табір виявився порожнім. “Японців немає” – повідомляв у своєму листі в міністерство закордонних справ генерал Ф.Голиков.¹⁸⁴ За органами репатріації в грудні 1950 року продовжували рахуватися 9 японців. З цього числа, відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР, 5 чоловік мали

¹⁸⁴ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.7. – Спр.51. – Арк.85 – відповідна записка уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації до МЗС СРСР.

перебувати на лікуванні до повного їхнього видужання, інакше кажучи, потрібно було “перелікувати” неправильне лікування. Подальших перспектив щодо використання табору репатріації не було і рішенням військового міністра СРСР 380-й табір разом з відділом репатріації Приморського військового округу з 1 лютого 1951 року було розформовано. Хворих, що перебували в таборі, передали до Хабаровського табору МВС, де вони “тимчасово утримувалися до видужання”¹⁸⁵.

Протягом 1951 року було репатрійовано 1571 чоловік¹⁸⁶. 18 квітня 1952 року постановою уряду № 1879-715с дозволялося відправлення 281 японця¹⁸⁷. З цього числа 267 чоловік виявилися звільненими з “місць висилки” і 14 військовополонених, що рахувалися за МВС СРСР. Звільнені переважно мешкали у Красноярському краї і Казахській РСР.

Дисертант стверджує, що в ході репатріації останніх років виникало чимало проблем у роботі багатьох міністерств. Як приклад, можна відзначити два епізоди. Перший з них пов’язаний з дев’ятьма хворими, що залишилися не репатрійованими у 1950 році, згідно з постановою уряду, у зв’язку з їхньою хворобою. Репатрійовалося вісім чоловік, один ще залишався в таборі і перебував на лікуванні. 21 липня 1951 року заступник міністра закордонних справ А.Громико повідомив управління репатріації про прийняте “інстанцією” рішення і 31 серпня теплохід “Смольний” разом з 8 репатріантами на борту відбув до Японії. Там вони були передані капітаном пароплава японській владі. Військовополонених прийняв представник японського демобілізаційного бюро Масітані Сіраї в присутності представника дипломатичної секції штабу американських окупаційних військ. “Жодних

¹⁸⁵ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.8. – Спр.49. – Арк. 74 – переписка управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

¹⁸⁶ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.4. – Спр.24. – Арк. 282 – переписка управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

¹⁸⁷ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.9. – Спр.1. – Арк. 234 – переписка управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

претензій з боку американської і японської влади пред'явлено не було,” – відзначалося в повідомленні про це¹⁸⁸.

Другий епізод пов'язаний також “з рішенням інстанції”. Засуджений військовополонений, що утримувався в таборі МВС, єфрейтор японської армії Кікучі Норіміцу, після закінчення терміну покарання був направлений у Владивосток для подальшої репатріації до Японії. У зв'язку з тим, що пароплави і літаки в Японію в цю пору року вже не ходили, Кікучі не міг бути відправлений додому до лютого 1952 року. Але 20 грудня 1951 року з острова Сахалін у протоці Лаперуза по лінії прикордонних військ мала відбутися передача Японії групи японських рибалок. Разом з ними запланували передати і військовополоненого Кікучі Норіміцу. Він 17 грудня в супроводі офіцера МВС був відправлений на пароплаві “Трільон” із Владивостока на Сахалін і там переданий прикордонникам.

Акт передачі військовополоненого відбувся 22 грудня 1951 року у протоці Лаперуза. Кікучі Норіміцу ступив на палубу японського корабля¹⁸⁹.

Виходячи з того, що репатріація основної маси інтернованих військовослужбовців японської армії, а також японського цивільного населення була проведена, у 1953 році скасували Управління Уповноваженого у справах репатріації при Раді Міністрів СРСР. За матеріалами Управління репатріації, що наводяться в табл.3.1 станом на 1 липня 1952 року було репатрійовано 510417 військовополонених¹⁹⁰.

Автор відзначає, що відразу після смерті Й.Сталіна Президія ЦК КПРС прийняла рішення про перегляд справ японських військових злочинців і звільненні тих з них, хто відбув достатній термін і у кого підстави для засудження були значною мірою сумнівні. За постановою ЦК КПРС від 15

¹⁸⁸ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.8. – Спр.50. – Арк. 117 – переписка управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

¹⁸⁹ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.8. – Спр.50. – Арк.186 – переписка управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

¹⁹⁰ ДАРФ. – Ф.9526. – Оп.4. – Спр.24. – Арк. 282 – доповідна управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації.

квітня 1953 року підлягали достроковому звільненню і репатріації в Японію 564 особи, серед них 374 військовополонених. Окрім того, Указом Президії Верховної Ради СРСР “Про амністію” від 27 березня 1953 року звільненню підлягали ще 261 особа, з яких 25 були полоненими. Слід зазначити, що це рішення було прийнято менше ніж через місяць після смерті Й.Сталіна. Це свідчить не тільки про зміну політики радянського уряду щодо японських військовополонених, але і про зацікавленість у врегулюванні стосунків між Москвою і Токіо.

Таблиця.3.1

Кількість репатрійованих
японських військовополонених і громадян органами репатріації

Період	Військовополонені	Звільнені	Усього
з 16.9.46 по 16.12.47	243.060	380.307	623.367
з 16.12.47 по 1.3.49	175.117	112.926	288.043
з 1.3.49 по 1.3.50	90.661	6.442	97.103
з 1.3.50 по 1.3.51	1.571	-	1.571
з 1.3.51 по 1.2.52	8	-	8
Разом:	510.417	499.675	1.010.092

Ще 484 японські цивільні особи і 22 військовополонених уже були звільнені до цього указу і чекали своєї черги репатріації, “вільно” мешкаючи в різних районах Радянського Союзу, при цьому перебуваючи на обліку у відділі віз і реєстрації Головного управління міліції МВС СРСР. У листопаді 1953 року відповідно до постанови уряду № 2483-1026з від 18 вересня 1953 року “Про репатріацію в Японію японських військовополонених і цивільних осіб” всі зазначені особи, за винятком тих, що виявили бажання залишитися в СРСР, були репатрійовані в Японію.

За даними МВС на березень 1955 року в місцях висилки утримувалися 1423 чоловік, з яких 1030 військовополонені¹⁹¹. Протягом цього року, як і колись, продовжували репатріювати японців, що відбули свій термін покарання. Тепер цим займалося Міністерство внутрішніх справ. У період з 1 січня по 5 вересня 1955 року воно звільнило і репатріювало 124 особи¹⁹².

В останні місяці перебування японських громадян у радянських таборах – з лютого по грудень 1956 року – усі найменші зміни в умовах їхнього утримання, пропагандистське забезпечення, етапи репатріації японців на батьківщину були під суворим контролем ЦК КПРС. З листами, що надходили, пропозиціями й інформацією з цього питання знайомилися по колу і обговорювали їх на засіданні майже всі члени Президії і Секретаріату ЦК. Документи свідчать, що радянська сторона була зацікавлена в успішному завершенні репатріації японських громадян, розраховуючи підвести ризик під неурегульованою з часу закінчення війни проблемою миру між двома країнами¹⁹³.

У ході переговорів, що передували підписанню радянсько-японської Декларації 1956 року, японська сторона заявила про необхідність до встановлення дипломатичних відносин врегулювати питання про остаточну репатріацію із СРСР усіх японських громадян без винятку. Радянська сторона заявила, що передасть японській владі всіх японських військових злочинців, що залишилися, відразу після відновлення дипломатичних відносин. Тоді ж, радянська сторона передала списки на 1016 військовополонених і 357 цивільних осіб, що утримувалися в таборах МВС.

У жовтні 1956 року в результаті переговорів на вищому рівні в Москві була досягнута домовленість про нормалізацію відносин між СРСР і Японією. Одна зі статей Декларації 1956 року, крім відновлення дипломатичних відносин, передбачала згоду Радянського Союзу звільнити і репатріювати на

¹⁹¹ ЦЗСД РФ. – Ф.4. – Оп.12. – Стр.78. – Арк.151 – записка до ЦК КПРС від 29.03.1955р.

¹⁹² ЦЗСД РФ. – Ф.5. – Оп.47. – Стр.76. – Арк. 41–44 – доповідна записка МВС СРСР.

¹⁹³ Петров А.М. Последние пленники Второй Мировой войны // Исторический архив. – 1993. – № 1. – С.68.

батьківщину всіх японських громадян, засуджених Радянським Союзом як військових злочинців.

Підбиваючи підсумок врегулюванню цієї проблеми після московських переговорів, Президія ВР СРСР 13 грудня 1956 року видала указ, у якому передбачалося: “Відповідно до припинення стану війни і встановлення мирних стосунків між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Японією, а також керуючись принципом гуманності: 1. Звільнити з місць висилки всіх засуджених японських громадян. 2. Дозволити всім звільненим з місць висилки японським громадянам повернутися на батьківщину”¹⁹⁴.

Крім цього указу Президія Верховної Ради СРСР у 1956 році прийняла ще декілька указів. Один з них, прийнятий 25 лютого 1956 року, передбачав репатріацію головнокомандувача Квантунською армією генерала Ямада Отодзо. Однак, важка хвороба генерала в цей час не дозволила його репатріювати і ЦК КПРС прийняв рішення про його репатріацію після одужання¹⁹⁵.

12 липня 1956 року Президія Верховної Ради СРСР прийняла указ про дострокове звільнення від подальшого відбування покарання 85 японських “військових злочинців, засуджених судовими органами СРСР”. Цьому указові передувала постанова Президії (політбюро) ЦК КПРС, що деталізувала завдання Верховній Раді. У зазначеній групі 9 чоловік звільнялися “у зв'язку з захворюванням невиліковною хворобою, 8 чоловік, що мають вік понад 55 років, 28 чоловік, що утворюють групу демократично налаштованих осіб у таборі, і 40 чоловік, засуджених за службу в японській армії перекладачами в японських місіях і відбули за це достатнє покарання”.

Грудневе рішення Президії Верховної Ради СРСР передбачало репатріацію решти 1040 чоловік японських громадян. Усі вони були репатрійовані 23 грудня 1956 року.

¹⁹⁴ Збірник законів СРСР і указів Президії Верховної Ради СРСР. – М., 1968. – Т.2. – С.632.

¹⁹⁵ ЦЗСД РФ. – Ф.5. – Оп.30. – Стр.176. – Арк. 27 – 28 – інформація МВС СРСР до ЦК КПРС.

У повідомленні МВС СРСР до ЦК КПРС зокрема вказувалося, що в порту Находці 23 грудня ц.р. з 16 до 18 годин місцевого часу була здійснена передача представникам японської влади 1025 чоловік японських підданих, звільнених з місць висилки відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 13 грудня 1956 року.

Серед переданих 20 генералів колишньої японської армії один колишній дійсний радник II рангу, начальник головного поліцейського управління Манчжоу-Го у ранзі генерала, 306 офіцерів. Серед репатріантів 61 чоловік були хворі або інваліди. З 1040 чоловік, що підлягали репатріації, один, що відбув термін покарання, був відправлений у Японію 2 грудня ц.р. разом з 22 японцями, що відбули терміни покарання, про які було повідомлено 23 листопада 1956 року. Десять чоловік від виїзду в Японію відмовилися через те, що в шести з них родини проживали на території Радянського Союзу, у трьох – у Китайській Народній Республіці й в одного – у Корейській Народно-Демократичній Республіці. Два чоловіки були затримані, оскільки вони є особами без громадянства, і питання про них вирішувалося окремо. З числа японських генералів, що виїхали з Москви ... генерал-майор Кавагоэ Сігесада ... 21 грудня помер і похований на цвинтарі у м. Хабаровську.

24 грудня в 13 годин 32 хвилини за місцевим часом пароплав “Коан-Мару”, на борту якого знаходилися репатріанти, з порту Находка відбув до японського порту Майдзуру”¹⁹⁶. Це був останній епізод на довгому шляху репатріації японських військовополонених.

Автор доводить, що стосовно загальної кількості репатрійованих Радянським Союзом військовополонених дані різних відомств не збігалися. Так підхід МВС СРСР у цьому питанні був трохи своєрідний: початком репатріації це відомство в деяких випадках вважало звільнення військовополонених на фронтах. Якщо Управління Ради Міністрів СРСР у

¹⁹⁶ ЦЗСД РФ. – Ф.5. – Оп.30. – Стр.176. – Арк. 219–222 – інформація МВС СРСР до ЦК КПРС про передачу репатріантів представникам японської влади від 24.12.1956 р.

справах репатріації наводить цифру 510417 чоловік, то МВС СРСР – 577567 чоловік. О.Катасонова вважає, що на жовтень 1956 року було 546752 репатрійованих військовополонених¹⁹⁷. Слід зауважити, що управління заявило ці дані за рік до своєї ліквідації в 1953 році і після завершення репатріації, у той час як МВС СРСР визначило такий свій підхід у 1956 році, напередодні радянсько-японських переговорів і умовність цієї цифри зрозуміла.

За підрахунками дисертанта з початку репатріації в 1946 році Радянський Союз залишило 514591 японських солдатів і офіцерів.

Таким чином, зовнішньополітичні та внутрішні обставини спонукали радянський уряд в 1946 – 1956 роках репатріювати в Японію військовополонених японських солдатів і офіцерів. Тривалий термін репатріації був зумовлений як воєнно-політичними, так і економічними та ідеологічними факторами. Ця робота здійснювалася в три етапи, хоча основний контингент японських військовополонених був відправлений додому протягом 1947 – 1949 років. Репатріація японських військовополонених стала важливою передумовою для нормалізації відносин між СРСР та Японією.

¹⁹⁷ Катасонова Е. Японские военнопленные в СССР: большая игра великих держав. – М.: Институт востоковедения РАН – «Крафт+». – С. 388.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження автор дійшов ряду основоположних висновків, які дозволяють скласти цілісне уявлення про здійснення Радянським Союзом полонення японської армії в результаті її розгрому в серпні 1945 року, інтернування і наступну репатріацію військовополонених японських солдатів та офіцерів на батьківщину, а також показати, що військовополонені стали фактично заручниками політичних інтересів СРСР і засобом досягнення відповідних зовнішньополітичних та економічних цілей.

I. На основі аналізу наявної історіографії, значного масиву архівних документів дисертант стверджує, що історія полону, інтернування та репатріації японських солдатів та офіцерів Радянським Союзом є важливою сторінкою в історії Другої світової війни і всебічне вивчення цього питання ще не набуло відповідного йому значення у воєнно-історичній науці.

Опубліковані праці не мають комплексного, цілісного характеру, присвячені дослідженню лише окремих аспектів полону, мають нерідко описовий, а також регіональний характер.

II. Проаналізовані обставини, які спонукали СРСР всупереч Потсдамській декларації інтернувати та відправити японських військовополонених (які добровільно здалися у полон, розраховуючи на обіцяне чотирма державами негайне повернення додому) на примусові роботи в СРСР.

Автор вважає, що головною метою відправки Радянським Союзом японських військовополонених на свою територію, було те, що їх передбачалося використати як робочу силу, яка мала компенсувати брак робочих рук, породжений втратами у війні і скороченням чисельності

ув'язнених в системі ГУЛАГу, для відбудови економіки, підірваної війною. До цього слід також додати військово-політичні та ідеологічні фактори.

Здійснений всебічний аналіз роботи відповідних військових округів та НКВС СРСР по вивезенню полонених у складі сформованих робочих батальйонів до Радянського Союзу, розкриті труднощі й недоліки в цій справі, шляхи їх подолання. В результаті проведеної роботи вже до грудня 1945 року основна маса японських солдатів і офіцерів (понад 536 тисяч чоловік) була вивезена та інтернована в таборах НКВС для використання в народному господарстві.

Досліджені питання, пов'язані з облаштуванням військовополонених у таборах, організацією побуту, харчування, трудового використання. Показані труднощі перебування японських солдатів і офіцерів у радянському полоні, у тому числі висока смертність серед полонених, викликана складними умовами життя і недостатнім харчуванням на початковому періоді, пов'язаними з продовольчими труднощами в країні.

Проте говорячи про певні труднощі у становищі японських військовополонених в радянських таборах, заради історичної справедливості слід відзначити, що становище японських полонених у радянських таборах було незрівнянним з жорстоким і безжальним ставленням японців до військовополонених, які потрапляли до їх рук.

III. Автор стверджує, що, перебуваючи в полоні, японські військовополонені використовувались в різних галузях народного господарства і їх внесок в економіку країни був значний, проте важливим завданням радянського керівництва була ідеологічна обробка японських солдатів і офіцерів, виховання їх у дусі комуністичної ідеології, прищеплення цінностей радянського способу життя, формування з числа бранців стійких антифашистів, здатних після повернення до Японії вести боротьбу за демократичні перетворення та викорінення залишків мілітаризму.

Здійснений аналіз форм і методів політичної роботи серед військовополонених, розглядається розгортання так званого демократичного руху в таборах, діяльність радянських політичних органів по розшаруванню всієї маси полонених, щоб відділити рядових солдатів від офіцерів з метою ліквідації традиційних військових порядків. Також підкреслюється, що одна лише пропаганда не могла вирішити ідеологічних завдань, які стояли перед радянськими політичними органами, тому на допомогу була спрямована вся система політичних репресій в СРСР.

IV. Дисертантом здійснене вивчення руху опору японських військовополонених, виявлено, що в умовах полону значна маса японських солдатів і офіцерів не зламалася духом, а навпаки, чинила спротив зусиллям радянських політичних органів нав'язати їм постулати комуністичної ідеології, незважаючи на намагання радянської сторони виявити дружнє ставлення до японців. Розкриті форми опору, які видозмінювались від простих критичних обговорень радянської дійсності до створення різних угруповань полонених. Зроблений висновок про те, що організаційно оформленого руху опору, яке охоплювало б усі табори, військовополонені створити об'єктивно не могли. Проте виявилось, що японська армія в полоні не виглядала деморалізованою солдатською масою, свідомість якої легко можна було змінити. Скоріше навпаки, японська армія залишилася як за структурою, так і за національними військовими традиціями динамічним організмом, який гостро реагував на спроби радянського проникнення. Цілісність цієї структури визначається військовим укладом, виробленим тисячолітньою японською історією.

V. Досліджена участь України у вирішенні проблем використання та репатріації японських військовополонених, враховуючи те, що згідно з директивними документами, присвяченими інтернуванню та використанню полонених, японські солдати та офіцери відправлялися в райони Далекого Сходу, Сибіру та Середньої Азії. В Україну було направлено понад 5 тисяч

японських військовополонених для використання в промисловості і на будівництві в Сталінській, Запорізькій та Харківській областях.

VI. Автором досліджені організаційні засади репатріації японських військовополонених, яка розтяглася на довгі роки, у чому слід вбачати не лише порушення міжнародних конвенцій, але й, що особливо важливо, порушення СРСР союзницьких домовленостей про долю японських військовополонених. Розглянуті причини, які спонукали радянський уряд прискорити цей процес. На думку дисертанта, йдеться як про міжнародні фактори (вимоги США, прагнення СРСР до зближення з Японією), так і про важке становище полонених в таборах, особливо факти високої смертності серед японських солдатів і офіцерів зимою 1945 – 1946 рр. Радянською стороною разом з представниками Головнокомандувача союзних держав в Японії були узгоджені терміни, пункти відправки полонених, майнові права репатріантів, фінансові питання, пов'язані з відправкою додому японських солдатів та офіцерів тощо.

VII. Досліджуючи хід репатріації японських військовополонених, автор на основі вивчення архівних документів пропонує наступну періодизацію здійснення репатріації, яка відбувалася в три етапи: перший – організаційний (1946 – 1947 рр.), другий – етап масової репатріації (1948 – 1949 р.), третій – етап репатріації засуджених полонених (1950 – 1956 рр.). Розкриті особливості репатріації на кожному етапі, проаналізовані недоліки в ході відправки японських військовополонених додому, з'ясовані причини гальмування репатріаційного процесу.

Автор вважає, що, незважаючи на завершення репатріації японських військовополонених, ряд принципових питань, пов'язаних з реалізацією прав колишніх японських бранців, не було вирішено.

VIII. Розглянута проблема загиблих японських військовополонених в радянських таборах і робочих батальйонах.

Доведено, що масова смертність десятків тисяч японських військовополонених в радянському полоні мала місце через хвороби, брак

харчів, важкі кліматичні та побутові умови, непосильну фізичну працю. Водночас, слід зазначити, що радянське керівництво приділяло багато уваги для підтримання елементарних умов життя і праці цих людей. Проте радянська сторона не була зацікавлена в оприлюдненні дійсних цифр загиблих і довгий час маніпулювала цією інформацією, задовольняючи потреби своєї дипломатії.

Автор дисертаційного дослідження стверджує, що рівень секретності в цьому питанні знижувався тоді, коли Радянському Союзові необхідно було покращити відносини з Японією, а також для зменшення напруги в територіальному питанні. На основі архівних даних автором підраховано, що в СРСР загинуло 92153 японських полонених. Проте наведені дані можна вважати наближено вірогідними, хоча точну цифру загиблих навряд чи можна буде встановити. З проблемою загиблих японських військовополонених пов'язані такі гуманітарні питання, як надання японській стороні даних про місця поховання полонених, відвідування родичами могил померлих, видача довідок про працю в полоні, виплати компенсації і т. ін. Проте ці питання виявилися за рамками інтересів політики обох країн, які не побажали вступати в нові політичні дискусії. Ці питання, вважає дисертант, чекають свого вирішення наступними поколіннями і колишні військовополонені – жертви політики.

Зміст дослідження дає підстави дисертанту сформулювати такі практичні рекомендації:

1. Доцільно внести відповідні доповнення до нормативно-правової бази діяльності Збройних Сил України щодо статусу військовополонених в ході локальних війн та миротворчих операцій.
2. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані у воєнно-історичних працях та наукових дослідженнях з історії Збройних Сил України; у навчально-виховному процесі Національної академії оборони України при викладанні курсів “Історія війн та військового мистецтва”, “Історія військових формувань”, а також в інших ВНЗ України, при створенні музейних

експозицій про Другу світову війну у Центральному музеї Збройних Сил України.

Перспективними напрямками подальших досліджень дисертант вважає:

1. Умови побуту, відпочинку, санітарно-медичного обслуговування полонених.
2. Організація праці військовополонених, їх трудовий внесок в економіку СРСР.
3. Вивчення гуманітарних питань, пов'язаних з облаштуванням місць поховання полонених, відвідування поховань родичами з Японії, діяльність відповідних російських та японських громадських організацій і ін.
4. Трудове використання, побут японських військовополонених в Україні та їх репатріація.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

Центральний державний архів громадських об'єднань України

1. Фонд 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп.23. – Спр.4716. Донесення Міністра внутрішніх справ Української РСР. – 405 с.;

Російський центр зберігання документів новітньої історії

2. Фонд 644. Державний комітет оборони СРСР. – Оп.1. – Спр.422. Постанови ДКО СРСР. – 453 с.;
3. Спр.458. Постанови ДКО СРСР. – 347 с.;

Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації

4. Фонд 32. Головне політичне управління Радянської армії і Військово-Морського флоту. – Оп.11542, 7 управління спеціальної пропаганди. – Спр.30. Політичні донесення про військовополонених. – 556 с.;
5. Спр.112. Інформаційні матеріали політичного управління Приморського військового округу (огляд газет). – 587с.;
6. Спр.117. Інформаційні матеріали політичних управлінь Далекосхідних військових округів (міжнародні повідомлення газет, радіо). – 621с.;
7. Спр.130. Директива політичного відділу ГУСВІ МВС СРСР. – 457с.;
8. Спр.149. Політичні донесення політичних відділів Далекосхідних військових округів (1946 р.). – 483с.;
9. Спр.230. Досвід роботи серед військ і населення супротивника в період японсько-радянської війни та знаходження радянських військ в Маньчжурії (серпень 1945 – квітень 1946). – Хабаровськ, 1946 р., 7 відділ політичного управління Забайкальсько-Амурського військового округу. – 607с.;

10. Спр.231. Інформаційні матеріали політичного управління Забайкальсько-Амурського військового округу про обмін досвідом політичної роботи (бюлетені, огляди іноземної преси). – 456с.;
11. Спр.304. Досвід роботи політичних органів 2-го Далекосхідного фронту серед японських і маньчжурських військ і населення Маньчжурії в 1945 році. – 423с.;
12. Спр.307. Плани, звіти та листування політичного управління Далекосхідного військового округу зі спеціальної пропаганди (1948 р.). – 398с.;
13. Спр.310. Матеріали зі спеціальної пропаганди (досвід). – 593с.;
14. Спр.385. Протоколи нарад офіцерів спеціальної пропаганди. – 642 с.;
15. Спр.456. Інформаційні матеріали політичних управлінь Далекосхідних військових округів. – 637с.;
16. Спр.457. Інформаційні матеріали політичних управлінь Далекосхідних військових округів (1949р.). – 605с.;
17. Спр.478. Інформаційні матеріали з питань спеціальної пропаганди (1949 р.). – 578с.;
18. Спр.562. Звіти про досвід роботи політичного управління Далекосхідного військового округу (до 1950 р.). – 547с.;
19. Оп.11306. – Спр.683. Телеграфні політичні донесення та інформаційні бюлетені політичних управлінь Далекосхідних військових округів про політико-моральний стан військ противника. – 452 с.;
20. Фонд 66. Головнокомандувач радянськими військами на Далекому Сході. – Оп.3191, політичне управління. – Спр.9. Телеграфні політичні донесення політичного управління 1-го Далекосхідного фронту. – 567 с.;
21. Спр.23. Довідка втрати радянських військ і військ супротивника за період з 9 по 18 серпня 1945 року взяті з бойових донесень військових рад фронтів. – 238с.;

22. Фонд 67. Управління тилу Червоної армії. Оп.12011, штаб тилу. Спр.3. Короткий звіт про діяльність 1-го і 8-го відділів штабу тилу Червоної армії. – 51с.;
23. Спр.38. Довідки-доповіді, плани перевезення японських військовополонених з Маньчжурії, документи оперативної групи, листування у справах військовополонених управління тилу Червоної армії. – 507с.;
24. Спр.48. Довідка штабу начальника тилу Червоної армії про наявність і укомплектованість окремих робочих батальйонів по військовим округам і перевалочним базам станом на 15.11.45р. – 237с.;
25. Оп.12028. Штаб тилу. – Спр.31. Довідки-доповіді оперативної групи штабу тилу Червоної армії при Головнокомандуванні радянськими військами на Далекому Сході. – 121с.;
26. Оп.32608сс. Штаб тилу. – Спр.354. Документи оперативної групи штабу тилу Червоної армії при Головнокомандувачу радянськими військами на Далекому Сході. – 276с. ;
27. Оп.264796с. Штаб тилу. – Спр.195. Робочий зошит майора Самохіна з обліку окремих робочих батальйонів військовополонених. – 36с.;
28. Фонд 142. Управління Приморського військового округу (за 1943 – 1953 рр.). – Оп.429094с. Політичне управління. – Спр.21. Листування по курсах і військовонавчальних закладах. – 541с.;
29. Спр.23. Вказівки відділам спеціальної пропаганди політичного управління Приморського військового округу. – 357с. ;
30. Оп.429082с. Політичне управління. – Спр.22. Доповіді і донесення відділення спеціальної пропаганди політичного відділу 5 армії Приморського військового округу. – 491с. ;
31. Оп.106775сс. Політичне управління. – Спр.9. Звіти, доповіді, донесення відділення спеціальної пропаганди політичного відділу Приморського військового округу. – 506с. ;

32. Фонд 234. Польове управління 1-го Далекосхідного фронту. – Оп.3213, оперативне управління штабу фронту. – Спр.4. Відомості трофейного управління 1-го Далекосхідного фронту про кількість військовополонених. – 326 с.;
33. Спр.194. Накази військам 1-го Далекосхідного фронту. – 349 с.;
34. Спр.397. Журнал бойових дій військ фронту. – 212 с. ;
35. Спр.126. Оперативні накази командувача 1-м Далекосхідним фронтом. – 236с.;
36. Спр.413. Карта місцезнаходження таборів військовополонених японців.;
37. Спр.524. Звіт консула в Сеулі Полянського заступника народного комісара оборони СРСР Булганіну та начальнику Генерального штабу ЗС СРСР Антонову, переданий через командування 25-ї армії. – 381с.;
38. Оп.3214. Оперативне управління штабу фронту. – Спр.3. Відомості трофейного управління 1-го Далекосхідного фронту про кількість військовополонених. – 417с.;

Державний архів Російської Федерації

39. Фонд 9401с. Міністерство внутрішніх справ СРСР. – Оп.12. – Спр.180. Накази Народного комісара внутрішніх справ НКВС СРСР. – 501с.;
40. Спр.192. Директиви народного комісара внутрішніх справ СРСР. – 374с.;
41. Спр.214. Виступ міністра внутрішніх справ СРСР генерал-полковника Круглова С.Н. 21 березня 1946 року на нараді керівного складу. – 357 с.;
42. Спр.215. Директиви Міністра внутрішніх справ СРСР. – 251 с.;
43. Спр.258. Директиви Міністра внутрішніх справ СРСР. – 301 с.;
44. Спр.262. Накази Міністра внутрішніх справ СРСР. – 293 с.;
45. Спр.301. Накази Міністра внутрішніх справ СРСР. – 317 с.;
46. Спр.307. Накази Міністра внутрішніх справ СРСР. – 253 с.;
47. Спр.333. Накази Міністра внутрішніх справ СРСР. – 247 с.;
48. Оп.1а. – Спр.222. Накази Міністра внутрішніх справ СРСР. – 323 с.;

49. Фонд 9526. Управління Уповноваженого Ради Міністрів СРСР у справах репатріації. – Оп.3. – Спр.75. Листування з державними органами влади у справах репатріації, лист заступника ГУСВІ МВС СРСР про чисельність японських військовополонених в таборах станом на 16 грудня 1946р. – 439с.;
50. Оп.4. – Спр.6. Доповідь старшого офіцера, інструктора з політично-просвітньої роботи при відділу репатріації 25-ї армії майора Дорошко від 5 січня 1947 року. – 126с.;
51. Спр.24. Довідка про кількість японських військовополонених та громадян, репатрійованих із СРСР через органи репатріації станом на 1 липня 1952р. – 492с.;
52. Спр.34. Доповіді, звіти про проведення репатріації. – 297 с.;
53. Спр.51. Листування, протоколи нарад начальника управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації, фотографії, доповіді. – 434с.
54. Спр.52. Лист заступника начальника Тилу Збройних сил СРСР Виноградова до начальника управління у справах репатріації при РМ СРСР від 3 квітня 1947 року, довідка про чисельність військовополонених японців в окремих робочих батальйонах та їх дислокація станом на 1 березня 1947р. – 594с.;
55. Спр.54. Постанова РМ СРСР № 3324 від 3 вересня 1948 р. – 514с.;
56. Оп.5. – Спр.53. Довідки про рух військовополонених та інтернованих японців у 1947р. – 491с.;
57. Спр.55. Розпорядження РМ СРСР № 18597 від 13 грудня 1948р. – 290с.;
58. Оп.6. – Спр.61. Наявність та рух військовополонених і інтернованих громадян Японії по 380 – му табору репатріації. – 431с.;
59. Оп.7. – Спр.51. Доповідні записки про рух репатріантів по таборах репатріації. – 426 с.;
60. Оп.8. – Спр.49. Звіт 380 – го табору репатріації. – 138с.;
61. Спр.50. Звіт відділу репатріації Приморського військового округу. – 175 с.;

62. Оп.9. – Спр.1. Листування управління уповноваженого РМ СРСР у справах репатріації. – 387 с.;
63. Спр.75. Довідки про чисельність репатрійованих. – 249 с.;

Центр зберігання сучасної документації Російської Федерації

64. Фонд 4. Центральний комітет Комуністичної партії Радянського Союзу. – Оп.12. – Спр.78. Записка до ЦК КПРС від 29.03.1955р. – 151 с.;
65. Фонд 5. Центральний комітет Комуністичної партії Радянського Союзу. – Оп.30. – Спр.176. Інформація МВС СРСР до ЦК КПРС про передачу репатріантів представникам японської влади від 24.12.1956р. – 441 с.;

ЛІТЕРАТУРА

66. *Агафонов С.* Майор Карпов ставит в трудное положение правительства России и Японии // Известия. – 1993. – № 216, 11 листоп.
67. *Багров В.* Южно-Сахалинская и Курильская операции. – М.: Воениздат, 1959. – 69с.
68. *Бандура Н.* Трудные университеты Тюиты Тоиосавы // Суворовский натиск. – 1991. – 9 трав.
69. *Бинецкий Н.* Японцы и мы // Суворовский натиск. – 1990.– 15, 25, 26 груд.
70. Благодарственное письмо Генералиссимусу Советского Союза И. В. Сталину от военнопленных японцев. – Хабаровск: Нихон Симбун, 1949. – 34с.
71. *Богач В., Иванов Н.* Японцы в советском плену: реальность и вымыслы // Гипотеза. – 1991. – № 2.
72. *Бондаренко Е.* Плен был не очень жестоким // Красное Знамя. –1991. – 15 січ.
73. *Бондаренко Е.* Советский плен // Красное Знамя. – 1991. – 16 берез.
74. *Бондаренко Е.* Иностраные военнопленные на Дальнем Востоке России (1914 – 1956). – Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 2002. – 228с.
75. *Бондаренко О.* Неизвестные Курилы. – М.: ВТИ Дейта – Пресс. – 399с.
76. *Брукс Л.* За кулисами японской капитуляции. – М.: Воениздат, 1971. – 336с.
77. *Бурбыга Н., Руднев В.* Японцы в СССР не вторгались, но в русском плену были // Известия. – 1992. – № 107. – 7 трав.

78. *Василевский А.* Дело всей жизни. Кн. 2. – М.: Политиздат, 1990. – 363с.
79. *Внотченко Л.* Победа на Дальнем Востоке. – М.: Воениздат. 1971. – 392с.
80. *Гобарев В.* Война и плен // Военная мысль. – 1993. – №6. – с.69 – 75.
81. Гриф секретности снят: Потери ВС СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах: статистическое исследование. – М.: Воениздат, 1993. – 415 с.
82. *Гришин М.* Военные сообщения в кампании советских Вооруженных сил на Дальнем Востоке (9 августа – 2 сентября 1945г.). – М.: Воениздат, 1960. – 104 с.
83. *Громыко А.* Памятное. – М.: Политиздат, 1988. – Кн. 1. – 479 с.
84. Документы и материалы по вопросам борьбы с военными преступниками и поджигателями войны. – М.: РИО ВЮА ВС СССР, 1949. – 379с.
85. *Евсеенко Н.* Японцы на Удыле //Тихоокеанская звезда. – 1991. – 23 трав.
86. Збірник законів СРСР і указів Президії Верховної Ради СРСР. – М., 1968. – Т.2. – С.632.
87. *Исаков К., Галицкий В., Кириченко А.* Обретут ли покой усопшие? // Новое время. – 1990. – № 41.
88. *Израэлян В.* Дипломатическая история Великой Отечественной войны (1941—1945 гг.). – М.: Издательство Института международных отношений, 1959. – 367 с.
89. История Второй мировой войны 1939—1945 в 12-ти томах, том 11. – М.: Воениздат, 1980. – 494 с.
90. *Карнер Стефан.* Архипелаг ГУПВИ. Плен и интернирование в Советском Союзе (1941 – 1956гг.) / Пер. с нем. О.Асписовой. – М.: Российский гос. гуманит. ун-т, 2002. – 303 с.
91. *Карпов В.* Битва, яка не завершилася миром // Народна армія. – 1995. – 18 серп.; 22 серп.
92. *Карпов В.* Искуплением чужих грехов закончился для 500000 японских солдат разгром Квантунской армии // Красная звезда. – 1995. – 2 вересн.
93. *Карпов В., Барковский А.* Сибирь восходящего солнца // Сын Отечества. – 1993. – № 35.
94. *Карпов В., Ларченков В.* Последний поход Квантунской армии // Гипотеза. – 1993. – № 9–10
95. *Карпов В.* Пленники Сталина. Сибирское интернирование японской армии. – Киев – Львов.: Институт украиноведения НАН Украины, 1997. – 326с.

96. *Карпов В.* Бранці Сталіна. Сибірське інтернування японської армії / Пер. японською мовою Рьодзі Нагасе. – Саппоро.: вид-во “Хоккайдо Сімбун”, 2001. – 373с.
97. *Карпов В.* Політична індокринація японських військовополонених в СРСР // Військово-історичний альманах. – 2003. – № 1 (6).
98. *Карпов В.* Інтернування японської армії Збройними Силами СРСР в серпні 1945 року // Збірник наукових праць гуманітарного факультету Національної академії оборони України. – 2004. – № 2(39). –72 с.
99. *Карпов В.* Політична обробка японських військовополонених в таборах та їх опір радянській системі цінностей (1945 – 1949 рр.) // Вісник історії. Збірник наукових статей Київської політехніки. – К.: 2004. - Випуск № 20. – 237 с.
100. *Карпов В.* Репатріація японських військовополонених з СРСР в Японію (1946-1956 рр.) // Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова / Укл. П.В.Дмитренко, Л.Л.Макаренко. – К.: НПУ, 2004. – Випуск LVI (56). – 274 с.
101. *Катасонова Е.* Японские военнопленные в СССР: большая игра великих держав. – М.: Институт востоковедения РАН – «Крафт+», 2003. – 432с.
102. *Като Кюдзо.* Сибирь в сердце японца. — Новосибирск.: Наука. Сибирское отделение, 1992. — 136 с.
103. *Кириченко А.* 210 тысяч японцев ждут нашей помощи! // Новое время. – 1990. – № 41.
104. *Кириченко А.* Сколько еще забытых могил. // Новое время. – 1989. – № 40.
105. *Кошкин А.* Крах стратегии "спелой хурмы": военная политика Японии в отношении СССР. 1931 – 1945 гг. – М.: Мысль, 1989. – 271
106. *Крейг Уильям.* Падение Японии / Пер. с англ. Д.Краснощекова, – Смоленск.: «Русич», 1999. – 384 с.
107. *Крутиков А.* Великая Отечественная война Советского Союза. – М.: Воениздат МВС СССР, 1947. – 208 с.
108. *Кузьмина М.* Плен (японские военнопленные в Хабаровском крае). – Комсомольск-на-Амуре: Изд-во государственного педагогического института, 1996. – 155с.
109. *Кузнецов С.* Японцы в сибирском плену (1945 – 1956) – Иркутск.: ТОО «Издательство журнала «Сибирь», 1997. – 261с.
110. *Куминов Я.* Разгром Квантунской армии Японии в 1945 году. – Благовещенск.: Амурское книжное издательство, 1960. – 36 с.
111. *Ларченков В.* Время собирать камни. Еще раз к вопросу о японских военнопленных // Гипотеза. – 1991. – № 4.

112. *Ларченков В.* “Банзай” Советскому Союзу // Советский воин. – 1991. – № 7.
113. *Лиддел Гарт.* Стратегия непрямых действий. – М.: Издательство иностранной литературы, 1957. – 534 с.
114. *Лиддел Гарт.* Вторая мировая война. / Пер. с англ. Лиддел Гарт Б. Г.; Сост.: С.Перелегин, Р.Исмаилов. – М.: ООО “Издательство АСТ”; СПб.: Terra Fantastica, 2002. – 944с. – (Военно-историческая библиотека).
115. *Люттов И., Носков А.* Коалиционное взаимодействие союзников: по опыту первой и второй мировых войн. – М.: Наука, 1988. – 248с.
116. *Мельников П.* В Маньчжурском походе. – Магадан, 1958. – 76 с.
117. *Мишкевич Г.* Победа над Японией. – М.: Воениздат, 1947. – 62 с.
118. *Млечин Л.* Японских пленным не отпускали домой, потому что вербовали из них агентов // Известия. – 1993. – № 194.
119. Начальный период войны. – М.: Воениздат, 1974. – 357 с.
120. Операции Советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне 1941- 1945 гг. Военно-исторический очерк. Том 4. – М.: Воениздат, 1959. – 872 с.
121. От Мюнхена до Токийского залива: взгляд с Запада на трагические страницы истории Второй Мировой войны. – М.: Политиздат, 1999. – 448с.
122. Победа на Дальнем Востоке. – Хабаровск.: Книжное издательство, 1985. – 528 с.
123. Политическая работа среди войск и населения противника в годы Великой Отечественной войны (1941–1945) – М.: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1971, – 256 с.
124. *Потильчак О.* Нормативне нормування праці військовополонених та інтернованих у СРСР (1941 – 1953 рр.). // Військово-історичний альманах. – 2003. – Ч. 2 (7).
125. *Прокопенко А.* Кто скажет правду о 37 тысячах умерших в СССР японских военнопленных. // Российская газета. – 1992.
126. Россия и СССР в войнах XX века: потери вооруженных сил. Статистическое исследование. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 608 с.: ил. – (архив).
127. *Руднев В.* Документы о советской каторге японских пленным // Известия. – 1992. – № 21. – 25сч.
128. *Рютаро Хонда.* Как для японских военнопленных Сибирь стала матушкой // Комсомольская правда. – 1994. – 1 берез.
129. *Сабура Хаяси.* Японская армия в военных действиях на Тихом океане. – М.: Воениздат, 1964. – 176с.
130. *Савати Хисаэ.* Мои рассказы о Сибири (на японском языке). – Токио. 1988.
131. Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций заключенных СССР с иностранными государствами. – М.: 1955. – Вып. 11.

132. *Сергійчук В.* Новітня каторга. Військовополонені та інтерновані Другої світової в УРСР. – Київ: Українська Видавнича Спілка, 2001. – 188 с.
133. *Сего Сакамото.* Звали дівочку Мариной // Тихоокеанська звезда. – 1991. – 6 лют.
134. *Сиполс В.* Дипломатическа борба накануне второй мировой войны. – М.: Международные отношения, 1989. – 336 с.
135. *Сираи Хисая.* Лагеря военнопленных японцев в Сибири (на японском языке). – Токио, Асахи, 1989.
136. *Сираи Хисая.* Позитивное влияние визита Горбачева в Японию на комплексное решение проблемы сибирского интернирования // Суворовский натиск. – 1991. – 4 трав.
137. *Славинский Б.* Пакт о нейтралитете между СССР и Японией: дипломатическая история 1941 – 1945 гг. – М.: ТОО «Новина», 1995. – 336 с.
138. *Славинский Б.* Внешняя политика СССР на Дальнем Востоке 1945 – 1986 гг. – М.: Международные отношения, 1988. – 336 с.
139. *Славинский Б.* Советский десант на Хоккайдо и Южные Курилы. Мифы и действительность // Известия. – 1992. – № 110. – 12 трав.
140. *Славинский Б.* Советский Союз еще в 1951 году подготовил проект мирного договора с Японией // Независимая газета. – 1993. – 12 жовт.
141. *Славинский Б.* Ялтинская конференция и проблемы «северных территорий». – М.: ТОО «Новина», 1996. – 224 с.
142. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны, т. 4. Крымская конференция руководителей трех союзных держав. Сборник документов. – М.: Издательство политической литературы, 1984.
143. Советский Союз и Маньчжурская революционная база (1945–1949). – М.: Мысль, 1985.
144. Советское военное искусство в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. – М.: Воениздат, 1962. – том 3. – 528 с.
145. *Тавровский Ю.* Судьба японских военнопленных: пора сказать правду // Известия. – 1991. – № 9. – 11 січ.
146. *Таксами Ч., Косарев В.* Кто вы айны? – М.: Мысль, 1990.
147. *Таро Мураи.* Пламя в сорокаградусный мороз (пер. В. Гришиной) // Молодой дальневосточник. – 1991. – № 4. – 2 лют.
148. Тегеран – Ялта – Потсдам. Сборник документов. – М.: Международные отношения. 1967. – 367 с.
149. *Тютрин В.* Нас спасла Советская Армия // Тихоокеанская звезда. – 1986. – 20 серп.
150. *Тютрин В.* Не лейте крокодиловых слез // Молодой дальневосточник. – 1991. – № 11. – 2 бер.
151. *Тютрин В.* Несмотря на разногласия, у нас есть общие взгляды // Суворовский натиск. – 1991. – 4 трав.

152. *Тютрин В.* Правда о японских военнопленных // Суворовский натиск. – 1990. – 29 груд.
153. *Тютрин В.* Правда о японских военнопленных // Тихоокеанская звезда. – 1991. – 2 лют.
154. *Уткин А.* Тихоокеанская ось. – М.: Молодая гвардия, 1988.
155. *Хаттори Такусиро.* Япония в войне 1941–1945гг. – М.: Воениздат, 1973. – 631с.
156. *Цветков Н.* Плохо японцы знали Ельцина // Комсомольская правда. – 1993. – 14 жовт.
157. *Цутому Миямото.* На ягодах шиповника. (Записки о сибирском плене). – 2000. – 100с.
158. *Чайковский А.* Плен. За чужие и свои грехи. – К.: Парламентское изд-тво, 2002. – 504 с.
159. *Черевко К.* Серп и молот против самурайського меча. – М.: Вече, 2003. – 384 с.
160. *Чуев Ф.* Сто сорок бесед с Молотовым. – М.: Терра, 1991. – 632 с.
161. *Шарков А.* Архипелаг ГУПВИ: Военнопленные и интернированные на территории Беларуси. – Минск: Тесей, 2003.
162. *Шишов А.* Россия и Япония. История военных конфликтов. – М.: Вече. 2001. – 576 с.
163. *Jeffrey Lilley.* Prisoners of the past. Researcherunearths new material on Japanese PoWs // Far eastern economic review. – 1993. – 11 листоп.